

2

TERÜLETI KUTATÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézet

Elmélet - Módszer - Gyakorlat

19.

TERÜLETI KUTATÁSOK

2.

Szerkesztette:

Enyedi György

Budapest

1979

Szerkesztő Bizottság:

BARTA GYÖRGYI
BERÉNYI ISTVÁN
ENYEDI GYÖRGY
SIKOS T. TAMÁS

E szám munkatársai: Abonyiné Palotás Jolán /JATE, Szeged/, Barta Györgyi /MTA FKI/, Berényi István /MTA FKI/, Bodnár László /Tanárképző Főiskola, Eger/, Eke Pálné /MTA FKI/, Enyedi György /MTA FKI/, Francia László /OT TGI/, Karbuczky Imre /Belkereskedelmi Kutató Intézet/, Kovács Csaba /OT TGI/, Kulcsár Dezső /MKKE/, Nemes Nagy József /Felsőoktatási Pedagógiai Kutatócsoport/, Pál Ágnes /MTA FKI/, Rechnitzer János /MTA Dunántuli Tudományos Intézet/, Sárfalvi Béla /ELTE/, Sikos T. Tamás /MTA FKI/, Simó Tibor /MSzMP Társadalomtudományi Intézet/, Szücs István /MÉM STAGEK/.

T A R T A L O M

	oldal
Előszó /Enyedi György/	1
KUTATÁSI EREDMÉNYEK	2
Kovács Csaba - Francia László: A fő településtípusok népességének társadalmi tagolódása, 1941-1973	3
Abonyiné Palotás Jolán: A mezőgazdasági és az élelmiszeripari beruházások alakulásának néhány kérdése	29
Barta Györgyi: A falusi ipari kutatás fontossága és időszerűsége	35
Berényi István - Simó Tibor: Egy falu társadalmának átalakulása /Tard/	52
Bodnár László: A falvak foglalkozási szerkezetének típusai Heves megyében	62
Pál Ágnes: Szolnok cukoripara	74
Szücs István: A mezőgazdaság termelési tervezési körzetei	82
FÓRUM	93
Karbuczky Imre: Magyarország távlati területi idegenforgalom-fejlesztési koncepciójához javasolt vizsgálati területkör	94
Nemes Nagy József: A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító és dinamikus vizsgálata	119
Rechnitzer János: A területi ágazati kapcsolati mérleg szerkezete és matematikai feldolgozása	134
KILÁTÓ	147
Sárfalvi Béla: Iskolahálózati vizsgálatok az ELTE Regionális földrajzi tanszékén	148

Kulcsár Dezső: Ismertetés a MKKE Gazdaságföldrajz és Regionális Gazdaságtan tanszékének kutatási tevékenységéről 162

A francia falusi térségek fejlesztési stratégiai és problémái /összeállította: Enyedi György/ 165

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Enyedi György: Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza /Berényi István/ 176

Studia Geographica /Eke Pálné/ 178

E. V. Alaev: Ekonomiko-geograficeszkaja terminologija /Sikos T. Tamás/ 181

Területi Statisztika /Sikos T. Tamás/ 184

ELŐSZÓ

A Területi Kutatások 2. száma máris szerkesztőségi változásokról számolhat be. Beluszky Pál, az induló folyóirat főszerkesztője megvált az MIA Földrajztudományi Kutató Intézet-től, így a szerkesztőségtől is. A szerkesztőség távozása után Sikos T. Tamással egészült ki. A jövőben egy-egy szám összeállítását a szerkesztőség más-más tagjára bizzuk s a szerkesztés munkáját kollektívan végezzük.

E füzet kutatási jelentései közül több is újszerű tematikai vagy módszertani megközelítéssel jelentkezik. Kovács Csaba és Francia László dolgozata ugyan a főbb településtípusokat erősen összevonta társadalmi tagolódásuk vizsgálatában, de társadalmi átalakulásunk sok lényeges vonását tárja fel, s kisebb területeken végzendő, részletesebb vizsgálatokra ösztönöz. A településpolitikának a települések társadalmi tartalmához kell igazodnia, s erről ismereteink hézagosságok, nem egyszer tévesek. Közgondolkodásunkban a termelés, mint önmagáért való cél már kezdi átadni a helyét a termelés, mint a népjólét eszköze fel-fogásnak - s ennek kutatási konzekvenciáit is le kell vonnunk.

A társadalmi tagozódás a témája Berényi István és Simó Tibor cikkének is, de ezt egyetlen, kisméretű településben /Tardon/ vizsgálták, így olyan részleteket is felderíthettek /pl. a társadalmi tagozódás a mai településen belül/, amelyekről eddig csak találgattunk. A Kilátó rovatban Sárfalvi Béla a vezetése alatt álló tanszék iskolahálózati kutatásairól számol be, amely szintén új téma a területi kutatásokban.

Figyelmet érdemel Barta Györgyi témája: a magyar falusi ipar vizsgálata. Az ipar, mint jellemző városi tevékenység mélyen berögződött a tudatunkba, pedig a falun települt ipar iparunknak mindég jelentős részét képezte, amely a városi nagyipar előretörésével sem zsugorodott össze, s korántsem az újabban sokat /de felületesen, a tények ismerete nélkül/ bírált elmúlt évtized ipari decentralizációjának eredménye.

Módszertani szempontból Szücs István, Nemes Nagy József és Rechnitzer János cikkei kínálnak érdekes tapasztalatokat. A matematikai-statisztikai módszerek a területi kutatásokba már régen bevonultak, de eszköztáruk bővítése, a gyakorlati problémákhoz adaptált, ritkábban használt változatok kikísérletezése ujkeletű.

Remélem, a következő számokban tovább sikerül bővíteni a kiadvány profilját, interdiszciplináris forum-jellegét. Különösen várjuk a területfejlesztés gyakorlati szakembereinek jelentkezését, vitázó vagy vitákat indító írások beküldését.

Enyedi György

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A FŐ TELEPÜLÉSTIPUSOK NÉPSSÉGÉNEK TÁRSADALMI TAGOLÓDÁSA

/1941 - 1973/

Kovács Csaba - Francia László

A felszabadulástól napjainkig jelentősen átalakult a népesség településtípusonkénti társadalmi rétegzettség is. E változások alapvető tényezői ugyanazok voltak, amelyek az egész magyar társadalom átrétegződéséhez vezettek, csak a bázisuk és a hatásuk mértéke volt különböző a fő településtípusok eltérő társadalmi és gazdasági adottságaitól és fejlődésétől függően. Ami ebben a vonatkozásban speciálisan térbeli tényező, az a népesség térbeli mozgása: a településtípusok közötti állandó és ideiglenes vándorlás, valamint a napi ingázás.

A településtípusonkénti társadalmi rétegződést és változást csak 1941 - 1973 időszakára vizsgáltuk, a népesség foglalkozási viszony szerinti tagolódása alapján. A településtípusonkénti rétegzettség fő vonásai mellett bemutatjuk a társadalmi struktúra településtípusok közötti különbségeinek alakulását, valamint az alapvető osztályok és rétegek településviszonyainak változását.

A társadalmi rétegzettség és rétegződés fő vonásai

A fő településtípusok népességének foglalkozási viszony szerinti megoszlását a vizsgált időpontokra az 1. és a 2. számú táblázatok mutatják. A megoszlás fő sajátosságai az egyes időpontokban a következők voltak:

1941-ben mind a három településtípusban a munkásosztályhoz tartozó népesség volt abszolút vagy relatív többségben. Ez a helyzet a felszabadulás után csak átmenetileg módosult az 1945. évi földreform következtében. Budapesten a munkásosztály szinte kizárólag a nem mezőgazdasági munkásság rétegeiből tevődött össze. A vidéki városokban is ezek a rétegek adták a munkásnépesség tulnyomó részét /mintegy 80 %-át/, a községekben viszont a mezőgazdasági munkásságé volt az abszolút többség /54-60 %/ a munkásosztályon belül.

A mezőgazdasági önállók, s ezen belül a parasztság csoportja csak a községekben képviselt kiemelkedő súlyt a többi társadalmi csoporthoz viszonyítva. A vidéki városokban a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági önállók rétegeinek, a tulnyomóan kisárutermelőkől álló csoportnak csak együttvéve volt számottevő jelentősége.

Budapesten már 1941-ben is a szellemiek rétegéhez tartozók alkották a második legnépesebb társadalmi csoportot. A vidéki városokban és a községekben viszont ez volt a legkisebb létszámú társadalmi réteg.

A felszabadulás után, döntően a földreform következtében, azonnal módosult a fő településtípusok népességének társadalmi

rétegződése. A változás lényegbevágó volt mind a három településtípusban abból a szempontból, hogy felszámolódtott a nagybirtokosok és erősen megfogyatkozott a középbirtokosok rétege. Ez a tény azonban a fő társadalmi csoportok egymáshoz viszonyított népességi arányain lényegében semmit sem módosított.

A földreform másik oldala, a földhözjuttatás, már lényeges mennyiségi változásokhoz vezetett. A községekben 1949-re ellenkezőjére fordította a munkásnépesség és a parasztság 1941. évi arányát, s határozott többséget biztosított a parasztságnak. A vidéki városok átlagában a földreform csak növelte a parasztsághoz tartozók számát és arányát, de meghagyta a munkásnépesség abszolút többségét. A földhöz juttatottak jelentős része a mezőgazdasági munkások köréből került ki. A községekben és a vidéki városokban ez vezetett a mezőgazdasági munkásnépesség arányának visszaeséséhez. A budapesti társadalmi csoportok népességének egymáshoz viszonyított arányait a földreform gyakorlatilag érintetlenül hagyta.

1941-től 1949-ig a települések mindhárom típusában csökkent a nem mezőgazdasági önálló rétegéhez és növekedett a szellemiek csoportjához tartozók hányada^x. A nem mezőgazdasági önálló és eltartottjaik arányának visszaesésében már szerepe volt egyes tőkés rétegek kisajátításának, a szellemiek aránynövekedésében pedig az új államapparátus kiépítésének.

Az 1940 és az 1960 közötti társadalmi és gazdasági változások eredményeként a községekben újra a munkásnépesség került relatív vagy abszolút többségbe. Növekedett a munkásosztályhoz tartozók aránya a vidéki városokban és Budapesten is.

Mind a három településtípusban csökkent az egyénileg gazdálkodó parasztság és emelkedett a szövetkezeti parasztság hányada. A kettőt együttvéve, a parasztság a községekben még megőrizte az 1941. évi második helyét, a vidéki városokban azonban már elvesztette.

Lényegében mind a három településtípusban felszámolódtak a tőkés rétegek, erősen csökkent a nem mezőgazdasági önálló és eltartottjaik aránya. Ezzel szemben mindegyikben emelkedett az értelmiségi és egyéb szellemi keresők és eltartottjaik demográfiai súlya. A vidéki városokban a szellemiek rétege lett a második legnépesebb társadalmi csoport, megelőzve a parasztságot.

1960-tól 1973-ig a fővárosban jelentősen visszaesett, a vidéki városokban kissé csökkent vagy esetleg mérsékelten emelkedett a munkásnépesség aránya, a községekben viszont erőteljesen növekedett. Ennek következtében a vizsgált időszak végére közel azonos szintet ért el a munkásosztályhoz tartozó népesség részesedése a fő településtípusok össznépességéből.

^x Ebből a szempontból a 2. sz. táblázat 1970. évi közigazgatási beosztás szerinti arányai a mérvadók.

1. sz. táblázat

A népesség megoszlása foglalkozási viszony szerint településtípusonként
1941 - 1973

/Az egyes településtípusok népessége = 100/

Idő	Településtípus	Mezőgaz-	Nem mező-	Munkás-	Mezőgaz-	Nem mező-	Szövetke-	Szelle-	
		dasági	gazdasági	osztály	dasági	gazdasági			
		m u n k á s			együtt	önálló és segitő családtag		zeti pa- rasztság	miek
1941 ^{1/}	Budapest	0,8	59,6	60,4	0,6	15,6	-	23,4	
	Vidéki város	11,2	49,3	60,5	15,7	13,6	-	10,2	
	Község	25,1	21,7	46,8	40,8	9,2	-	3,2	
1949 ^{2/}	Budapest	0,5	62,9	63,4	1,0	13,1	-	22,5	
	Vidéki város	5,9	46,1	52,0	23,0	11,7	-	13,0	
	Község	8,3	20,7	29,2	59,5	7,7	-	3,7	
1960 ^{1/}	Budapest	0,3	67,0	67,3	0,5	3,3	0,3	28,6	
	Vidéki város	2,6	61,3	63,9	7,8	3,3	4,7	20,2	
	Község	6,9	43,3	50,2	21,4	2,5	18,2	7,7	
1973 ^{1/}	Budapest	0,3	59,2	59,5	0,1	2,0	1,5	36,9	
	Vidéki város	2,8	60,0	62,8	0,7	1,9	8,2	26,4	
	Község	7,5	48,7	56,2	1,7	1,6	30,3	10,2	

1/ A népszámláláskori közigazgatási beosztás szerinti adatok

2/ Az 1950. I. 1-i közigazgatási beosztás szerint.

A népesség megoszlása foglalkozási viszony szerint, településtípusonként

1941 - 1973

/Az egyes településtípusok népessége = 100/

Idő	Településtípus	Mezőgaz-	Nem mező-	Munkás-	Mezőgaz-	Nem mező-	Szövetke-	Szelle-	
		dasági	gazdasági	osztály	dasági	gazdasági	zeti pa-	miek	
		m u n k á s			együtt	önálló és segí-		rasztság	
					tő családtag				
1941 ^{1/}	Budapest	1,0	64,3	65,3	0,9	14,3	-	19,5	
	Vidéki város	13,9	45,2	59,1	18,4	13,4	-	9,1	
	Község	26,6	17,7	44,3	44,1	9,0	-	2,6	
1949 ^{1/}	Budapest	0,5	62,9	63,4	1,0	13,1	-	22,5	
	Vidéki város	5,9	46,1	52,0	24,1	11,7	-	12,2	
	Község	8,4	19,8	28,2	60,8	7,5	-	3,5	
1973 ^{2/}	Budapest	0,3	59,2	59,5	0,1	2,0	1,5	36,9	
	Vidéki város	2,8	60,0	62,8	0,7	1,9	8,2	26,4	
	Község	7,5	48,7	56,2	1,7	1,6	30,3	10,2	

1/ Az 1970. évi közigazgatási beosztás szerint.

2/ Az 1973. évi közigazgatási beosztás szerint.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a szövetkezeti parasztság lett a községek második legnépesebb társadalmi csoportja. Az egyénileg gazdálkodó parasztság súlya elenyésző mértékre csökkent.

Folytatódott az értelmiségi és egyéb szellemi rétegek térnyerése. Budapesten és a vidéki városokban megerősítették a második helyüket, a községekben pedig a harmadik legnépesebb társadalmi csoporttá létek elő.

A nem mezőgazdasági önállóak és eltartottjaik aránya, amely már 1960-ban is igen alacsony szintre volt, 1973-ra jelentéktelenre zsugorodott a települések mindhárom típusában.

A településtípusonkénti társadalmi átrétegződés 1941. és 1973. közötti közös és eltérő sajátosságait a következőkben foglalhatjuk össze.

Minden településtípusra érvényes volt, hogy a felszabadulás után "fokozatosan", helyesebben a korábbi időponttól a későbbi időpontra, csökkent a mezőgazdasági munkások, valamint a nem mezőgazdasági önállóak és eltartottjaik aránya, s ezzel szemben növekedett az értelmiségi és egyéb szellemi keresők és eltartottjaik demográfiai súlya. Ezek a változások egyértelműen a társadalmi viszonyok átalakításának és a termelők fejlődésének következményeiként jelentkeztek.

Az ugrásszerű vagy tartós társadalmi és gazdasági fordulatok következtében tendenciaváltozások is voltak a fő településtípusok népességének társadalmi átrétegződésében. Budapesten pl. stagnálás^x, majd átmeneti növekedés után visszaesett a munkásnépesség aránya, mégpedig az 1941. évi kis-budapesti szintre. A vidéki városokban három évtized alatt legalább kétszer, valószínűbb azonban, hogy háromszor fordult ellenkezőjére a munkásosztályhoz tartozó népesség arányváltozásának irányzata; az 1973. évi arány nem volt sokkal magasabb az 1941. évinél. A községekben alig két évtized alatt kétszer is megfordult a munkásnépesség és a parasztság egymáshoz viszonyított népességi súlya.

Az egész vizsgált időszakra és minden településtípusra jellemző azonos irányú változások közül, a jövőben csak az értelmiségi és egyéb szellemi rétegekhez tartozó népesség aránynövekedésének lesz mind a három településtípusra kiterjedő gyakorlati jelentősége. Ennek eredményeként 1990-ben az értelmiségi és egyéb szellemi népesség aránya Budapesten 45 % körül, a vidéki városokban 35 % körüli szintre emelkedhet, a községekben pedig elérheti a 15 %-ot.

^x Budapesten a munkásnépesség aránya csak a jelenlegi közigazgatási határok között stagnált 1941 és 1949 között. Az akkori fővárosi határok között 1941-ről 1949-re számottevően csökkent a munkásnépesség súlya, s alig 55 %-a volt az akkori Budapest egész népességének.

A jövőre kiható tendenciaváltozások közül az érdemel különös figyelmet, hogy Budapesten és a vidéki városok csoportjában az 1960-as években csökkenni kezdett a munkásnépesség aránya, miközben a községekben továbbra is emelkedett. Ha ezek az ellentétes irányú változások folytatódnak, a községek lesznek a leginkább munkáslakta települések. Az 1973-ig érvényesült tendenciát továbbvezetve előfordulhat, hogy 1990-ben a munkásnépesség aránya Budapesten 55 % alá süllyed, a vidéki városokban 60 % alatt lesz, a községekben viszont elérheti a 65 %-ot. Ez az ellentétes irányú multbeli és nagy valószínűséggel várható jövőbeni mozgás kissé részletesebb indokolást kíván.

A településtípusonkénti társadalmi szerkezet változásának két közvetlen összetevője van. Az egyik a helyben született és/vagy a helyben lakó népesség átrétegződése, azaz a belső átrétegződés a másik pedig a vándorlással kapcsolatos átrétegződés.

Budapesten 1941 - 1949 és 1949 - 1960 időszakában a belső átrétegződés lényegében három nagy társadalmi csoport, a nem mezőgazdasági munkások, a nem mezőgazdasági önállóak és a szellemiek között folyt, 1960 után azonban lényegében csak a nem mezőgazdasági munkások és a szellemiek csoportja között. Mivel a munkásságból nagyobb tömegben rétegződtek át a szellemiek csoportjába, mint megfordítva, az 1960. utáni budapesti belső átrétegződési folyamat a munkásosztály arányának csökkenése irányában hatott. Ez a hatás azért érvényesült a társadalmi szerkezet egészének változásában, mert az 1960-as évek első harmadától kezdve jelentősen visszaesett a bevándorlók aránya, s ezen belül a munkások sulya.

Budapesten a belső átrétegződési folyamat továbbra is a munkásság és a szellemiek rétege között fog zajlani, s ebben a folyamatban továbbra is a munkásság veszt népességi arányából. Várhatóan a bevándorlás sem tudja ellensúlyozni ezt a tendenciát, ezért Budapesten folytatódni fog a munkásnépesség arányának csökkenése.

A vidéki városokban a belső átrétegződési folyamat 1949-1960-as években négy társadalmi csoport között folyt, mivel itt 1949-ben még jelentős sulya volt a parasztságnak is. 1960-ig a parasztság részesedése a vidéki városok népességéből 12-13 %-ra, a nem mezőgazdasági önállóaké pedig 3 %-ra csökkent az 1949 évi 24, illetve 12 %-ról. Így a nem mezőgazdasági önállóak csoportja a 60-as években már nem játszhatott érdemleges szerepet a belső átrétegződési folyamatban. A parasztság szerepe azért is csökkent, mert a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésével lelassult átrétegződési folyamata. 1970-ben sok vidéki városban a parasztság már csak 2-4 %-kal részesült a helybeni népességéből, s ennek megfelelően a belső átrétegződési folyamat már a vidéki városok egy részében is leszűkült a munkásosztály és a szellemiek csoportja közötti társadalmi mozgásra. A vidéki városokban is megkezdődött tehát az a folyamat, amely a belső átrétegződésben csökkent a

munkásnépesség arányát, s a bevándorlástól függően meg is határozhatja a változás irányát.

A városi belső átrétegződési folyamatot nemcsak az jellemezte, hogy egyre inkább két alapvető társadalmi csoportra szűkültek le, hanem az is, hogy az átrétegződők helyben dolgoztak, illetve helyben léptek először munkába. Ezzel szemben a községekben a belső átrétegződési folyamat még napjainkban is három alapvető társadalmi csoport között folyik, s a parasztságból a munkásság soraiba átrétegződők még mindig bőven pótolják a szellemiek csoportjába átlépő munkásnépességet. A községekben lakók átrétegződésében nagy jelentősége volt és van a városi munkalehetőségeknek, a napi ingázás lehetőségének.

1949 elején, amikor még a városokban is volt munkanélküliség, az ingázás nem volt tömeges jelenség. Tulnyomó része az 1950. I. L. utáni, a jelenlegihez közeli városhatárok között folyt. 50 ezer aktív keresőnél aligha jártak be többen dolgozni az 1970. évi közigazgatási beosztásnak megfelelő városokba, ahová ugyanebben az időben mintegy 500 ezer községi kereső ingázott naponta. A napi ingázás tömegossé válása ezért közel 1 millió községi lakos társadalmi helyzetét változtathatta meg.

A mintegy 300 ezer időszaki ingázóval együtt, akiknek a tulnyomó része 1970-ben községi lakos volt, az ingázásnak még nagyobb jelentősége volt a községekben lakó népesség társadalmi átrétegződésében. Ez a fajta átrétegződés belső is és nem is. Belső a de facto vagy az állandó lakhely szempontjából és külső a munkahelyet adó település nézőpontjából.

Jól mutatja az ingázás, valamint a községi gazdaság és társadalmi szervezet hatását a társadalmi tagolódásra a 3. sz. táblázat. 1970-ben a lakóközségükben dolgozó /nem ingázó/ aktív keresők abszolút többsége még mindig mezőgazdasági fizikai foglalkozású volt, bár részesedésük a nem ingázó aktív keresők számából jóval alacsonyabb volt, mint amilyen mértékben 1949-ben részesültek a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak a községek összes aktív keresőiből. A nem ingázó aktív keresők között csak 27 % volt a nem mezőgazdasági fizikai munkások és 13 % a szellemi foglalkozásúak aránya. Különösen az utóbbi volt magasabb a megfelelő 1949. évi aránynál.

A községekben dolgozó aktív keresők megoszlása a nem ingázók és a csak más községbe ingázók társadalmi tagolódását jelzi, valamint a községi gazdaságnak és társadalmi szervezetnek megfelelő társadalmi strukturát. Ez már erőteljesebben eltér az 1949. évi szerkezettől, de még mindig abszolút többséget biztosít a mezőgazdasági fizikaiaknak és alacsony szinten tartja a nem mezőgazdasági fizikai munkások arányát.

A községekben lakó aktív keresők társadalmi tagolódása már tükrözi a városokba irányuló ingázás hatását is. Ennek következtében szűnt meg a mezőgazdasági fizikaiak abszolút többsége a községekben lakó aktív keresők és népesség csoportjában; emiatt emelkedett a nem mezőgazdasági fizikai munkások aránya az 1949. évi közel háromszorosára, s emiatt tett szert a munkásosztály

A községi aktív keresők megoszlása társadalmi foglalkozási csoportok szerint,

1949, 1970
/Az aktív keresők megfelelő száma = 100/

	A községekben összeirt aktív kereső		Községi lakosok	Lakóközös- ségükben dolgozók	Községek- ben dol- gozók
	1949	1970	1970-ben ^x		
Paraszt	67	31	34	47	42
Mezőgazdasági munkás	9	10	8	11	10
Mezőgazdasági fizikai	76	41	42	58	52
Nem mezőgazdasági munkás	15	43	42	27	30
Munkás összesen	24	53	50	38	40
Szellemi	4	14,6	14,7	13,0	16
Nem mezőgazdasági önálló és segítő családtag	5	1,4	1,3	2,0	2,0
Az aktív keresők száma	2522	2569	2498	1612	1982

^x Népszámlálási adatok. A fizikai és a szellemi foglalkozású keresők aránya "Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye" c. kiadvány alapján, a többi becsült adat a jelenlevő aktív keresők megoszlása alapján.

abszolút többségre a községekben. A községi társadalmi szerkezet alapvető ugrásait tehát a városokba irányuló napi ingázás okozta.

A generációk közötti átrétegződés aránya mind a három településtípusban magas volt. Az 1973. évi társadalmi mobilitási vizsgálatok szerint, az ekkor a községekben lakó nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúaknak 88 %-a, a szellemi foglalkozásúaknak pedig 93 %-a más társadalmi csoportba tartozó apától származott. A vidéki városokban lakóknál ugyanez az arány 84, ill. 86 % volt, a budapesti lakóknál pedig 77, ill. 82 %. A községi nem mezőgazdasági fizikai munkások és szellemiek társadalmi csoportja tehát kissé nyitottabb volt, mint a vidéki városokban és a fővárosban.

Alacsonyabb szinten részben hasonló térbeli különbség volt a már keresők átrétegződésénél. Így pl. - az 1962-64. évi társadalmi mobilitási vizsgálatok szerint - a már 1949-ben is

kereső nem mezőgazdasági fizikai és a szellemi foglalkozású férfiak csoportjában a községekben lakók között 63, ill. 66 % volt azok aránya, akiknek más volt a kereső foglalkozása, mint az 1962-64 évi, a vidéki városokban lakók között 34, ill. 60 % volt. Ennek az összefüggésnek különféle strukturális jellegű okai voltak. A nem mezőgazdasági fizikaiak csoportján belül a szakmunkások aránya Budapesten volt a legmagasabb és a községekben a legalacsonyabb, s amíg a betanított és segédmunkások csoportja teljesen nyitott volt a mezőgazdasági fizikai dolgozók számára, addig a szakmunkásoké nem. Ugyanigy a vezetők és értelmiségiek csoportja is kevésbé volt nyitott, mint az egyéb szellemi foglalkozásúaké, s a szellemi foglalkozásúak csoportján belül a községekben volt a legmagasabb és Budapesten a legalacsonyabb az egyéb szellemi foglalkozásúak aránya. A strukturális jellegű tényezők másik csoportját a vándorlások képezték. A vándorlási egyenlegek a városokban növelték a társadalmi rétegükben megmaradók számát, a községekben pedig csökkentették, s ezzel az arányuk emelkedése, illetve súlyyedése irányában hatottak.

Egyik településtípus szellemi és nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású rétege sem tekinthető kiforrottnak a más rétegekből belépők magas aránya miatt. A városi nem mezőgazdasági fizikai dolgozók rétegei azonban kiforrottabbak a megfelelő községi, valamint a városi szellemi foglalkozású rétegeknél, mert a más társadalmi csoportból származók között nagyobb arányban vannak olyanok, akik aktív keresőként már 1949 előtt is az 1962-64. és az 1973. évi társadalmi csoportjukhoz tartoztak.

Az átrétegződéssel együttjáró kapcsolatokat a községekben az határozza meg elsősorban, hogy a nem mezőgazdasági fizikai és a szellemi foglalkozású keresők abszolút többsége, illetve a fele mezőgazdasági fizikai származású, s hogy a nem mezőgazdasági fizikaiak között azok is többségben vannak, akik eredetileg mezőgazdasági fizikai dolgozók voltak. Ezek erősítik vagy ezeket erősítik azok a kapcsolatok, amelyek abból következnek, hogy a községekben lakók túlnyomó többsége községi születésű és a nem mezőgazdasági keresők csoportjában jelenleg is magas a mezőgazdasági tevékenységet folytatók aránya.

A vidéki városok átmeneti helyzetet foglalnak el, mivel általában és a nem mezőgazdasági fizikaiak csoportjában is magas /45, illetve 50 % körüli/ a mezőgazdasági fizikai származásúak aránya, ami a községi népesség felé is biztosítja az intenzívebb kapcsolatokat. Az átrétegződés által közvetített kapcsolatok között azonban már nagy súlya van annak, hogy a szellemiek csoportjába belépő keresők túlnyomó többsége eredetileg nem mezőgazdasági fizikai munkás volt.

Budapesten is viszonylag jelentős a mezőgazdasági fizikai származású keresők és nem mezőgazdasági fizikai munkások aránya /24, illetve 35 %/, de a fővárost speciálisan az jellemzi, hogy a már 1949 előtt is kereső szellemi foglalkozásúak cso-

portjában igen magas volt az eredetileg nem mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya /1962-64-ben 54 %/.

A budapesti és a vidéki társadalmi rétegek közötti kapcsolatotkat elsősorban a vándorlás és a vándorlással összefüggő átrétegződés befolyásolja. A fővárosban lakók többsége - mind a mezőgazdasági fizikai, mind a nem mezőgazdasági fizikaiak csoportjában - vidéken született. A nem mezőgazdasági fizikai származású férfiak 30 %-a községekben és 33 %-a városokban, a mezőgazdasági fizikai származású férfiak 80 %-a pedig községekben.

A társadalmi rétegzettség különbségeinek településtípusok közötti változása

Az egyes településtípusokon belüli társadalmi átrétegződés módosította a társadalmi szerkezet településtípusok közötti különbségeit. Ezt a folyamatot - megközelítőleg azonos közigazgatási beosztás mellett - az jellemezte, hogy mérséklődtek a vizsgált településtípusok társadalmi szerkezetének egymáshoz viszonyított eltérései, azaz közeledett egymáshoz a társadalmi strukturájuk.

A közelítési folyamat mennyiségi jellemzőit a 4. sz. táblázatban foglaltuk össze.

A táblázat adatai azt bizonyítják, hogy a településtípusok társadalmi szerkezetének közeledése általános volt abban az értelemben, hogy felölelte a vizsgált társadalmi csoportok többségét és az összes társadalmi csoport átlagában jellemző volt az egész vizsgált időszakra. Csak a szellemiek társadalmi csoportjánál maradtak változatlanul vagy növekedtek a településtípusok közötti különbségek, de viszonylagosan ezen a téren is volt közeledés /5. sz. táblázat/.

A társadalmi rétegzettség településtípusok közötti közeledését a fentiekkel együtt jól érzékelteti az is, hogy a vidéki városok társadalmi szerkezete 1973-ban "kedvezőbb" volt, mint Budapesté 1949-ben, a községek 1973. évi társadalmi strukturájának arányai pedig magasabb fejlettségi szintre utalnak, mint a vidéki városok 1941. évi társadalmi tagozódásának arányai /2. sz. táblázat/.

^x Az 1950. I. 1-i közigazgatási átszervezés fokozta a településtípusok társadalmi szerkezete közötti különbségeket 1941-hez képest, különösen Budapest és a vidéki városok, valamint Budapest és a községek relációjában. Az 1950 utáni közigazgatási átszervezések ilyen irányú hatásai viszont nem tudtak felülkerekedni a társadalmi átrétegződés közelítési határain.

A társadalmi szerkezeti arányok különbségeinek változása, 1941-1973

Idő ^{1/}	K ü l ö n b s é g e k						Különb- ségek össze- sen	Átlagos különbségek %-pontban	
	mező- gazda- sági munkás	nem me- zőgaz- dasági	mező- gazda- dasági önálló	nem me- zőgaz- dasági	szövet- kezeti par.	szel- lemi			
	rétegekhez tartozó népesség részesedési arányában %-pontban								
	a/ Budapest minusz vidéki városok								
1941.	-12,9	+19,1	-17,5	+ 0,9	-	+10,4	60,5	12,1	/10,1/ ^{3/}
1949.	- 5,4	+16,8	-23,1	+ 1,4	-	+10,3	57,0	11,4	/ 9,5/ ^{3/}
1960.	- 2,6	+ 5,7	- 7,3	0,0	- 4,4	+ 8,4	28,4	4,7	
1973.	- 2,8	- 0,5	- 0,6	+ 0,1	- 6,7	+10,5	21,2	3,5	
	b/ Budapest minusz községek								
1941.	-25,6	+46,6	-43,2	+ 5,3	-	+16,9	137,6	27,5	/22,9/ ^{3/}
1949.	- 7,9	+43,1	-59,8	+ 5,6	-	+19,0	135,4	27,1	/22,6/ ^{2/}
1960.	- 6,6	+23,7	-20,9	+ 0,8	-17,9	+20,9	90,8	15,1	
1973.	- 7,7	+11,0	- 1,6	+ 0,4	-28,8	+26,7	76,2	12,7	
	c/ Vidéki városok minusz községek								
1941.	-12,7	+27,5	-25,7	+ 4,4	-	- 6,5	76,8	15,4	/12,8/ ^{3/}
1949.	- 2,5	+26,3	-36,7	+ 4,2	-	- 8,7	78,4	15,7	/13,1/ ^{3/}
1960.	- 4,3	+18,0	-13,6	+ 1,8	-13,5	-12,5	63,7	10,6	
1973.	- 4,9	+11,5	- 1,0	+ 0,3	-22,1	-16,4	56,2	9,4	

1/ Az 1941. és az 1949. évi aránykülönbségek az 1970. évi közigazgatási beosztás szerinti részesedési arányoknak megfelelően /1. sz. táblázat/

2/ Az előjel nélküli különbségek összege

3/ Hat társadalmi csoporttal számolva.

Az értelmiségiek és egyéb szellemi foglalkozásúak
rétegéhez tartozó népesség településtípusonkénti
arányainak viszonyai

Idő	Budapesti arány	Budapesti arány	Vidéki városi
	Vidéki város arány	Községi arány	arány
			Községi arány
1941.	2,14	7,50	3,50
1949.	1,84	6,43	3,49
1960.	1,42	3,71	2,62
1973.	1,40	3,62	2,49

A társadalmi szerkezet településtípusok közötti közeledését ugyanazok a tényezők okozták, amelyekre az ország és az egyes településtípusok társadalmi rétegződésének tárgyalásánál már utaltunk. Ezért itt csak azokat az összetevőket, tényezőket emeljük ki, amelyek döntően hozzájárultak a társadalmi szerkezet településtípus-párck közötti közeledéséhez.

Budapest és a vidéki városok társadalmi rétegzettségének közeledésében a nem mezőgazdasági munkások arányában való teljes nivellálódásnak volt a legnagyobb jelentősége. A közeledés másik fő összetevője a mezőgazdasági munkásság és a parasztság arányának jelentős visszaesése a vidéki városokban.

Budapest és a községek relációjában a közeledést elsősorban a parasztság és a mezőgazdasági munkásnépesség községi arányának csökkenése, másodsorban a nem mezőgazdasági munkások községi arányának emelkedése okozta.

A vidéki városok és a községek társadalmi szerkezetének 1941. és 1973. közötti közeledésében a községi nem mezőgazdasági munkásnépesség aránynövekedésének volt elsődleges jelentősége. Az 1949 és az 1973 közötti közeledésben az előbbivel azonos sulya volt a parasztsághoz tartozó népesség vidéki városi és községi aránya közötti különbség jelentős mérséklődésének, a községi paraszti népesség-arány erőteljesebb csökkenésének.

Ha város-község relációban vizsgáljuk az 1941 és az 1973 közötti közeledési folyamatot, akkor ennek legfőbb tényezője a városokba irányuló tömeges ingázás kifejlődésében adható meg. Enélkül a városok és a községek társadalmi szerkezetének mennyiségi különbségei 1941 és 1973 vonatkozásában csak minimálisan mérséklődtek volna.

Az ingázás okozta eredményben benne van az az általánosabb jelentőségű tény is, hogy a városok és községek társadalmi szerkezete döntően a városok és a községek közötti kapcsol-

lat intenzívebbé válása miatt közeledett egymáshoz, s hogy ez a közeledés és intenzívebb kapcsolat, döntően ismét az ingázás következtében, a korábbinál sokkal nyitottabb, a városiba részben átmenő községi társadalmi szerkezet kialakulásával járt együtt.

Az egész társadalmi szerkezetre jellemző átlagos közeledési tendencia mellett feltűnő, hogy a városok és a községek re-lációjában növekedett az értelmiségi és egyéb szellemi rétegekhez tartozó népesség arányának különbsége.

1941-ben és 1949-ben az értelmiségi és az egyéb szellemi rétegek népességaránya a városokban és a községekben is alacsony volt, de a városi arány többszöröse /5, 3-szorosa/ volt a községeknek. Ilyen körülmények között a községek csak akkor csökkentheték volna lemaradásukat, ha a községi szellemi népesség arányának növekedési üteme többszörösen meghaladta volna a városi növekedés ütemét. Hogy ez nem így történt, és nem is történhetett így, annak az a közvetlen magyarázata, hogy a szellemi munkahelyek városi koncentrációja az 1941. évi mintegy 80 %-ról csak 75 %-ra csökkent 1973-ra és a szellemi foglalkozásuk tulnyomó többsége /86 %-a/ a munkahelyet adó városban vagy községben lakott. Az alapvető ok tehát a területi munkamegosztásnak az a sajátossága, amely a gazdaság és társadalom irányításának munkáját a településtudományi értelemben vett városokban összpontosítja, s hogy ezeknek a városoknak a tulnyomó része közigazgatási értelemben is város volt 1973-ban. Éppen ezért a jövőben is számolni kell azzal, hogy a szellemi népesség arányában továbbra is fokozódhat a városi és a községi társadalmi szerkezet egymáshoz viszonyított eltérése, aminek nagyon elgondolkodtató következményei lehetnek.

Az egyes társadalmi rétegekhez tartozó népesség településtípusok közötti megoszlása

Az alapvető társadalmi osztályok és rétegek népességének településtípusok közötti megoszlása ugyanezen osztályok és rétegek településviszonyait tükrözi. Az osztályok és rétegek településviszonyai valamint a településtípusok társadalmi szerkezetének különbözőségei hatnak a településpolitikára és befolyásolják az egyes osztályok és rétegek mindennapi életével összefüggő politikát is. Ezeket az összefüggéseket a maguk konkrét történetiségükben nem vizsgáltuk. Ezért csak azokra utalunk, amelyek a településpolitika jelenbeni és jövőbeni alakításánál figyelembe vehetők.

Az egyes társadalmi rétegek népességének város és község közötti megoszlása a vizsgált időszakban meglepően szűk határok között ingadozott. Az ingadozást a belső és a külső társadalmi átrétegződés, valamint a közigazgatási beosztás változtatásának ellenkező irányu hatása okozta /6. sz. táblázat/.

Az egyes társadalmi rétegekhez tartozó népesség településtípusok közötti %-os megoszlása /A megfelelő országos népesség = 100/

Idő	Település-típus	Mező- gazda- sági munkás	Nem me- zőgazd- asági	Munkás- oszt.	Mezőg. önálló- ak és/ vagy szöv. ak par.	Nem me- zőgazd. önálló-	Szel- lemiek	Népesség összesen
1941 ^{1/}	Budapest	0,5	22,9	14,7	0,2	17,8	40,3	12,5
	Vidéki város	13,1	33,8	26,2	11,7	27,6	31,4	22,3
	Község	86,4	43,3	59,1	88,1	54,6	28,3	65,2
1949 ^{2/}	Budapest	1,3	33,0	27,8	0,4	24,2	44,6	17,1
	Vidéki város	17,3	26,6	25,1	10,4	23,7	28,4	10,0
	Község	81,4	40,4	47,1	89,2	52,1	27,0	63,7
1960 ^{1/}	Budapest	1,0	23,6	21,7	0,5	21,1	36,6	18,1
	Vidéki város	11,9	25,8	24,6	10,1	25,1	30,9	21,6
	Község	87,1	50,6	53,7	89,4	53,8	32,5	61,3
1973 ^{1/}	Budapest	0,9	21,6	19,9	1,6	22,6	36,0	19,6
	Vidéki város	17,1	31,8	30,6	13,1	30,0	37,7	28,6
	Község	81,9	46,6	49,5	85,4	47,4	26,3	51,8
1941 ^{3/}	Budapest	1,0	36,1	23,2	0,5	23,8	49,2	18,3
	Vidéki város	17,1	32,4	26,8	14,3	28,4	29,4	23,4
	Község	81,9	31,5	50,0	85,2	47,8	21,4	58,3

1/ A megfelelő népszámlálási időpont közigazgatási beosztása szerinti arányok

2/ Az 1950. I. 1-i közigazgatási beosztás szerinti arányok

3/ Az 1970. VII.-i közigazgatási beosztásnak megfelelő arányok

Az 1970-es évek első felében a területi politikában "felfedeztük", hogy a munkásosztályhoz tartozó mépesség fele a községekben él. Ez a "felfedezés" olyan beállításban, olyan hiedelemmel társulva terjedt el, mintha ez az arány a korábbi időszakhoz viszonyítva növekedést és fordulatot jelentett volna. Valójában a munkásosztályhoz tartozó népesség nagyobb része 1900-ban és 1941-ben, 1949-ben és 1960-ban is községi lakos volt^x, sőt 1960-ban a községekben lakott a nem mezőgazdasági munkások mintegy 50 %-a is. /A korábbi években a mezőgazdasági munkások tették ki a falusi munkásosztály többségét./

A munkásosztály mindennapi életének alakulásában ezért az egész időszakban nagy jelentősége volt a községpolitikának, a munkásosztály mindennapi életével kapcsolatos politikában pedig a községfejlesztési politika elemei valóságosan megközelítőleg ugyanolyan súlyt követeltek maguknak, mint a városfejlesztési politika elemei. Csak a munkásosztály politikailag jelentősebb rétegének, a nem mezőgazdasági munkásságnak az életkörülményeivel, valamint a munkásosztály általános érdekeivel összefüggésben volt a felszabadulás utáni időszakban objektíve nagyobb súlya a városfejlesztési politikának, mint a községfejlesztési politikának.

A parasztság 85-89 %-a az egész időszakban a községekben koncentráldott. A községfejlesztési politika ezért mindenkor lényeges szerepet játszott a parasztság lakóhelyi életkörülményeinek javításában, s a parasztpolitikában a várospolitikai összetevők eltörpültek a községpolitikai elemek mellett.

A szellemi rétegek népességéből való részesedés arányában a városok majdnem ugyanolyan tulsulyban voltak a községekkel szemben /67-74 %/, mint a parasztságnál a községek a városokkal szemben. Ennek következtében az értelmiségi és egyéb szellemi népesség életkörülményei a vizsgált időszakban tulnyomóan a városfejlesztéstől függtek, s az ezzel a társadalmi csoporttal kapcsolatos rétegpolitika településpolitikai elemei között a várospolitikai elemeknek volt nagyobb súlya.

Az 1941. és az 1973. évek közötti, a felszabadulás utáni közigazgatási átszervezések csökkentették a községek és növelték a városok részesedését az ország népességéből. Egyetlen egy kivétellel, ugyanilyen hatása volt a közigazgatási átszervezéseknek az egyes társadalmi csoportokhoz tartozó népesség község és város közötti megoszlására is. Az egyetlen kivételt a nem mezőgazdasági munkásnépesség jelentette. Ez a társadalmi csoport olyan mértékben növelte a községeken belüli demográfiai súlyát, amely bőven pótolta a várossá nyilvánítások és a városhoz csatolások során elvesztett volt községi nem mezőgazdasági munkásnépességet.

^x Az 1950. I. 1-i átszervezés a községi részesedési arányt 50 % alá csökkentette néhány esztendőre, majd az újra 50 % fölé emelkedő részesedést az 1960 utáni közigazgatási átszervezések, egyes községek várossá nyilvánítása és városhoz csatolása, szorították vissza 50 %-ra.

Azonos közigazgatási beosztás szerint a községek megőrizték részesezési arányukat a mezőgazdasági munkássághoz, az egész munkásosztályhoz és a parasztsághoz tartozó népességből, ezzel szemben jelentősen növelték részesezésüket a nem mezőgazdasági munkásság, valamint az értelmiségi és egyéb szellemi népesség körében; csak a nem mezőgazdasági önállóak /zöm-mel kisiparosok és kiskereskedők/ és eltartottak arányában estek kissé vissza a városokhoz képest. A társadalmi átrétegződési folyamat és a közigazgatási átszervezés tehát több társadalmi csoportnál is ellentétes irányban befolyásolta a csoport-hoz tartozó népesség város és község közötti megoszlását.

A városok két fő típusa, Budapest és a vidéki városok közötti népességeloszlást, s ezen belül az egyes társadalmi rétegekhez tartozó népességnek Budapest és a vidéki városok közötti megoszlását a közigazgatási átszervezések erőteljesebben módosították, mint város és község relációban. Budapest részesezése az 1950. I. 1-i közigazgatási átszervezés következtében jelentősen és minden rétegre kiterjedően megemelkedett, majd utána éppen a két legjelentősebb társadalmi csoportnál, a munkás- és a szellemi népességnél, erőteljesen visszaesett. A vidéki városok a nem mezőgazdasági munkásnépességből való részesezési arányban 1973-ig sem tudták kiheverni a fővároshoz csatolt városok elvesztését. A többi társadalmi csoport népességéből való részesezésük viszont 1973-ban magasabb volt, mint 1941-ben és 1949-ben.

Változatlan közigazgatási beosztás mellett általánosan igaz, hogy Budapest sulya jelentősen visszaesett a vidéki városokhoz képest. Csak azt a politikailag igen jelentős helyzetét őrizte meg a vidéki városokkal szemben, hogy világvárosi mértékben koncentrálna az ország munkásnépességét, valamint az értelmiségiek és egyéb szellemiek csoportjába tartozó népességet.

A városi és a községi életkörülmények különbségei megosztják az összes társadalmi osztályt és réteget, de csak a munkásosztály tagjait osztották meg és osztják meg közel azonos sulylyal. A munkásosztály tehát nem egyszerüen a szövetséges osztályok és rétegek szempontjából érdekelt a város- és községfejlesztés meghatározott arányaiban, hanem elsősorban saját sorainak egysége miatt.

Ha a városokban és a községekben is a munkásnépesség adja a lakosság többségét, mintegy 60-60 %-át, és a munkásnépesség fele-fele arányban oszlik meg a városok és a községek között, akkor a város és a községfejlesztési politika - a munkásság mindennapi életének körülményeit tekintve - nem térhet el lényegileg és lényegesen egymástól. A munkásosztály mindennapi érdekei szempontjából sem a városfejlesztés, sem a községfejlesztés nem részesíthető tartós előnyben a másikkal szemben, s tartósan nem őrizhetők meg az ilyen típusu közvetlen vagy közvetett preferenciák és diszpreferenciák.

A másik két alapvető társadalmi csoport közül a parasztság mindennapi érdekeltsége tulnyomóan a községfejlesztéshez, az értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozásuk érdekeltsége pedig elsősorban a városfejlesztéshez fűződik. Tehát a munkásosztály az, amely az alapvető társadalmi csoportok településpolitikai érdekeltségében egyidejűleg az "arany középutat" is képviseli, valamint az abszolút többséget is. Éppen ezért biztos alapjaként szolgálhat egy szolid és nem szélsőséges országos településfejlesztési politikának. Ez a tény nem zárja ki, csak korlátok között tartja a másféle osztály- és rétegérdekkel is számoló differenciált településfejlesztési politikát.

A társadalmi szerkezet differenciálódása a városok és a községek részletesebb kategorizálása szerint

Leegyszerűsített formában megvizsgáltuk a különböző lélekszámú városok és községek társadalmi tagolódásának változását, valamint a településhálózati központi szerepkörük szerint kategorizált város- és községcsoportok társadalmi szerkezetét.

1949-ben a különböző városok és a községek társadalmi szerkezetét határozott fokozatos, azonos vagy ellentétes irányu eltérések jellemezték /7. sz. táblázat/. A városok és a községek népességnagyságrendjével együtt növekedett a nem mezőgazdasági munkásság, az egész munkásság, a nem mezőgazdasági önállóak és a szellemi foglalkozásuk csoportjához tartozó népesség aránya; ezzel ellentétben csökkent a mezőgazdasági népesség, a mezőgazdasági önállóak, a parasztság és egészében a kisárutermelők népességi súlya.

Az 1970-es évekre csak a mezőgazdasági fizikaiak, a nem mezőgazdasági fizikaiak és a szellemi foglalkozásuk csoportjába tartozó népesség arányait vizsgáltuk. Ekkor is érvényesült az a szabályszerűség, hogy a mezőgazdasági fizikaiak aránya csökken a települések nagyságrendjének növekedésével, a szellemiek aránya pedig a népességnagyságrenddel együtt emelkedik. Ezzel szemben a nem mezőgazdasági fizikaiak /fizikai munkások és kisárutermelők/ aránya csak a 10-20 ezer fős népességnagyságrendig emelkedett, ettől kezdve a növekedés leállt, majd a 100-200 ezres kategórián túl egyértelműen visszaesett.

Az a szabályszerűség, hogy a mezőgazdasági fizikaiak aránya a településnagyságrenddel ellentétes irányban változott és változik, lényegében annak a következménye, hogy a települések mezőgazdasági fizikai dolgozóinak száma - a termelőerők és a termelési viszonyok fejlettségének adott és megközelítőleg azonos fokán - lényegében a települések mezőgazdasági földterületének nagyságától és a termelés munkaerőszükségletétől függ, az egységnyi területre jutó munkaerőszükséglet pedig nem növekszik szükségszerűen a településnagyságrend emelkedésével, vagy ha esetleg mégis növekszik, pl. a helyi piacot jelentő nagyobb népességszám hatására, ennek a mértéke jóval kisebb a népességnagyságrend emelkedésének mértékénél.

A népesség társadalmi tagolódása a települések nagyságrendje szerint 1949. I. 1-én^x /Az egyes településkategóriák népessége = 100/

Népességnagyságrend /fő/	Mezőgazdasági fizikai önálló ^{xx}	Nem mezőgazdasági fizikai önálló ^{xx}	Összesen	Onálló összesen	Fizikai munkások összesen	Szellemiek összesen	
- 499	82	73	10	5,7	78,3	19,0	2,7
500 - 999	78	69	13	6,0	75,3	21,4	3,3
1000 - 1999	73	65	16	7,0	72,0	24,1	3,9
2000 - 2999	71	63	17	7,4	70,2	25,4	4,4
3000 - 4999	67	59	20	7,6	66,7	28,3	5,0
5000 - 9999	58	50	26	8,9	58,9	34,4	6,7
10000 - 19999	51	43	29	10,3	52,9	37,1	10,0
20000 - 49999	36	29	38	11,4	40,7	45,0	14,3
50000 - 99999	22	18	45	12,5	30,1	48,8	21,1
100000 - 150000	15	11	53	12,7	24,0	56,2	19,8
Budapest	2	1	57	13,0	14,1	57,6	26,3

^x Népszámlálási adatok az 1949. évi ágazati kategorizálásnak megfelelően

^{xx} Segítő családtagokkal együtt

Az 1970-es évek elején a mezőgazdasági fizikaiak aránya minden település-nagyságrendben lényegesen kisebb volt, mint 1949-ben. Már csak a 2000 főnél kevesebb lakost számláló községekben haladta meg az 50 %-ot.

A parasztság már az 1000 főnél kisebb lélekszámú településekben sem volt abszolút többségben. Már csak a második legnépesebb társadalmi csoport volt a munkások rétege mögött. A településpolitikának tehát nem egyszerűen azzal kell számolnia, hogy a községek átlagában a népesség abszolút többsége a munkásosztályhoz tartozik, hanem azzal is, hogy a munkásosztálynak a kis lélekszámú községek csoportjában is abszolút vagy relatív többsége van. Az ún. aprófalvak fejlődési és fejlesztési problémái ezért elsősorban munkásproblémák.

A szellemiek társadalmi csoportjába tartozó népesség aránya 1949-ben és 1970-ben is együtt emelkedett a települések népesség-számával. Az 50 ezer lakosnál népesebb városokban a népesség legalább 1/3-át tették ki, de még a 20-30 ezer fős településekben is több mint 1/4 részt.

Az előbbiekkal szemben pl. az 1000 főnél kisebb lélekszámú településekben 1970-ben is csak 6-8 % között mozgott a szellemiek aránya. E községek tulnyomó részében még községi tanács sem volt, s igen szűkös volt a szellemi munkahelyek választéka. Csak 1-5 pedagógusnak, 1-2 óvónőnek, 2-6 mezőgazdasági szellemi foglalkozásnak, 2-4 boltvezetőnek, 1-3 közlekedési és hírközlési alkalmazottnak nyújtottak a községre korlátozó szellemi foglalkozást, eltekintve azoktól a községektől, ahol "véletlenül" ipartelep, egészségügyi vagy más intézmény is akadt.

A szellemiek arányára vonatkozó 1970. és 1972/73. évi adatok nem hasonlíthatók össze egyértelműen az 1949. évekkel. Valószínű azonban, hogy a szélső értékek között kissé mérséklődött a relatív különbség, és egészen biztos, hogy növekedett a szélső részesedési arányok közötti abszolút különbség.

Az egyidejű különbségek okozói és az időbeli változások alapján határozottan állítható az is, hogy a szellemiek arányának városi és községi népességnagyságrendek szerinti különbségei az eltérő lélekszámú városok és községek közötti munkamegosztás törvényszerű következményei. Az 1970. utáni években is tanui lehettünk olyan folyamatoknak, amelyek egyrészt általánosan növelték a szellemiek arányát, másrészt a korábbi differenciáltság fenntartása, sőt fokozódása irányában hatottak. Az utóbbi irányban hatott pl. az önálló községi tanácsok számának további csökkenése, több község termelészövetkezetének egyesülése és az általános iskolák további körzetesítése. Elképzelhető ezért, hogy napjainkig pl. egyáltalán nem emelkedett a helyben lakó szellemiek aránya az 1000-1500 főnél kisebb lélekszámú községekben. Az is előfordulhat viszont, hogy már van olyan városunk, ahol a szellemiek társadalmi csoportjából kerül ki a lakó vagy az állandó népesség abszolút többsége /esetleg Veszprém, ahol már 1970-ben 45 %-os volt a szellemiek aránya/.

Társadalmi-foglalkozási csoport szerinti megoszlás
településnagyságrend szerint, 1970, 1972/73

Az egyes településkategóriákhoz tartozó népesség száma = 100

Népesség nagyságrend	Mezőgazda- sági	Nem mező- gazdasági	Szellemi
	fizikai		
a/ Napközis tanulók származása, 1972/73			
- 1000 fő alatt	44,1	43,3	12,6
1001 - 2000 "	41,2	47,0	11,8
2001 - 3000 "	37,3	47,6	15,1
3001 - 5000 "	30,1	52,4	17,5
5001 - 10000 "	21,7	56,3	22,0
b/ Az aktív keresők és eltartottjaik megoszlása, 1970 ^x			
10 ezer fő alatt	42,1	45,3	12,6
10 - 20 ezer fő	22,4	57,6	20,0
20 - 30 " "	17,0	57,0	26,6
30 - 50 " "	14,0	57,1	28,9
50 -100 " "	10,1	56,9	32,9
100 -200 " "	6,1	57,0	36,9
Budapest	2,2	54,9	42,9

^x A mezőgazdasági fizikaiak felölelik az erdőgazdálkodás és a vízgazdálkodás fizikai dolgozóit és eltartottjait. A szellemiek csoportja tartalmazza a termelés közvetlen irányítóit.

A nem mezőgazdasági fizikaiak város- és községnagyságrendek szerinti különbségeinek határozott tendenciaváltása azt bizonyítja, hogy a társadalmi szerkezet szabályszerű és az adott körülmények között törvényszerű településnagyságrend szerinti különbségei viszonylag rövid időn belül is lényegesen megváltozhatnak. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a korábbi szabályszerűségben kevés volt a szükségszerű elem.

1970-ben a nem mezőgazdasági fizikaiak többségét /60 %-át/ az ipar foglalkoztatta. Az tehát, hogy a városok és a községek különböző nagyságcsoportjaiban miként alakult a nem me-

zógazdasági fizikaiak száma és a helyben lakó népességhez viszonyított aránya, az elsősorban attól függőt, hogy milyen erővel kötődtek az ipari telephelyek, munkahelyek a városok és községek lakosságszámához, másodsorban attól, hogy az ipari fizikai dplgozók lakóhelyei mennyire kötődtek az őket foglalkoztató ipari telephelyeket befogadó városokhoz és községekhez.

Az ipar először is nem függ össze lényegileg a városokkal és a községekkel, amelyek a népesség lakóhelyi szervezésének államigazgatási egységei. Másodsor az ipar egyes ágazatai közvetlenül nem is egyes városok és községek népességére települnek, hanem pl. természeti erőforrásokra, nyers- és alapanyag bázisokra, de ha a népesség mint piac és mint munkaerőbázis dönti el a telephelyválasztást, akkor - különösen a nagyipar ágazatai - többnyire nem egy-egy, hanem több város és község együttes piacára és munkaerőbázisára települnek. Ugyanúgy nem állítható az sem, hogy a több munkaerőt foglalkoztató ipari üzemek nagyobb lélekszámú városokat és községeket hoznak létre, mert ezeket nem az ipar, hanem az állam teremti meg mint az államigazgatás térbeli egységeit. A több munkaerőt foglalkoztató ipari üzemek csak az ipari és az ezt ellátó népesség nagyobb lélekszámú térbeli koncentrációit fejlesztik ki, csak nagyobb lélekszámú ipari településeket^x hoznak létre. Hogy ezek népességét egy vagy több városban vagy községben egyesítik-e közigazgatásilag, az már nem az ipar dolga.

Az előbbiekből következően, de az ipari dolgozók lehetőségeitől és önálló elhatározástól függően is, a lakóhely és a munkahely közigazgatási hovatartozása sem esik szükségszerűen egybe, s az állam sem szervezi szükségszerűen egy városi és községi egységeit, hogy a népesség lakóhelyi és munkahelyi tevékenységét ugyanaz a községi vagy városi tanács igazgassa és ellenőrizze. Ezeknek megfelelően 1970-ben a községekben lakó ipari aktív keresőknek csak 37 %-a dolgozott a lakóhelyén, a többi ingázott.

Ha mindezek ellenére 1949-ben mégis szoros statisztikai összefüggés mutatkozott a városok és a községek népességrendje és a nem mezőgazdasági fizikai népesség aránya között, az annak volt következménye, hogy az ipar és általában a nem mezőgazdasági ágazatok telephelyein a mainál kevesebb munkaerőt foglalkoztattak és minimális volt a naponta ingázók, a nem a lakóhelyet adó községükben, városukban dolgozók száma és ará-

^x Egyidejűleg teljesebben és szűkebben értelmezve, az ipari település magából az ipari telephelyből és az itt dolgozók telephelyeiből /munka- és lakóhelyeiből/ tevődik össze.

nya /ha lakó- és munkahelyeiket az 1950. I. 1-től érvényes közigazgatási határok szerint vesszük/.^x

1949 után lényegében azért szűnt meg a korábbi szabályszerűség, mert tömegessé vált a napi ingázás. Ez tette lehetővé, hogy a kis lélekszámú községekben jelentősen növekedjék a nem mezőgazdasági fizikaiak aránya annak ellenére, hogy az ebbe a társadalmi csoportba tartozó nem mezőgazdasági kisárutermelők korábban viszonylag jelentős száma elenyészővé vált. Nagyobb térbeli kiterjedésben maradtak meg tömegesen mezőgazdasági fizikai abszolút többséggel rendelkező községek, ahol az ingázás súlya jelentéktelen volt.

A napi ingázás volt az egyik tényezője annak, hogy 1970-ben éppen a 10-20 ezer lakosu városok és községek csoportjánál fordult meg a nem mezőgazdasági fizikaiak aránya. Azokban a 10-20 ezer lakosu községekben és városokban ugyanis, ahonnan Budapestre tömegesen ingáztak, a nem mezőgazdasági fizikaiak részesedése a népességből megközelítette a 70 %-ot, a többiben viszont nem érte el az 55 %-ot sem.

Abban is szerepe volt az ingázásnak, hogy a 20 ezernél népesebb községek és városok csoportjában leállt a nem mezőgazdasági fizikaiak arányának növekedése. Ezekben a településekben ugyanis a munkahelyek száma az ingázás következtében futott túl a helyi munkaerőbázison, s mivel a fizikai dolgozók a szellemi dolgozóknál nagyobb arányban vállalták az ingázást, illetve kisebb arányban költöztek be a munkahelyet adó városokba a szellemi foglalkozásuaknál, ezért a helyben lakó fizikaiak tért veszítettek a szellemiek csoportjához képest.

Vizsgáltuk a társadalmi tagolódást a városok és a községek hivatalos településhálózati szerepköre szerint is, de csak az 1970. évi helyzetet. Ebben a csoportosításban is ugyanazokkal a tendenciákkal találkoztunk, mint a népességnagyságrendek társadalmi szerkezeténél. Minél magasabb szintű funkciókat töltöttek be a városok és a községek településrendszerükben, annál magasabb volt a szellemiek és annál alacsonyabb a mezőgazdasági fizikaiak aránya. A nem mezőgazdasági fizikai népesség aránya csak egy meghatározott településhálózati fókig, a részleges felsőfoku központok csoportjáig növekedett, s utána visszaesett /9. sz. táblázat/.

A fő szerepkör szerinti csoportok /Budapest, felsőfoku központok, középfoku központok, alsőfoku központok, központi

^x Az 1950 elején életbe lépett új városi és községi közigazgatási beosztás jó példa arra, amikor az állam lakóhelyi és munkahelyi egységként is kívánja a városi és községi közigazgatási egységeket alakítani, de utal arra is, hogy közigazgatási egységek népesség-nagyságrendje szerinti társadalmi szerkezet és a lakó- és munkahelyek térbeli egységként felfogott településnagyságrendek társadalmi szerkezte eltérhet egymástól.

szerepkör nélküli községek és a budapesti agglomeráció/ hármás társadalmi tagolódása jól elkülönült egymástól, különösen a mezőgazdasági fizikaiak és a szellemiek arányát tekintve. Ilyen vonatkozásokban napjainkig sem módosulhatott lényegesen a fő város- és községcsoportok egymáshoz való viszonya.

A nem mezőgazdasági fizikaiak aránya minden kategóriában jelentős volt és mérsékeltek voltak a különböző szerepkörű városok és községek közötti eltérések. Ebben a vonatkozásban ezért viszonylag rövid időn belül változhat a településcsoportok egymáshoz viszonyított helyzete.

Valószínű, hogy napjainkig a részleges felsőfoku központokban csökkent, a középfoku központokban pedig emelkedett a nem mezőgazdasági fizikaiak aránya, s az utóbbiak esetleg már megelőzték a részleges felsőfoku központokat, vagy rövidesen megelőzik őket. A korábbi fordulópont tehát egy kategóriával már lejjebb csuszhatott vagy rövidesen alább száll.

Lehetséges, hogy a nem mezőgazdasági fizikaiak arányában a középfoku és a részleges felsőfoku központok együttvéve már utólérték vagy elhagyták a felsőfoku központokat, az alsófoku központok és a központi szerepkör nélküli települések átlagában pedig már 50 % fölé emelkedhetett az arányuk, és megsziárdult a munkásosztályhoz tartozó népességük abszolút többsége.

Valószínű továbbá, hogy napjainkban a nem központi szerepkörű és nem a budapesti agglomerációhoz tartozó községek csoportjában is 50 %-hoz közel áll a nem mezőgazdasági fizikai és 50 % felett van a munkásnépesség aránya. Az országos szintű településpolitikának ezért döntően munkáslakta községekként kell kezelnie a központi szerepkör nélküli községek csoportját is.

Budapest agglomerációs övezetében kimagaslóan magas a nem mezőgazdasági fizikai és a munkásnépesség aránya, s hasonló a helyzet több város vonzaskörzetében. E községek egy része valószínűleg egy települést alkot a vonzasközpontjukkal, mind az ide bejárók aránya, mind a tömegközlekedési lehetőségek gyakorisága szempontjából.

A társadalmi tagolódás népességnagyságrend és településhálózati szerepkör szerinti különbségei teljes mértékben megerősítik a településpolitikának azokat a társadalmi szerkezeti alapjait és rétegpolitikai követelményeit, amelyeket a fő településtípusok társadalmi szerkezetének tárgyalásánál már érintettünk. Ugyanakkor határozottabban jelzik azokat a problémákat, amelyek a társadalmi szerkezet településkategóriánkénti vizsgálatánál és az ebből levonható következtetéseknél felmerülnek.

A legalapvetőbb probléma az, hogy egyáltalán miként kezeljük a társadalmi szerkezet településkategóriák szerinti differenciáltságát a társadalom tagolódásának az egyénekre gyakorolt hatása szempontjából. A probléma itt az, hogy a települések - bárhogyan is értelmezzük ezeket - nem zártak, va-

Társadalmi tagolódás a városok és a községek
településhálózati szerepköre szerint
 /Az egyes kategóriák népessége = 100/

	Mezőgazda- sági fizikai	Nem mező- gazdasági	Szellemi
a/ Az aktív keresők és eltartottjaik megoszlása, 1970			
Budapest	2,2	54,9	42,9
Kiemelt felsőfoku központ	6,1	57,0	36,9
Felsőfoku központ	9,3	55,7	35,0
Részleges felsőfoku központ	8,1	58,9	33,1
Középfoku központ	18,5	56,6	24,9
Részleges középfoku központ	17,3	53,2	19,5
Alsófoku központ és egyéb	41,4	46,2	12,4
b/ A napközis tanulók származása 1972/73			
Alsófoku központ és egyéb összesen	32,1	52,7	15,2
Kiemelt alsófoku központ	24,8	56,1	19,1
Alsófoku központ	34,9	50,0	15,1
Részleges alsófoku központ	42,8	46,2	11,0
Egyéb	39,8	47,3	12,9
Budapest agglomerációs övezete	6,1	76,9	17,0

gyis az egyének nem egyszerűen olyan társadalmi strukturában élnek, amilyen annak a településnek, városnak, vagy községnek a társadalmi szerkezete, ahol laknak, dolgoznak és/vagy iskolába járnak stb.

Az általunk vizsgált és megadott társadalmi strukturák lényegében az egyének lakóhelyeire vonatkoznak, mivel a városok és községek népszámláláskori jelenlevő népessége szinte

kizárólag az "állandóan" vagy az ideiglenesen helyben lakó népességből tevődik össze. Az így kapott társadalmi struktúra csak azoknak a majdnem kizárólagos társadalmi környezetének, akik nemcsak laknak ezekben a községekben vagy városokban, hanem minden lényeges tevékenységük közben ezekben a társadalmi közegekben mozognak. Tehát pl. helyben járnak iskolába, lakóhelyükön dolgoznak, vásárolnak. Az ingázókra nyilvánvalóan hat a munkahelyi társadalmi szerkezet és a munkahelyet adó város vagy község társadalmi struktúrája is, mint ahogyan az ingázók elemei a nappali népesség társadalmi szerkezetének azokban a városokban vagy községekben, ahová dolgozni járnak. Ilyen megközelítésben a lakóhelyi társadalmi szerkezet különbségeinek nincs olyan jelentősége, mint a jelenleginél jóval izoláltabb településviszonyok között.

A községi népesség térbeli mobilitása nagyobb, mint a városié, a kisebb lélekszámu és az alacsonyabb szerepkörű városok és községek népességének térbeli mobilitása is nagyobb, mint a több lakost számlálók és a magasabb szerepkörűek népességéé. A térbeli mozgás fő áramlata is felfelé halad. Az alacsonyabb kategóriájú települések népessége ezért részben olyan társadalmi szerkezet hatása alatt él, mint a magasabb kategóriájúak népessége, az utóbbiaké pedig fordítva.

Korosztályok szerint is differenciálódik a lakóhelyi társadalmi struktúra jelentősége. A legjelentősebb a 10-14 éves aluli gyermekekénél, mivel ritkán kerülnek ki lakóhelyi környezetükből, és pl. általános iskolás korban teljes keresztmetszetében éri őket a lakóhelyi társadalmi szerkezet hatása a különböző származású gyermekek szintjén és közvetítésével.

Az előbbieket azt is jelentik, hogy sok kifogás hozható fel a társadalmi szerkezet város- és községkategóriák szerinti vizsgálatával szemben. Azoknak a városoknak és községeknek a társadalmi szerkezetét, amelyeknek a népessége, népességük jelentős része szinte naponként érintkezik egymással, egybevontan is kellene vizsgálni, ugyanakkor egyes városok egészésként való kezelése is túlzott általánosításhoz, hibás következtetéshez vezethet. Pl. Budapest és az agglomerációs övezet társadalmi szerkezete együttvéve valószínűleg jobban tükrözi a felnőtt társadalom különböző rétegeihez tartozó egyének lehetséges kölcsönös kapcsolatait, mint Budapest és az övezet társadalmi szerkezete külön-külön. Ugyanakkor a budapesti kerületek társadalmi szerkezete annyira heterogén, hogy egyes városi kerületek között nagyobbak a különbségek, mint a kerületek egy része és az agglomerációs övezet járásai között.

Az eddigi fejlődési tendenciák alapján a lakóhelyi társadalmi szerkezetnek - város- és községkategóriák szerint - a következő fő típusai lesznek:

- a./ a népesség abszolút többsége az értelmiségiek és egyéb szellemiek társadalmi csoportjaiból tevődik össze;
 - b./ a munkásosztály adja a népesség abszolút többségét;
-

- a./ A szellemiek társadalmi csoportja adja a népesség abszolút többségét /a termelés közvetlen irányítóival és el-tartottjaikkal együtt/;
- b./ nem mezőgazdasági fizikaiakból tevődik össze a népesség abszolút többsége;
- c./ egyik társadalmi csoport sincs abszolút többségben, a re-latív többség a nem mezőgazdasági fizikaiaké.

Az előbbiekkal egyidejűleg az olyan valóságos társadalmi térbeli egészek is ki fognak fejlődni, amelyeknek a központja a./ típusu város, a környezetében pedig b./ típusu városok és/vagy községek találhatók.

A városok és a községek társadalmi szerkezetének két, il-letve három fő típusra való leegyszerűsödése kiemeli a telepü-léspolitika társadalmi szerkezeti alapjait; a munkásosztály vagy az értelmiségiek és egyéb szellemiek abszolút többségét a városok és a községek lakónépességében, illetve a nem mező-gazdasági fizikaiak és a szellemi foglalkozásuk csoportjához tartozók abszolút többségét.

A szocialista rendszerünk teremtette elvárások következ-tében általánós lesz a nyomás abban az irányban, hogy meggyor-sítsuk az életkörülmények javulását a nagyobb részben munkások vagy nem mezőgazdasági fizikaiak által lakott városokban és a községek egészében.

A MEZŐGAZDASÁGI ÉS AZ ÉLELMISZERIPARI BERUHÁZÁSOK ALAKULÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Abonyiné, dr. Palotás Jolán

A beruházási tevékenység a szakemberek élénk érdeklődését váltotta ki, mind a gazdaságfejlődésünk extenzív szakaszában, mind pedig az extenzív források fokozatos kimerülését követő intenzív szakaszban. Míg az extenzív szakaszban a bővítő beruházások játszottak vezető szerepet, addig az intenzív szakaszban beruházási politikánk elsősorban a hatékonyság növelését célozza. Mivel ekkor a beszűkülő munkaerőforrás miatt a meglévő munkahelyek technikai megújítása vált szükségessé, fokozottabban kerültek előtérbe a rekonstrukciós beruházások.

A beruházási témakörre vonatkozó vizsgálatok számos aspektusból megközelíthetők aszerint, hogy a volumenre, a nemzeti jövedelemből való részarányára, dinamikájára, területi alakulására, vagy népgazdasági ágankénti megoszlására stb. koncentrálnak elsődlegesen. Jóllehet a beruházás kérdéskomplexumával különböző tudományterületek foglalkoznak, mégis sok részprobléma megválaszolása a jövő kutatási eredményeitől várható.

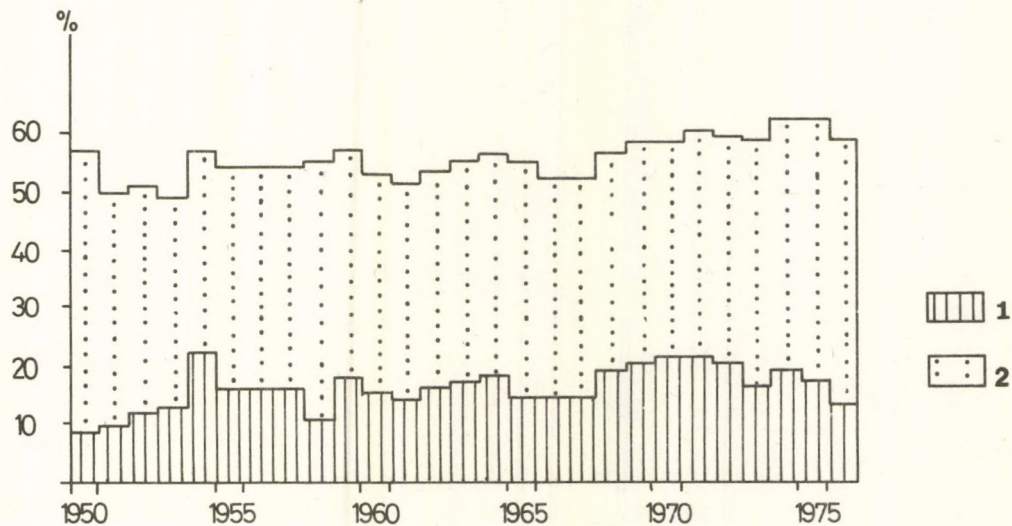
Elemzésünkben azt tűztük célul, hogy vázlatosan összefoglaljuk az élelmiszertermelés fejlődésében oly fontos mezőgazdasági és élelmiszeripari, valamint a tercier ágazatok beruházásainak időbeni és területi alakulását.

Mindenekelőtt a nagyobb tőke volument jelentő beruházások időbeni alakulásának fő jellemzőit foglaljuk össze. Elemzésünket a népgazdasági fő ágak /szocialista szektor/ közötti beruházások megoszlására alapozzuk /1. sz. ábra/.

Mindenekelőtt megállapítható, hogy mezőgazdaságunk /a mindenkori folyóáras megoszlás alapján/ változó arányban részesült a szocialista szektor összes beruházásából, mely azonban tendenciájában növekvő. 1950-től 1955-ig növekedett, majd pedig kisebb visszaesést követően stagnált, egészen a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezéséig. 1961-től ismét emelkedett egészen 1965-ig. Ekkor - a beruházási éhség kiéleződése miatt - ismét háttérbe szorult a mezőgazdaság /elsősorban az ipar előretörése miatt/, majd 1969-től 1972-ig újból emelkedett. Majd a tercier ágazatok dinamikusabb fejlődése következtében ismét csökken a mezőgazdaságnak az összes beruházásban betöltött szerepe.

Érdekes összefüggést tapasztalunk /különösen az 50-es és a 70-es évek első felében/ a mezőgazdaság és a tercier ágazatok beruházásának alakulása között, mely szerint a két népgazdasági ág beruházási hányadának növekedése egymás rovására valósult meg. A közbülső időszakban pedig inkább az ipar és a tercier ágazatok kerültek váltakozva előtérbe.

A tercier ágazatok beruházásból való részesedése általában tükrözte gazdaságpolitikánk fő tendenciáit. Így pl. fel-

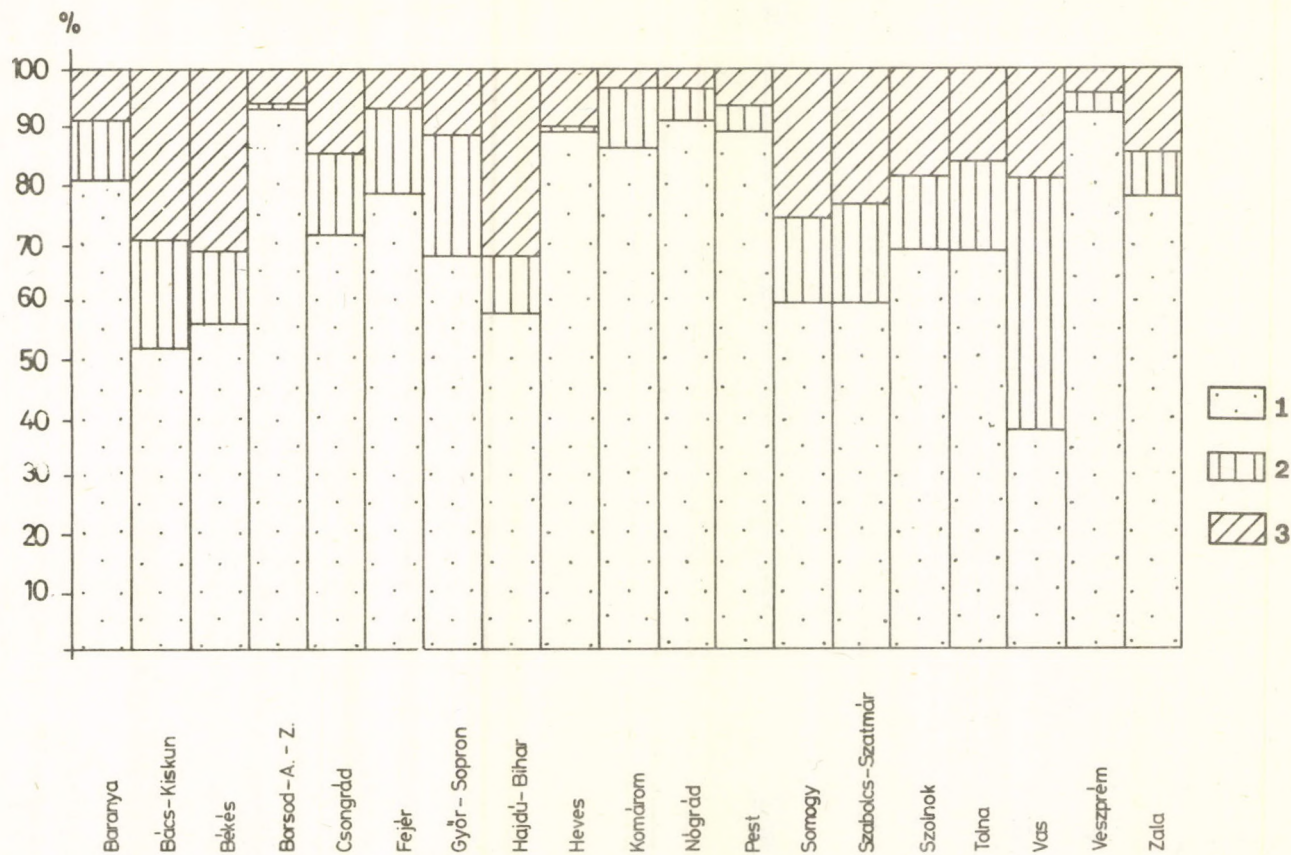
1. sz. ábra: A mezőgazdaság és a terciér ágazatok %-os részesedése a szocialista szektorban eszközölt össz beruházásból^x /1950-1976/. 1 = mezőgazdaság; 2 = terciér ágazatok
x a mindenkori folyóáras megoszlás

szabadulásunkat követő beruházásaink a háborus károk helyreállításának és a szocialista iparosítás megalapozásának jegyeit viselte magán. Ezért érthető, hogy egészen 1951-ig a terciér ágazatok viszonylag jelentős mértékben részesültek az összes beruházásból. Ezt követően beruházásunk a szocialista iparosítás jegyeit viselte megán, s ilymódon a mezőgazdaság és a terciér ágazatok beruházásait alárendeltük az ipar tőkeszükségleteinek. Később - az 1958-as évtől eltekintve - a terciér ágazatok beruházási hányada évenként csak kis ingadozásokat mutatott egészen 1972-ig, amikor is az összes beruházásból való részesedése gyors növekedésnek indult. Ha párhuzamot vonunk a beruházások időbeni alakulása és a foglalkoztatottak számának népgazdasági ágankénti változása között /2., 3. szábra/, akkor az utóbbi néhány év tendenciáját azonosnak ítélhetjük meg. Ezt megelőzően pedig a terciér ágazatok beruházási hányadának szinttartása mellett 1965-től a foglalkoztatottak számának gyors növekedése konstatálható.

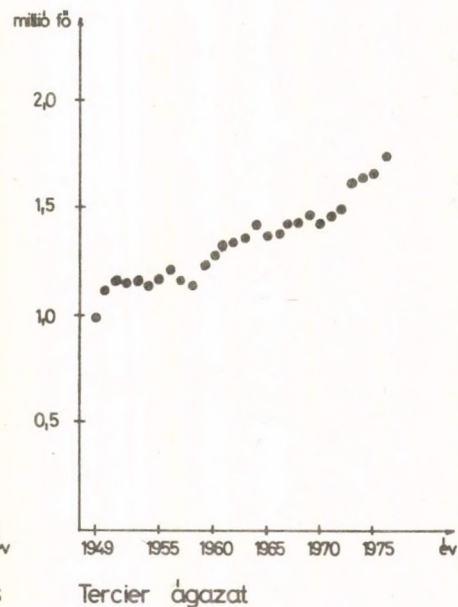
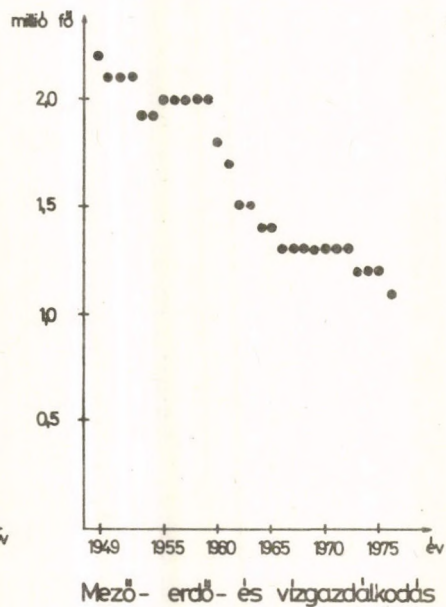
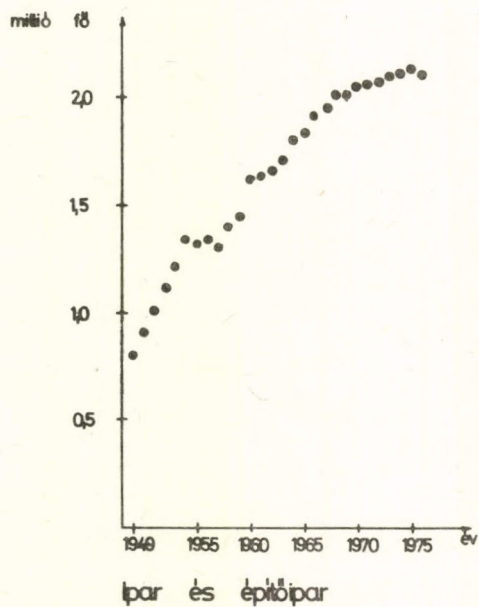
Tekintsük át a továbbiakban a szocialista ipar 1955-1977 közötti beruházásainak megyénkénti alakulását /iparfőcsoportonkénti bontásban/ /2. sz. ábra/. Szembetűnő az élelmiszeripari beruházások megyénként erősen differenciált volta. A beruházási hányad legmagasabb értékével Bács-Kiskun, Békés és Hajdu-Bihar megye tűnik ki. Az átlagos hányadnál magasabb továbbá Somogy, Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Tolna, Vas, Csongrád és Zala megye élelmiszeripari beruházása. A felsorolt megyék az Alföld és a Dél-Dunántul /Baranya kivételével/ összefüggő térségét teszik ki. A legalacsonyabb az iparon belüli élelmiszeripari beruházási részarány alapján Komárom, Nógrád és Veszprém, továbbá Borsod-Abauj-Zemplén és Pest megye. A fentiek zöme nehézipari főprofilu megye, melyekben az élelmiszeripar mellett a könnyűipar beruházási volumene is relative kicsiny volt. E térség a DNY-ÉK irányban húzódó energetikai tengely mentén rajzolódik ki.

A felszabadulásunkat követő dinamikus beruházási tevékenység során a termelő és a nem termelő szféra, valamint ezek ágazatai napjainkig változó szerepet kaptak. Ezek területileg differenciált fejlődési üteme eredményeként fejlettségi szintjük terén markáns változást eredményeztek. A szocializmusban érvényesülő tervszerű arányos fejlesztés követelménye a minden vonatkozásban meglévő területi egyensúly érvényesülése, melynek átmeneti hiánya is a továbbfejlődés fékezője lehet. Ennek az egyensulynak, nemcsak makro szinten kell fennállni, hanem nagyobb térségeként is. Ezért indokolt különböző időkeresztmetszetekben vizsgálni a termelőerők területi elhelyezkedésének egyensúlyát.

Az élelmiszertermelésben különösen fontos a mezőgazdaság és az élelmiszeripar területi összhangja, hisz az élelmiszeripar számos ága nyersanyag-orientációju, s emiatt mind a szállítási költség kedvezőbb alakulása, illetve a szállítási kapacitás fölösleges igénybevételének kiküszöbölése, mind pedig a nyersanyagfélésegek minőségének megóvása ezt kívánja.

2. sz. ábra: 1955-1977 között a szocialista szektorban eszközölt ipari beruházások megoszlása.
 1=nehézipar; 2=könnyűipar; 3=élelmiszeripar és élvezeti cikkek ipara

3. sz. ábra: Az aktív keresők számának alakulása 1949-1976-ig

Az 1. és a 2. sz. ábrából kitűnik, hogy az utóbbi években makro szinten érvényesül az a felmérés, hogy a tercier ágazatok relatív elmaradottsága gazdasági hátrányokkal jár, azonban a probléma megoldása nagyon bonyolult. A nehézség egyik forrása, hogy általában az infrastrukturális beruházások nagyon tőkeigényesek, s a rendelkezésre álló szűkös anyagi források nem teszik lehetővé, hogy a szűk keresztmetszeteket egyszerre felszámoljuk. A fejlesztések során ezért fontos szerepe van a sorrendiségnek, melynek eldöntésében a gazdaságosságnak kell meghatározó szerepet játszani. Az infrastrukturális beruházásokból származó eredményesség növekedésének megbízható mérésére még nem dolgozott ki a tudomány egzakt módszereket. A nehézséget csak fokozza az a tény, hogy az infrastruktúra "jótékony" hatását áttételesen fejti ki, a ráfordított beruházások csak hosszú távon, gyakran igen lassan térülnek meg. Ezért a beruházási döntések meghozatalkor igen nagy körültekintést igénylő feladat az elsődlegesen fejlesztendő területek kijelölése.

Az élelmiszertermelés szemszögéből fokozza a nehézséget az a tény, hogy az élelmiszertermelésben kiemelkedő szerepet játszó megyék infrastruktúrája elmaradott. Ez pedig éppen most érvényesíti káros hatását, amikor mind kevesebb munkaerőnek - ha lassan is, de csökkenő földterületen - kell több, és korszerűbb összetételű élelmiszerfelhasználást előállítani.

TRODALOM

1. ABONYI Gyuláné: Élelmiszeripari beruházások. - Ipargazdaság. 1976. 2. pp. 35-38.
2. BEREND Iván: Fejlesztési-beruházási politika. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1975.
3. BOROSZNÓI Vince - PUSKÁS Sándor - SZAKONYI László: A beruházások ingadozása a mezőgazdaságban. - Közgazdasági Szemle. 1978. 12. pp. 1466-1476.
4. NEMÉNYI István: A magyar beruházási politika 30 éve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
5. TIMÁR Mátyás: Gazdaságpolitika Magyarországon 1967-1973. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1973.

A FALUSI IPARI KUTATÁS FONTÓSÁGA ÉS IDŐSZERŰSÉGE

Barta Györgyi

1. A falusi ipar^x jelentősége

A községekbe települt ipar - a foglalkoztatottak száma, ill. az állóeszközállomány alapján - kb. 20 %-át teszi ki a nemzeti iparnak.

A falusi ipar többségében nem önálló vállalatokból áll, hanem városi központú nagyobb vállalatok részlegeiből. /Pl. Baranya vagy Heves megyében az összes telephelyből a részlegek aránya meghaladja a 90 %-ot, Vas vagy Szabolcs megyében a 80 %-ot, Bács-Kiskun megyében a 70 %-ot stb./ Ebből egyenesen következik, hogy a falvakba települt ipar a gyáripar szerves része, ágazati szerkezete hasonló a nemzeti iparéhoz és üzemi méretei elmaradnak a városi ill. országos iparétól /1, 2. sz. táblázat/.

Ugyancsak a falusi ipar szervezeti függésének következménye a budapesti iparhoz való igen szoros kapcsolódása. /Pl. Bács-Kiskun megyében a részlegek több mint fele budapesti székhelyű, Vas vagy Szabolcs-Szatmár megyében 15-20 %-uk, Egerben mindössze 6 %-uk stb./

A falusi ipar nem elhanyagolható jelentőségű az ország ipari fejlődésének alakulásában:

- A falvak és kisvárosok jelentették az ipar extenzív irányú fejlesztésének utolsó terét a 60-as években /különösen annak második felében/, amikor a városi munkaerőforrások már kikapadtak. 1960 és 1970 között az iparban foglalkoztatottak száma 420 ezer fővel nőtt, amelynek 1/3-át a községi iparban foglalkoztatottak növekménye adta. Budapest ipari foglalkoztatottjainak létszáma 1965-től már csökken. Természetesen az iparfejlesztésnek ez a megoldása csak átmenetileg hozhatott eredményeket. Egyrészt azért, mert a területileg meglehetősen szétszórt szabad munkaerő csak kis, esetleg közép méretű üzemekben hasznosítható racionálisan. Másrészt a 70-es évek elejére már a falusi térségekben is felbukkant a munkaerőhiány, ott is megindult az iparvállalatok, sőt gazdasági ágazatok versengése a munkaerőért. 1970 és 1975 között, amikor az iparban foglalkoztatottak száma országosan is apadni kezdett, a községi ipari munkahelyek száma lényegében stagnált.

- Kétségtelen, hogy a falvakba telepedett kis- és középüzemekből álló ipar szinte előiskolát jelent azok számára, akik a korábbiakban a mezőgazdaságban dolgoztak, vagy nem voltak aktív keresők /az ipari munka általában nagyobb koncentrációt, pontosságot, kitartást, rendszerességet követel,

^x Falusi iparon a községekbe települt szocialista /állami és szövetkezeti/ ipart értem.

1. sz. táblázat

A községi ipar ágazati szerkezete egybevetve az
országos átlaggal /1970/

Ágazat	A foglalkoztatottak létszáma		Az állóeszközállomány bruttó értéke	
	%	a l a p j á n	%	
Bányászat	17,6	8,3	30,5	12,3
Vill.e.ipar	0,7	2,0	6,5	14,3
Kohászat	2,3	5,8	6,9	12,3
Gépipar	22,5	31,8	12,8	18,8
Építőipar	8,4	4,7	9,2	5,3
Vegyipar	6,1	6,3	11,8	13,2
Nehézipar	57,6	58,9	77,7	76,2
Könnyűipar	26,5	27,3	8,5	11,6
Élelmiszer- ipar	9,8	10,0	13,2	11,0
Egyéb ipar	6,1	3,8	0,6	1,2

2. sz. táblázat

Átlagos üzemméret a falusi iparban
1970-ben

Az ipari üzemméret /a foglalkoztatottak száma/	Az üzemek számának megoszlása /%/
- 10	39,1
10 - 50	26,5
51 - 100	11,8
101 - 200	9,1
201 - 500	8,3
500 - 1000	2,9
1001 - 2000	1,6
2001 -	0,7
	<u>100,0</u>

a modern gépekkel végzett munka technikai alapismereteket feltételez, sokszor a fizikai adottságok helyett az ügyesség, a gyorsabb reflexek, a rutinszerű begyakorlottság jelent előnyt stb./.. Mindezzel a falusi ipar fontos szerepet játszik az új ipari munkásság szakmai jártasságának megszerzésében, szakmai színvonalának emelésében.

A falu iparosodása a falvak fejlődésére egyértelműen pozitív hatást gyakorol. Új munkahelyek nyílnak, bővül a munkalehetőségek választéka, a korábbinál kedvezőbbé válnak a munkakörülmények /tisztább munka; rövidebb, rendszeres munkaidő, kisebb megterhelés/, sokan megszabadulnak a napi fázasztó ingázástól. /Természetesen a falusi ipar a falun lakó ipari foglalkoztatottak csak egy részének tud munkát biztosítani, az ország összes ipari dolgozóinak 20-25 %-a ma is faluról ingázik a városok ipari üzemeibe./ A családok keresőinek növekvő számával természetesen emelkedik a családi jövedelem is.

A falvak iparosodása nemcsak a falusi lakosság életkörülményeinek javulását hozza magával, hanem a falusi térség gyorsabb gazdasági fejlődését is. A 3000 magyar község közel 1/3-ában telepedett meg már valamilyen ipari üzem, és 400-ra tehető azoknak a falvaknak a száma, ahol 2 vagy több üzem is működik. Az ipari telephellyel rendelkező falvak 15-20 %-a - ahol az ipari beingázók száma meghaladja az eljárókéét - olyan ipari kisközpontnak tekinthető, amelynek vonzó hatása a község határain túlra terjed. Az új ipari gócpontok kialakulásával a településhálózat egyenetlenségei is korrigálódnak. Például a területi különbségek kiegyenlítődéésében fontos szerepet játszott az iparilag elmaradott Alföld falusi térségeinek iparosítása is, 1960 és 1970 között közel 80 ezer új ipari munkahelyet teremtettek csak az alföldi községekben.

A fejlett tőkés országokban szinte mindenütt akut problémaként jelentkezik a falusi térség elnéptelenedése, demográfiai egyensúlyának felbillenése.

A korszerű agrotechnika alkalmazása a mezőgazdaságban a mezőgazdasági munka termelékenységének ugrásszerű emelkedéséhez és az agrárnépesség számának összezsugorodásához vezetett. A modern technika a falvakban munkanélküliséget teremtett, megindult a népvándorlás a városi iparba, később a terciér szektorba. A falvak, kisvárosok lélekszáma úgy megcsappant, hogy már ráfizetéses lett a tömegek számára teremtett szolgáltatások nyújtása /üzletek, éttermek, szállodák, a posta, a közlekedés, majd az orvosi ellátás és az iskolák/. A szolgáltatások körének szűkülése újabb elvándorlási hullámot váltott ki.

Magyarországon még csak elvétve akadnak olyan falvak, ahol a kedvezőtlen gazdasági-társadalmi körülmények visszafordíthatatlan torzulást eredményeztek a népesség demográfiai és társadalmi összetételében. A folyamat azonban nálunk is megindult, a súlyos végeredmény csak tudatos beavatkozással előzhető meg. A kiegyensúlyozott fejlődés alapja a több-funkciós, nem ritkán az iparosodó falusi térség kialakulása lehet.

2. Az alig, vagy rosszul ismert falusi ipar

A szakemberek körében kétféle állásfoglalás alakult ki a falusi iparról. Többnyire lényegtelennek, elhanyagolhatónak tartják, amit legjobban az mutat, hogy milyen szerény a falvakba települt iparral foglalkozó magyar szakirodalom. Mások viszont túlértékelik a falusi ipart, és főleg esetleges negatív hatását a nemzeti ipar hatékony működésére. Lépten-nyomon jelennek meg ujságcikkek, riportok hangzanak el a rádióban az elmúlt években /főleg a negyedik 5 éves tervidőszakban/ tulásba vitt ipari decentralizációról, az alacsony termelékenységgel, elavult gépekkel termelő kis falusi "kócerájokról".

Valójában milyen sulyu, jelentőségű a falvakba telepített ipar a nemzeti iparban? Mi jellemzi a falusi ipart, milyen sajátosságai alakultak ki? A falusi ipar termelési színvonala hogyan viszonyul az országos színvonalhoz?

Általános jellemzés helyett itt csupán három lényeges szemponttal szeretnék foglalkozni.

a/ A falusi ipar koncentrálttsága

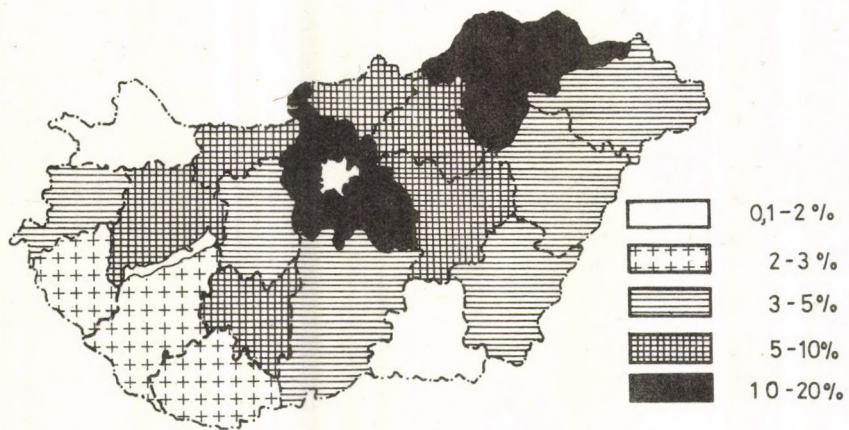
A falusi ipar üzemi méretei elég erős koncentrációt jeleznek, igaz ugyan, hogy a telephelyek több mint 1/3-a lo fősnél kisebb üzem, ez azonban csupán a falusi telephelyeken dolgozók 1-1,5 %-ának jelent munkaalkalmat, míg az 500 fősnél nagyobb üzemekben /az összes telephely 5,2 %-a/ dolgozik közel 200 000 ember, a falusi ipari munkahelyek 53 %-án.

A falusi ipar területileg koncentráltan, területi megoszlását tekintve egyenlőtlenül helyezkedik el /1-2. ábra/. Az ország ipari tengelyébe eső megyék /Veszprém, Komárom, Pest, Nógrád, Heves, Borsod megyék/ falvaiban az összes falusi ipari munkahelynek több mint a fele, az állóeszközállomány 2/3-a koncentrálődik.

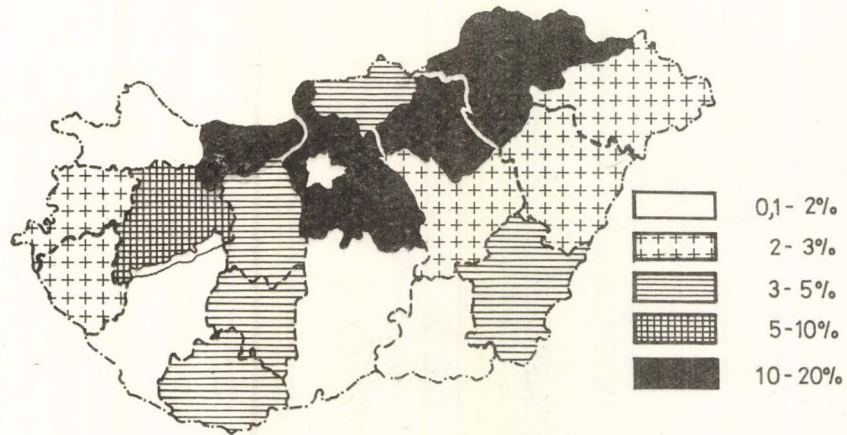
A megyék iparában a falusi ipar rendkívül eltérő sulyal szerepel, amit elsősorban a megye ipari strukturájának jellege /például a kitermelő ipar domináló szerepe Komárom, Nógrád, Heves megyében/ és a megyék eltérő településhálózata /például Tolna megyében/ magyaráz /3., 4. ábra/.

Az ipari üzemeknek /még a kis méretű üzemeknek is/ a munkaerő és a működéséhez feltétlenül szükséges infrastruktúralis háttér iránti igénye meghatározza az ipartelepítésre alkalmas települések körét. Magyarországon az 1000 lakosnál kisebb községek ipara nem számottevő. Gyakorlatilag a 2000 fősnél nagyobb település tekinthető az ipartelepítésre alkalmas tébplés-nagyság alsó határának.

Természetesen a területi adottságok, a településhálózat regionális különbségei, az ipari fejlettségben mutatkozó területi különbségek ezt a küszöb-értéket módosítják /3. sz. táblázat/.

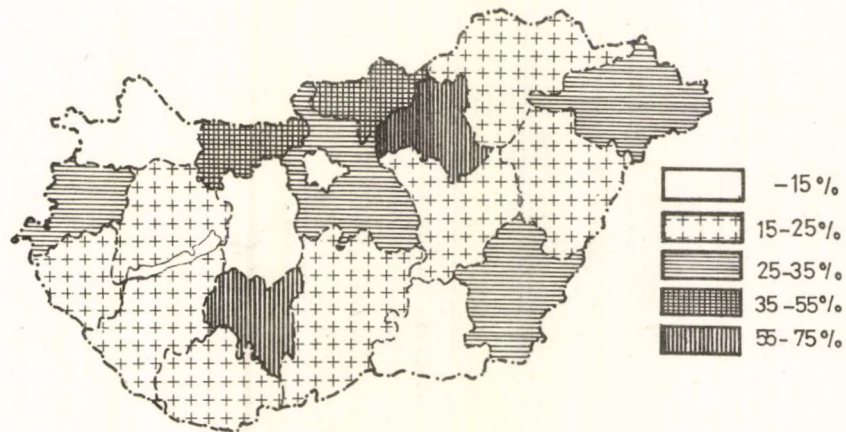
1. sz. ábra: A falusi iparban foglalkoztatottak megoszlása megyénként

2. sz. ábra: A falusi ipar állóeszköz állományának megoszlása megyénként

3. sz. ábra: A falusi ipar részaránya a megye iparában /a foglalkoztatottak alapján/ 1975

4. sz. ábra: A falusi ipar állóeszközállományának részaránya a megye iparában

3. sz. táblázat

A településnagyság és a falusi ipari munkahelyek számának összefüggései Békés, Nógrád, Komárom és Vas megye példáján 1976-ban

Település- nagyság	Az ipari munkahelyek megoszlása /%/			
	Békés m.	Nógrád m.	Komárom m.	Vas m.
- 1000	0	23	0	32
1000 - 2000	6	29	18	36
2000 - 5000	37	37	41	21
5000 - 10000	46	11	35	4
10000 -	11	0	6	7
	100	100	100	100

Közvetlen kapcsolat mutatható ki a falvak és az ipari üzem nagysága között is /4. sz. táblázat/.

4. sz. táblázat

Üzemméret és a település-nagyság közötti összefüggés az 1970-72. között telepített új falusi üzemek^x példáján

Település- nagyság	10-50	50-100			200-500	500-1000	Össz.
		f	ő	s			
- 500	66	17	17	0	0	100	
500 - 1000	60	40	0	0	0	100	
1000 - 2000	60	30	7	3	0	100	
2000 - 5000	65	17	11	6	1	100	
5000 - 10000	53	12	20	15	0	100	
10000 -	48	10	24	18	0	100	
Átlagosan	59	19	13	8	1	100	

^x szám szerint 172 új ipari telephely

A 2000 lakosszámot el nem érő községekben az 1970-72 között telepített új ipari üzemek 95 %-a, a 2000 - 5000 lélekszámú községekben 83 %-a, az ennél nagyobb községekben pedig

"már csak" 62 %-a tekinthető egyértelműen kisüzemnek /legfeljebb 100 főt foglalkoztatva/. Más megvilágításban: a középüzemeket /100-500 fős/ már csak a legnagyobb községekben /5000 lakosszámot meghaladó/ lehet ill. ésszerű letelepíteni.

Szó sincs tehát az egy falu - egy ipari üzem képletének kialakulásáról Magyarországon. A falusi ipartelepítés - bizonyos spontaneitása ellenére is - meglehetősen koncentrált módon ment végbe. Ezt az állítást erősíti Kovács Tibor elemzése is az alsófokú központok kiépítettségéről szóló tanulmányában: "... a vidéki ipartelepítés /1965-75/ települési értelemben erősen koncentrált módon ment végbe. A teljes létszámmövekmény 36 %-a a 23 felsőfokú, további 40 %-a a középfokú központi szerepkörű településekben realizálódott, így tehát a növekmény több mint háromnegyed részét jelentő ipari létszámmövekedés a 129 magasabb központi szerepkörű vidéki település ipari potenciáljának erősödését szolgálta". /Területi Kutatások 1. Budapest, 1978. FKI. 27 p./

b/ A falusi ipar színvonala

A falusi ipar kritikus pontja a termelés színvonalában, a munka termelékenységében való lemaradása, ezt hozzák fel érvül a falusi ipart felszámolni, megszüntetni kívánó területi tervezők, közgazdászok.

A falusi ipar termelékenységéről nincs átfogó ismeretünk, mivel az ipar termelési adatait nem telephelyenként, hanem a vállalat egészére tartják nyilván, és a falusi ipar jórészt nem önálló üzemekből áll, a termelési érték falusi részaránya semmiképpen sem fejezi ki a valóságot.

A falusi ipar termelékenységére vonatkozó reprezentatív megfigyelések /a Budapesti Harisnyagyár, a Pécsi Kesztyűgyár, a komlói Carbon, az Egyesült Izzó mintegy 13 telephelyén/ azt jelzik, hogy a falusi ipar az ország átlagánál alacsonyabb termelékenységgel termel /a vizsgálat időpontjában - 1973-76 - ez a lemaradás 15-20 %-ot tett ki/.

Ennek a negatív jelenségnek több oka van. A falusi munkaerő nagyobb része szakképzetlen, ipari munkát a korábbiakban még nem próbált. Nincs törzsgárda, sőt a vezetők is járatlannak munkájukban. A vállalati központ gyakran a rosszul fizető, kisebb hozzáértést igénylő munkafolyamatokat végezteti a falusi telephelyein.

Az alacsonyabb termelékenység kialakulásához nagymértékben hozzájárul az elavult gépállomány is. A Bács-Kiskun megyei Pártbizottság 1976-ban felmérést végzett a megye ipari telephelyeiről. A felmérésből - többek között - kiderült, hogy a falusi ipartelepék gépállományának netto értéke alig éri el a bruttó érték 50 %-át! /Ennek jórészt az az oka, hogy az anyaüzem az ujonnan nyitott telephelyeit kiszolgált, sokszor teljesen leirt gépeivel szerelte fel./

A technikai felszereltség /a foglalkoztatottakra jutó állóeszközáll./ az ipar minőségére is utal, bár nagyságát befolyásolja az ipar strukturális jellege /eszközigényes vagy munkaigényes ágazatok domináló szerepe/ /5. sz. táblázat/.

Technikai felszereltség a falusi iparban
1975-ben

Megye	A foglalkoztatottakra jutó állóeszköz bruttó értéke				
	megye /1/ 1000 Ft %		község /2/ 1000 Ft % 2/1		
Baranya	308	116	410	174	1,33
Hajdu-Bihar	167	61	187	80	1,12
Heves	404	146	615	262	1,52
Komárom	363	132	544	231	1,50
Bács-Kiskun	123	45	99	42	0,80
Békés	181	66	155	66	0,85
Nógrád	189	68	158	67	0,84
Szabolcs- Szatmár	187	68	155	66	0,83
Tolna	144	52	123	52	0,86
Zala	212	77	210	89	0,99
Borsod-Abauj					
Zemplén	359	130	243	103	0,68
Fejér	376	136	254	108	0,67
Győr-Sopron	251	91	173	74	0,69
Somogy	151	55	115	49	0,76
Vas	159	58	122	52	0,77
Veszprém	442	160	302	129	0,68
Csongrád	236	86	119	51	0,50
Pest	355	129	147	63	0,41
Szolnok	181	66	104	44	0,58
Átlagosan	276	100	235	100	0,85

A falusi ipar technikai felszereltségének szintjében me-
gyénként mutatkozó különbségek rendkívül nagyok, Bács-Kiskun
és Heves megye között a technikai felszereltség mutatója hat-
szoros különbséget jelez.

A falusi ipar technikai felszereltségének színvonala ál-
talában elmarad a megyei átlagos szinttől /átlagosan a falusi
ipar 1 dolgozójára jutó állóeszközérték 85 %-a a megyeinek/.
Ahol a falusi ipar technikai felszereltsége meghaladja a me-
gyei szintet /Komárom, Heves, Baranya, Hajdu-Bihar megye/ ott
a nagy eszközigenyű bányászat szerepe többnyire jelentős.

A technikai felszereltség megyénkénti községi rangsora többnyire követi a megyei rangsort, ami azt jelenti, hogy az iparilag fejlett megyékben általában a falusi ipar színvonala is magas.

c/ A harmadik - lényegesnek ítélt - megjegyzés nem a falvakba települt ipar jellegét érinti, hanem a falusi ipartelepítés folyamatát.

A IV. ötéves tervidőszak folyamán, de inkább eredményeinek kiértékelésekor bukkant fel a túlzott decentralizációt, az ipari beruházások szükségtelen szétaprózódását hangoztató vélemények, amelyeket szinte minden esetben a falusi iparosodás nem kívánatos ütemével, méretével példáztak.

Hogyan fejlődött valójában a 70-es évek elején a falusi ipar? Vajjon számottevően ronthatta-e a falusi iparosítás az ország ipari beruházásainak hatékonyságát, az ipar eredményeinek színvonalát?

A falusi ipari munkahelyeken foglalkoztatottak száma 1970 és 75 között 2 %-ot gyarapodott csupán, ami azonban nem egyenlő a stagnálással, mivel a bázis időszakhoz /1970/ képest a községek száma szűkült az időközben városi rangot elnyert településekkel /pl. csak 1970-72 között városi rangra emelkedett 3 község - Nagyatád, Balatonfüred, Csorna - kb. 6600 ipari munkahely "vesztéséget" jelentett a falusi iparban/. Mindemellett a létszámnövekmény eltörpül az 1960 és 1970 között bekövetkezett ugrásszerű bővüléshez képest, amikor a falusi iparban foglalkoztatottak száma 62 %-kal, 140 ezer fővel nőtt.

A falusi ipartelepítés legjelentősebb korszaka még 1968 előttre tehető. A 60-as évek elején megváltozott területfejlesztési politika, a területi-gazdasági különbségek kiegyenlítésére tett erőfeszítések, a kollektivizálást követő munkaerőfelesleg az agrárvidékeken, s a foglalkoztatás biztosítására a vidéki /főleg alföldi/ iparosítás indukálta elsősorban az iparilag elmaradott vidéki városok, kisebb részben a kisvárosok és nagyobb falvak iparosítását. /1960 és 70 között 80 ezer új ipari munkahelyet teremtettek csupán az alföldi községekben!/. A 60-as évek végén indult meg a vállalatok versengése az egyre jobban apadó munkaerőforrás utolsó tartalékaiért, a falusi - többnyire helyhez kötött és addig aktívan nem hasznosított - munkaerőért.

1960 óta tehát a falusi iparfejlesztésnek könnyen el nem határolható két szakaszát lehet megkülönböztetni, a 60-as évek elején - közepén az iparfejlesztést elsősorban társadalmi, politikai törekvések határozták meg, /ez a korszak munkaigényes, jórészt elavult eszközökkel termelő, eléggé elmaradott falusi ipart hozott létre/, míg a 60-as évek végi, 70-es évek közepéig tartó fejlesztést kifejezetten gazdasági szempontok vezérelték /az iparfejlesztés lehető legolcsóbb megoldásainak keresése/. Erre utal az a tény is, hogy míg létszámban alig

gyarapodott a falusi ipar 1970 és 75 között, addig állóeszköz-állományának értéke közel 40 %-kal nőtt. Ugyancsak a két korszak minőségi szétválását illusztrálja a falusi ipar gépesítésének korszerűségében kimutatható különbség is /6. sz. táblázat/. Az intenzív iparosítás tehát már a falvakat is elérte az 1960-as évek végén, a 70-es évek elején.

6. sz. táblázat

A gépállomány netto értékének aránya Bács-Kiskun megye falusi iparának^x példáján

Átlagos működési idő	Az üzemek száma, db	A gépáll. br. értéke, 1000 Ft	A gépáll. netto értéke, 1000 Ft	A netto érték aránya, %
1970 után telepített	23	55 019	36 952	0,67
1960-1970 telepített	51	295 356	164 882	0,56
1960 előtt telepített	39	161 973	99 774	0,62
	113	512 438	301 608	0,59

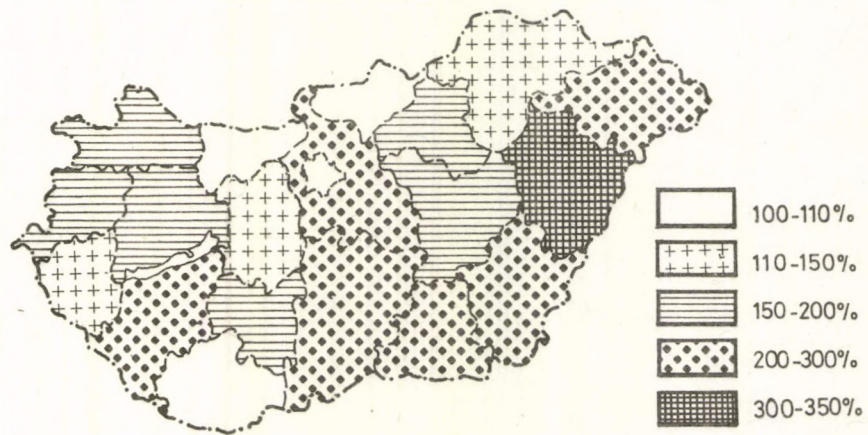
^x A megfigyelés a bács-kiskun megyei falusi ipari telephelyek 81 %-ára terjedt ki, 26 telephely telepítési évének adata hiányzik. Az 50 %-os netto érték arány e 26 telephely becsapításával alakult ki.

Az ágazati szerkezet gyökeres átalakulása is 1960 és 1970 között zajlott le, bár e változás iránya 1970 után sem módosult /7. sz. táblázat/.

7. sz. táblázat

A falusi ipar ágazati szerkezetének változása 1960-1975 között

Ágazat	A foglalkoztatottak számaránya %		
	1960	1970	1975
Bányászat	34,2	18,8	15,1
Nehézipar	29,1	42,6	43,8
Könnyűipar	22,7	28,2	30,8
Élelmiszeripar	14,0	10,4	10,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

5. sz. ábra: A falusi iparban foglalkoztatottak számának változása. 1960-1970.

Az 1960 utáni ipari fejlődés Magyarország falusi térségeinek ipari-térképét is átrajzolta /5. sz. ábra; 8. sz. táblázat/.

8. sz. táblázat

A falusi ipar területi megoszlása 1960-75 között

Terület	1960	1970	1975
	százalékban		
Pest megye	12,4	16,5	16,2
Északi Középheg.	30,7	23,8	24,5
Alföld	15,7	22,6	24,2
É-Dunántul	27,2	23,0	20,2
D-Dunántul	14,0	14,1	14,9

A budapesti ipar szelektív fejlesztése, de ezen belül Budapest rendkívüli társadalmi-gazdasági jelentősége páratlan vonzerőt gyakorol az új üzemek letelepedésére, a meglévők bővítésére /az 1970 és 72 között megnyitott új üzemek 60 %-a Budapest 80-120 km-es körzetébe települt/. Az adminisztratív intézkedések és főleg a munkaerőutánpótlás kiapadása miatt 1970 óta a Budapest környéki falvak ipara már nem bővült /az 1970-ben ill. 75-ben változatlan részarány azonban nem mutatja azt az egyre erőszakosabb küzdelmet, amely a vállalati összevonások, telephelybeolvasztások, sőt telephely megszüntetésének sorát eredményezte. 1970 és 1972 között csupán Pest megye falvaiban 9000 új ipari munkahelyet hoztak létre és 10 ezer munkahelyet szüntettek meg/.

A legerősebb ipari koncentrációs folyamat É-Dunántul iparilag fejlett megyéiben zajlik már a 60-as évek óta, ami a falusi ipar visszafejlődésével jár együtt. Magyarország többi régiójában a falusi ipar részaránya a 70-es években is emelkedett /8. sz. táblázat/.

Végeredményben 1960 óta a falusi ipar területi különbségei számottevően csökkentek.

Az 1960-as évek rendkívül gyors, valamint a 70-es évek elején lelassuló fejlődés folyamatát azért szükséges hangsúlyozni, hogy megvilágítsuk:

- A IV. ötéves tervidőszak kedvezőtlen ipari gazdasági eredményét aligha magyarázták a falvakban szétszórt ipari beruházások.

- A főként gazdasági indíttatású 60-as évek végi, szanvonalában az országos mutatókhoz közelebb álló, falusi iparfejlesztés méretében olyannyira összeszűkült, amely már szükségtelenné teszi korlátozó intézkedések hozatalát. Ez - a ma már elterjedt gyakorlat - a falusi ipar teljes elsorvasztásához vezethet.

3. A falusi ipari kutatás aktualitása

A falusi ipar elsorvasztása, visszafejlesztése miatti aggodalom pedig nem alaptalan.

Az ötödik ötéves tervben már érezhető hangsúlyt kapott a koncentrált irányú iparfejlesztés. A területi tervekben az úgy tükröződött, hogy a gazdaságilag elmaradott területeken 12, iparfejlesztésre alkalmas központot /többnyire várost/ jelöltek ki. A megyei tanácsok terveikben koncentrált iparfejlesztésről írnak, közvetlenül vagy közvetve szűk határok közé terelik a kisvárosi iparfejlesztést, és nem egy megyében már szóba kerül a falusi ipar felszámolása, de legalábbis visszaszorítása. Több megyében a vállalatokat fejlesztési lehetőségeik szerint kategorizálták és a kis vállalatok többnyire a nem fejlesztendő kategóriába szorultak. Ez a rendszer, amelyet a közeljövőben várhatóan az egész országra egységesen kiterjesztenek, katasztrófális hatása lehet a kisvárosi, méginkább a falusi iparra.

Szakemberek foglalkoznak már azzal a gondolattal is, hogy az iparfejlesztésre alkalmas települések körét szűkítik, esetleg csupán a 130 kiemelt településre.

A falusi ipari fejlődés visszaesését eddig azonban alapvetően nem a fent leírt tényezők okozták, hanem egyrészt a falvak legfőbb vonzerejének, a munkaerőtartalékok kimerülése, másrészt a vállalati telephely-teremtő törekvések lanyhulása.

Ez utóbbi a gazdasági kööttségek erősödésével a vállalati fejlesztési alap mobilizálható részének csökkenésével és nem utolsó sorban a gazdálkodás fokozódó bizonytalanságával magyarázható.

Ma még idejében mérhetjük fel azokat a veszteségeket, amelyeket a falusi ipar megszüntetése okozna.

A FELHASZNÁLT IRODALOM

- SZABÓ Béla: A helyi ipar fejlesztéséről, a kis- és középüzemek szükségességéről. - Valóság, 1972. 4. pp. 9-21.
- ROMÁNY Pál: A területfejlesztés: gazdaságfejlesztés. Területfejlesztés a szocialista országokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. pp. 7-19.
- RÉVÉSZ Gábor: Iparunk vállalat és üzemméret szerinti szerkezete. - Gazdaság. 1978. 3. pp. 55-75.
- VARGA György: Vállalati nagyság és rugalmas alkalmazkodás. - Gazdaság. 1977. 2. pp. 51-65.
- KOVÁCS Tibor: Az alsófokú központok kiépítettsége Magyarországon. Kézirat. 1978. 61 p.

- TATAI Zoltán: A termelőerők fejlődésének hatása a területek gazdasági strukturájára. - Területi Statisztika. 1974. 2. pp. 140-149.
- ENYEDI György: A magyar falu átalakulása. - Földrajzi Közlemények. 1975. 2. pp. 109-124.
- Az ipar koncentrációja. KSH. 1967. Statisztikai Időszaki Közlemények 98.
- Ipari adattár 1970-75. KSH. Budapest, 1978.

EGY FALU TÁRSADALMI ÁTALAKULÁSA /TARD/

Berényi István - Simó Tibor

Az 1970-es évek közepén az MSZMP Társadalomtudományi Intézete kezdeményezte a magyar társadalom átalakulása folyamatainak, jelenségeinek átfogó tudományos elemzését. E tudományos programba az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet is bekapcsolódott. Az együttműködés célja kettős volt; egyrészt nyomonkövetni a gazdasági-társadalmi fejlődés hatását egy kiválasztott falu társadalmának átalakulásában, az életmód megváltozásában, másrészt feltárni a hatás esetleges "területi" következményeit, amely a népesség településen belüli sajátos tagozódásában, mozgásában, az életkörülmények területi különbözőségében stb. is kifejezésre juthat.

A vizsgálat színhelyéül Tardot választottuk, mert Szabó Z. tanulmánya /1936/ lehetőséget kínált a társadalmi átalakulás jelenségeinek megragadására. Borsod-Abauj-Zemplén megye, a falu tágabb térsége gazdasági-társadalmi fejlődését, a népesség életkörülményeinek átalakulását pedig 1972-től vizsgáltuk és az eredményeket publikáltuk /Barta Gy. - Beluszky P. - Berényi I. 1975., Beluszky P. 1977. stb./.

A feldolgozáshoz szükséges adatokat 105 kérdést tartalmazó kérdőívvel gyűjtöttük be. Az adatfelvétel Tard valamennyi aktív keresőjére /1302 fő/ kiterjedt. Az adatokat matematikai módszerrel dolgoztuk fel, amely feltárta a társadalmi rétegződés és életmód sajátos típusait. Végül a népesség nem- és kor megoszlására, foglalkozására, szakképzettségére és életkörülményére vonatkozó adatokat kartográfiai úton /1:5 000 m. térképen^x/ dolgoztuk fel.

Az átalakulás főbb sajátosságai

1. A vizsgált település agrártársadalma a két világháború között "zárt" volt, noha az aktív férfi keresők harmada a falun kívül talált munkát. Az ország lassu ipáafejlődése, a mezőgazdaság elmaradottsága miatt azonban a földnélküliek rétege újra és újra "visszadobódott", mivel az ipar, a város nem tudta felvenni.

A falu társadalmának tagozódása a földtulajdonon alapult.

2. A második világháború után a zárt falusi társadalom nyitottá vált. A termelőszövetkezet megalakulásával és megerősödésével megszűnt a földtulajdonon alapuló társadalmi tagozódás. Az ipar, a nagyüzemi mezőgazdaság és a tercier szektor fejlődése hatására a vizsgált faluban is létrejött a munkamegosztáson, szakképzettségen stb. alapuló társadalmi tago-

^x E rövid összefoglalóban csupán három térképet mutatunk be.

zódás. Ennek ellenére az összes keresőnek még 1976-ban is 53 %-a tartozott a mezőgazdasághoz. De a megkérdezettek nem egészen 4 %-ának gyermeke dolgozik csak már a mezőgazdaságban.

Tardon ma sincs ipar, kevés a munkahely, alig van választási lehetőség. A megkérdezettek 72 %-a nem tudna helyben más munkaterületen dolgozni. A kereső lakosság 48 %-a pedig másik településben sem tudna munkát vállalni kora, családja, háza vagy háztáji gazdasága miatt. Számukra tehát az életlehetőségek választása vagy változtatás korlátozott, esetenként meghatározott.

A "társadalmi mobilitás" területe kicsi. A termelőszövetkezeten belül kevés lehetőség van az előrejutásra, arra, hogy az egyén az egyik társadalmi csoportból a másikba kerüljön. Kivételt azok a szakmunkások képeznek /szerelők, lakatosok stb./, akik munkájuk jellegéből adódóan bármelyik termelőágazatba átléphetnek. A nők társadalmi mobilitása a családi kööttségek miatt még körülhatároltabbnak tűnik. A nő társadalmi helyzete azonban nemcsak azzal változhat, hogy a munkaszervezetben más pozícióba kerül, hanem házasság révén is. A nő számára a férj társadalmi helyzete meghatározó, akkor is, ha a feleségnek a munkaszervezetben elfoglalt helye lényegesen alacsonyabb.

A társadalmi mobilitás lehetősége az azonos státuszú szakmunkások esetében sem egyenlő. Ugyanis nagy különbségek alakulhatnak ki a családok társadalmi helyzetében aszerint is, hogy egy kemény felhalmozó életmódot folytatnak lakásért, a gyermekek szakképzettségének biztosításáért vagy vegetáló életet élnek. Az előbbi esetben a szülők "eszköz emberré" válnak, egy életet "áldoznak" azért, hogy a gyermek más társadalmi csoportba kerülhessen. A vegetáló családot éppen ez riasztja vissza, fogyasztása a napi javakra irányul. A szülők önfeláldozó életmódja nélkül viszont a gyermek képtelen a "mobilitásra", s így egy vegetáló, néha lumpen réteg ujratermelődik.

3. Az összes keresők mintegy kétharmadának nincs szakképzettsége /1. sz. táblázat/, ami a falu népességének háboru előtti társadalmi helyzetéből szükségképpen következik. A szakképzettek aránya korcsoportonként nagy eltérést mutat. Amíg a 30 éven aluliak 72,5 %-a, addig például az 51-60 éveseknek csak 27,4 %-a rendelkezik valamilyen szintű szakképzettséggel.

A vizsgálat során azt tapasztaltuk, hogy a szakképzettség "örökítésében" a családnak /különösen az apa szakképzettségének/ jelentős szerepe van /1. sz. táblázat/. A szakképzetlen apák gyermekei közül minden 4., a szakmunkás apáktól származók közül minden 2. lett szakmunkás. Vagyis a tardi szakmunkás apák gyermekeinek kétszer akkora esélye volt, hogy szakmunkás legyen, mint a szakképzetlen apák gyermekeinek.

Az aktív keresők továbbtanulási igénye a végzett munka jellegével mutat összefüggést. Feltűnő, hogy a mezőgazdasági keresőknek csupán 2,6 %-a kíván tovább tanulni, ami abból

1. sz. táblázat

A vizsgálatba vontak szakképzettsége apjuk
szakképzettsége szerint

Apja szak- képzettsége	a kérdezettek szakképzettsége			
	nincs szak- képzettsége	szakmunkás	középfoku szakember	diplomás értelmiségi
Nincs szak- képzettsége	69,8	25,2	4,1	1,0
Szakmunkás	34,0	50,0	13,0	3,1
Középfoku szakember	-	42,9	42,9	14,3
Diplomás értelmiségi	25,0	-	50,0	25,0
Összesen	64,8	28,3	5,5	1,4

adódik, hogy a keresők többsége olyan szakképzetlen nő, akit a család "visszatart". A középfoku szakképzettségű szakembereknek viszont 42 %-a tervezi a továbbtanulást, hogy a jelenleginél magasabb iskolai végzettséget, ill. jobb munkahelyi beosztást szerezzen. A magasabb iskolai végzettség megszerzését elsősorban a 30 éven aluliak tervezik.

4. A lakáskérdés a közvéleményben gyakran úgy jelenik meg, mint városi probléma, mintha falun ez nem is jelentene gondot. Pedig a falvakban nem épülnek állami lakások, s a családok a városiak kereseténél általában kisebb jövedelemből és kedvezőtlenebb lakásépítési feltételek mellett, saját felhalmozásból építik a lakásokat.

A tardi keresők 27 %-ának nincs önálló lakása. A 30 éven aluli keresőknek pedig fele van lakás nélkül, de még a 31-40 évesek negyede is hasonló helyzetben van. A 70 évnél idősebbek fele általában feladta önálló lakását és többnyire a gyermekeinél lakik. A jelenleg pályakezdő tardi fiatalok kisebb arányban rendelkeznek önálló lakással, mint az idősebb generációk a maguk pályakezdésekor.

5. Végül megvizsgáltuk, hogy a korábbi földtulajdon hatása felismerhető-e a megkérdezettek jelenlegi társadalmi helyzetében. Azt tapasztaltuk, hogy a szülők egykori földtu-

Lajdonának nagysága és a jelenlegi keresők munkájának jellege között szoros kapcsolat van. Akik 1945 előtt paraszti egzisztenciát biztosító földbirtokkal rendelkeztek, azok utódainak általában nagyobb aránya maradt a mezőgazdaságban. Ugyanakkor a földnélkülieket, ill. azok gyermekeit a háboru utáni iparfejlődés elszívta, ingázókká váltak vagy végleg elhagyták Tardot. Az egykori földnélküliek 60 %-a dolgozik ma az iparban és egyéb nem mezőgazdasági ágazatban, a volt 1-3 ha földbirtokkal rendelkezőknek 33 %-a, a 3-6 ha birtokkategóriához tartozóknak pedig már csak 17 %-a, s az ennél nagyobb földterülettel rendelkező egykori parasztok közül senki sem dolgozik ma az iparban. De még ma is azok rendelkeznek jelentős ingatlannal, pl. az első munkába álláskor saját családi házzal, akiknek szülei korábban nagyobb földbirtokon gazdálkodtak.

A földnélküliek és a mezőgazdaságból megélni alig tudók társadalmi csoportja mobilabbnak bizonyult, s többnyire kedvezőbb társadalmi helyzetbe is került 1945 után, mint a "földhözkött" paraszt szülők utódai.

A társadalmi átalakulás térbeli vizsgálatának eredményei

Tard alaprajzát tekintve eredetileg tipikus utcás település és csak a XIX. század-ban kezd kialakulni egy szerény településmag.

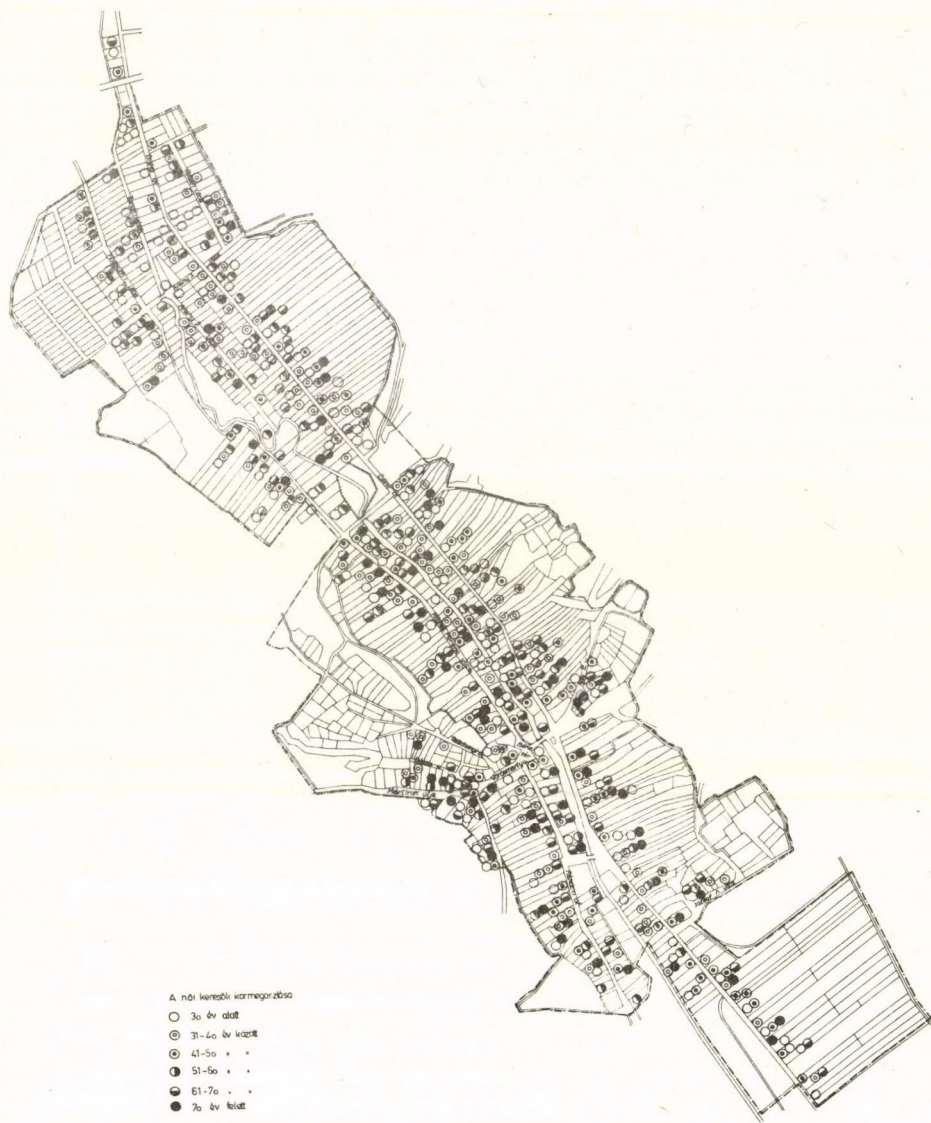
A település lélekszámából, az utcás települési szerkezetből szükségképpen következik, hogy az aktív népesség foglalkozási szerkezetének, kormegoszlásának, szakképzettségének, a telek beépítési módjának területi különbségei nem élesek.

1. Bár az aktív keresők kormegoszlásában viszonylag jól felismerhető területi különbségek vannak. A település északi részén, főleg a Béke uttól nyugatra eső területen a keresőknek viszonylag fiatalabb korcsoportja él. Pl. a 60 évnél idősebb női keresők aránya itt csupán 20 %, míg a település középső és déli részén meghaladja a 30 %-ot /1. sz. ábra/.

2. Az aktív keresők foglalkozás szerinti területi eloszlásában is van bizonyos különbség és ez összhangban van az előzőekben említett korösszetétellel. Mivel a település északi részén és részben a középső területen az aktív keresők átlagéletkora - a település átlagához viszonyítva - fiatal, ezért az agrárfoglalkozásuak aránya kisebb.

Tard esetében is szembe tűnő két jelenség:

a./ az oktatás-egészségügyi stb. dolgozók - általában az értelmiségiek - többsége a település központi részén lakik. Ugy tűnik, mintha az a régi "közvélemény-elv", hogy a "központban" lakni bizonyos tekintélyt, társadalmi rangot jelent, ma is érvényesülne. E jelenségnek más oka van:

1. sz. ábra: A női keresők kor megoszlása Tardon /1977/

- Általában a települések központi magjában lévő relatíve nagyobb lakóházakat 1949-ben államosították és vagy középületek vagy lakások lettek. Az új közigazgatás alkalmazottai /akiket gyakran más településből helyeztek oda/, orvosok, pedagógusok stb. pedig általában ezeket a lakásokat kapták. A régi falusi társadalmi hierarchia "térbeli rendje" tehát akarva-akaratlanul is öröklődött.
- A falusi települések fiatal értelmiségét csak megfelelő színvonalú lakásokkal lehetett megtartani. E lakások felépítésének infrastrukturális feltétele /viz, villany, telefon/ pedig általában csak a településközpontban volt adott.
- Emellett a szolgálati lakások általában az alapellátást szolgáló egységekben /orvosi rendelő, gyógyszer-tár, óvoda stb./ építették meg, amelyek természetesen a faluközpontban vannak.

b./ Felismerhető az is, hogy az iparban, közlekedésben, kereskedelemben stb. foglalkoztatottaknak nagyobb hányada viszont a település "fiatalabb", északi részén lakik.

Úgy tűnik tehát, hogy a társadalmi átrétegződés a családok szétválását is elindította. Ennek ellenére a több generáció "együttélése" ma még Tardon is általános.

3. A férfi keresők 60 %-a, a női keresőknek pedig 40 %-a ingázik, ami magas arány, ha figyelembe vesszük, hogy Tard nem tartozik egyetlen jelentősebb ipari központ vonzáskörzetéhez sem.

Az ingázók magas arányának okai:

- A két világháború közötti agrártulnépesedés és birtokaprózódás miatt Tardon korán kialakult a férfi keresők "eljárása", ingázása.
- A második világháború után az ipar vette fel ezt a "szabad" munkaerőt, de a viszonylag távol eső ipari központok miatt a heti és két heti ingázás vált általánossá. Ez a munkalehetőség természetesen elsősorban a férfi munkaerőnek kedvezett, ami szükségképpen azt eredményezte, hogy Tard ipari foglalkoztatottjainak többsége férfi.
- A tardi termelőszövetkezet beolvadása a szomszéd település mezőgazdasági üzemébe szintén az ingázók számát növelte. Ezzel az agrárfoglalkoztatottak harmada kényszerült napi ingázásra, akiknek 60 %-a nő.

A napi és a heti ingázók területi megoszlására jellemző, hogy a település északi részén a napi, a középső részén a heti ingázók aránya a magasabb. Ez az alábbiakra vezethető viszsza:

- A település északi részén lakó nem agrárfoglalkozású aktív keresők az 1960-as évektől léptek munkába. Erre az időre esik egyrészt a termelőszövetkezetek ipari tevékenységének szélesedése, másrészt a közeli városok

/Eger, Mezőkövesd/ iparának fejlődése. Így ez a korcsoport közelebb kapott munkát és nem kényszerült heti ingázásra.

- Ezzel szemben a település központi részén élő ipari keresők az 1950-es évek elején léptek munkába, amikor az iparfejlesztés távolabbi központokra /Miskolc, Ózd, Budapest stb./ koncentrálódott, ezért heti ingázásra kényszerültek. Ezeknek az ipari keresőknek ma már 61%-a szakmunkás, ezért munkahelyéhez erősen kötődik. Ezt a kapcsolatot sok esetben a lakóhelyhez közelebb lévő munkaalkalom sem tudja fellazítani.

4. Az inaktív népesség területi eloszlása jól visszaadja az eddig vázolt területi sajátosságokat /2. sz. ábra/, mert:

- a Tardon élő mintegy 150 özvegy 89 %-a a település középső és déli részén él;
- a kb. 400 eltartott gyermek 40 %-a pedig a település északi területén.

Az eltartott gyermekekkel rendelkező háztartások száma délről észak felé haladva - ahogyan a település horizontálisan terjeszkedett - nő. A gyermekes család-típu aránya délen 23 %, a település központjában 36 %, és északon 41 %. Nyilvánvaló, hogy a háztartásban foglalkoztatott nők arányának területi különbsége is ennek felel meg. Jellemző az is, hogy a déli részen lévő gyermekes háztartások 18 %-ában van özvegy nő, míg északon ez az arány 12 %. Ugyanis Tard déli részén tradicionálisabb háztartások vannak, amelyekben a több generáció együttélése általánosabb.

Egészében véve az eltartott gyermekkel rendelkező háztartások 42 %-ában van "háztartásbeli" nő.

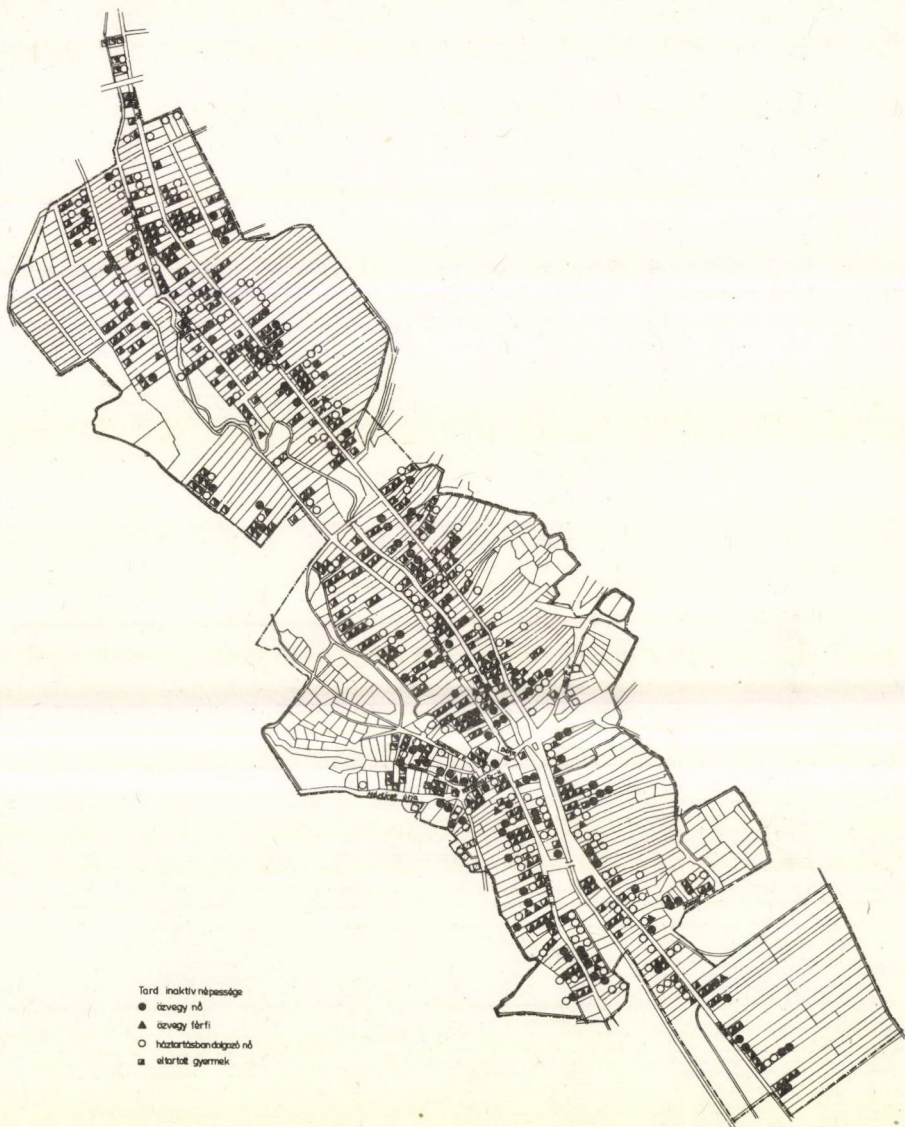
5. Az életkörülmények területi típusait a lakások felszereltsége alapján állapítottuk meg /3. sz. ábra/.

A lakásokat a szobák száma, villannyal, vízzel és fürdőszobával való ellátottsága alapján minősítettük.

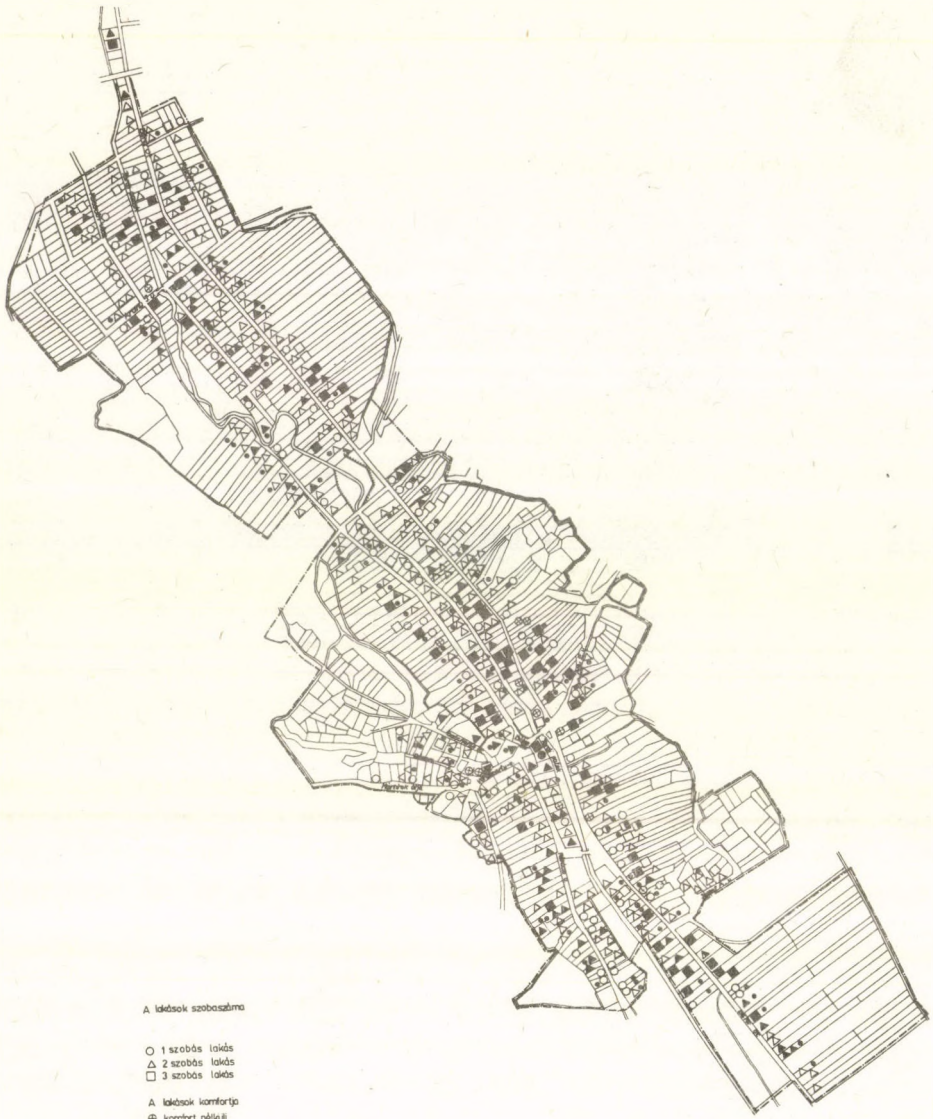
A lakásállomány minőségének területi különbsége szoros összefüggést mutat a kor, a foglalkozás és a szakképzettség térbeli megoszlásával.

A település északi része, amely elsősorban a második világháború után lett a főként ipari foglalkozásuak lakótere, döntően kétszobás családi házakkal épült ki. A lakásoknak csupán 17 %-a egyszobás, de hasonló a három és többszobás lakások aránya is.

A lakások minősége, felszereltsége a szobák számával párhuzamosan javul. Az ilyen lakással rendelkező családokban általában két, de gyakran három aktív kereső van. Az utóbbi esetben vagy még a szülő, vagy már a gyermek aktív kereső. A leggyengébb felszereltségű egyszobás családi házakban általában magányos, idős emberek élnek. Ezek a házak építőanyaguk miatt /vályog/ már nem újíthatók fel.

2. sz. ábra: Tard inaktív népessége /1977/

A lakások szobaszáma

- 1 szobás lakás
- △ 2 szobás lakás
- 3 szobás lakás

A lakások komfortja

- ⊕ balkon nélküli
- villanyel. ellátott
- villanyel. + vízzel ellátott
- villanyel. + vízzel fűtőszabványos ellátott
- hőszigetelt villanyel. ellátott

3. sz. ábra: A lakásállomány komfortja Tardos /1977/

A települések középső részén élő népesség átlagos életkora magasabb és foglalkozási szerkezete tradicionálisabb, mint az előző település-részen. A 60 évesnél idősebbek /gyakran egyedül élők/ száma is jelentős, ezért az egyszobás lakóházak aránya itt már 23 %. Ugyanakkor a falunak ez a központi része az értelmiség beköltözésének, építkezésének terévé vált 1965 után, ami a lakásállomány minőségi javulását eredményezte. A három és több szobás családi háza aránya ma már itt a legmagasabb /22,5 %/.

A település középső részén lévő háztartások 35 %-ában van hűtőszekrény, ami némileg jelzi az "urbánus" életmód térhódítását, az élelmiszer-önellátás jelentőségének csökkenését.

A település déli részének lakásállománya és a népesség kor, foglalkozás és szakképzettségének területi eloszlása között nem mutatható ki olyan sajátos térbeli kapcsolat, mint az északi és középső település-részen. A lakástípusok térbeli elrendeződése itt mozaikszerűbb.

Végezetül megállapítható, hogy a hasonló, csupán egy-egy településre vonatkozó vizsgálatok, gazdasági-társadalmi életjelenségeiket részletesebben feltáró "mélyfurások" árnyaltan adják vissza az emberi közösségek életmódjának, életkörülményeinek átalakulását, ugyanakkor visszatükrözik a társadalomban végbemenő folyamatokat is. Az is nyilvánvaló, hogy ennek az átalakulásnak területi, térbeli konzekvenciái is vannak, ezért a földrajz számára is fontos téma. A vizsgálat igazolta, hogy az ilyen jellegű feldolgozások az eddigieknél nagyobb szerepet játszhatnak az egyes települések fejlesztését megalapozó kutatásokban is.

A FALVAK FOGLALKOZÁSI SZERKEZETÉNEK TIPUSAI AZ 1960.
ÉS 1970. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ÖSSZEHASONLÍTÁSÁBAN HEVES MEGYÉBEN

Bodnár László

Faluhálózatunk foglalkozási szerkezetét tekintve alapvető változások szinterévé vált.

A felszabadulás után megindult iparosodási folyamat segítette elő az urbanizáció egyre szélesedő fejlődési folyamatát. Az ipar, mint a népgazdaság egyik legdinamikusabb, de a telepítési koncentráció és az infrastrukturális háttér szempontjából egyik leglényegesebb ágazata, az urbanizációs folyamat rendkívül jelentős tényezője. Mint ilyen, igen fontos szerepet játszik a települések életében, fejlődésében; meghatározza egy település fejlődését, népességének életkörülményeit, foglalkoztatottsági színvonalát és infrastrukturális ellátottságát. Jelentős differenciáló hatása van a településhálózat fejlődésére: egyes településeket elindít a gyors fejlődés, az urbanizáció útján, míg más - iparral nem rendelkező, vagy ipari központoktól távol fekvő - települések növekedése megáll, népességük egy része elvándorol, az infrastrukturális fejlődés, az urbanizációs folyamatok perifériáira szorulnak.

Az urbanizáció olyan koncentráción és területi integráción alapul, amely átalakítja a területi települési struktúrákat és megteremti a lehetőségeket a növekvő társadalmi szükségletek mind teljesebb kielégítéséhez, valamint az ezen a területen felmerülő eltérések kiegyenlítéséhez a települések különböző típusai között.

A foglalkozási szerkezet átstrukturálódása az ipar javára nem kívánt az első lépésben nagyarányú népességmozgást a különböző területek, települések között, hiszen bizonyos népességkoncentrációk - különböző tényezők hatására - tartalékokkal rendelkeztek. /Selypi medence, Tarna-völgye./

A fejlett ipar lehetővé tette azt, hogy a mezőgazdaságban is kibontakozzék a modern nagyüzemi termelés. A mezőgazdaságban végbement forradalmi változások a népesség jelentős rétegét érintették.

A foglalkozási átrétegződés kapcsán 1949-1970 között fellére csökkent a mezőgazdasági keresők száma. Az ipar és a tertiér ágazatok hamar felszívták a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt.

Településeink népességszámának, foglalkozási szerkezetének alakulását alapvetően az iparfejlesztés, az infrastrukturális beruházások területi elosztása, az életkörülmények területi különbségei nyomán kialakuló vándormozgalom irányítja /1. sz. táblázat/.

Vándorlási különbözet indexe /%/

Megnevezés	1949-1959 között	1960-1970 között
Egri járás	1,94	-10,35
Füzesabonyi járás	- 6,4	-14,72
Hevesi járás	-11,3	-19,25
Gyöngyösi járás	1,94	- 7,07
Hatvan városkörnyék	7,52	-10,11
Községek együtt	- 2,47	-10,35
Városok együtt	14,56	16,59
Megye együtt	1,4	- 3,73

1949-1959 között legnagyobb volt az elvándorlás üteme az agrárjellegű füzesabonyi és hevesi járásban, míg a megye északi, iparosodó területein, így az egri és a gyöngyösi járásban bevándorlás volt. 1960 és 1970 között a füzesabonyi és a hevesi járásban továbbra is nagymérvű volt az elvándorlás, de de ugrásszerűen emelkedett az egri és a gyöngyösi járásban is. Ebben kiemelkedő jelentősége volt a mezőgazdaság kollektivizálásának, és az ezzel kapcsolatos munkaerő felszabadulásának. A kedvezőtlen adottságu tsz-ek és a fejletlen településszerkezet is hozzájárult, hogy a népesség az ipari munkahelyekre vándoroljék.

A falvak tipizálása

A települések az ismérvek sokfélesége alapján tipizálhatók. A hazai és a külföldi kutatók számos tipológiai eljárást dolgoztak ki.

A megye falusi településeinek funkcionális osztályozását a községekben élő aktív keresők foglalkozási szerkezete alapján végeztem el, az 1960. és 1970. évi népszámlálás adatait összehasonlítva. A foglalkozási szerkezet alapján kialakított tipológiánál a következő nehézségek merültek fel:

- A foglalkozási szerkezetből nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy milyen az eljárók, illetve a bejárók aránya az adott településen.
- Előfordul, hogy egy ágazat annak ellenére meghatározza egy település jellegét és fejlődési tendenciáit, hogy abban az ágazatban foglalkoztatottak száma és aránya önmagában nem

nagy /idegenforgalom, központi szerepkör stb./, de más településhez viszonyítva már kiemelkedő jelentősége.

- Az aktív keresők foglalkozási szerkezete csak az elsődleges jellegű foglalkozásokat mutatja be és nem tükrözi a másodlagos foglalkozásokat.

A "kétlakiságnak" a település jellegére gyakorolt hatása sem mutatható ki. A "kétlakiság" /kettős foglalkozás/ különösen elterjedt a városok, ipari agglomerációk peremén, de a tágabb vonzáskörzetekben is /Selypi medence, Borsodi iparvidékhez közel eső falvak Budapest-Miskolc vasutvonal mentén fekvő községek/.

A foglalkozási szerkezeten alapuló tipológia során Lettrich Edit /1975/ módszerét és kategóriáit alkalmaztuk /1., 2. sz. ábra/. Lettrich kategóriái a következők:

- I. Agrár jellegű = az agrárkeresők aránya: 50-75 %
 - 1./ szélsően agrár = az agrárkeresők aránya 75 % felett
 - 2./ mérsékelten agrár = az agrárkeresők aránya 50-75 %
- II. Vegyes jellegű = az agrárkeresők aránya 25-50 %
 - 1./ enyhén iparosodó = az ipari keresők aránya meghaladja az egyéb keresőkét
 - 2./ iparszegény = az egyéb kategória többnyire közlekedés, vagy szolgáltatás révén fejlődik
- III. Urbánus jellegű = az agrárkeresők aránya 25 % alatti.
 - 1./ mérsékelten urbánus = az agrárkeresők aránya 15-25 %
 - 2./ fejlett urbánus = az agrárkeresők aránya 15 % alatti.

Az egyes típusok jellemzése:

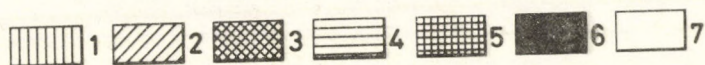
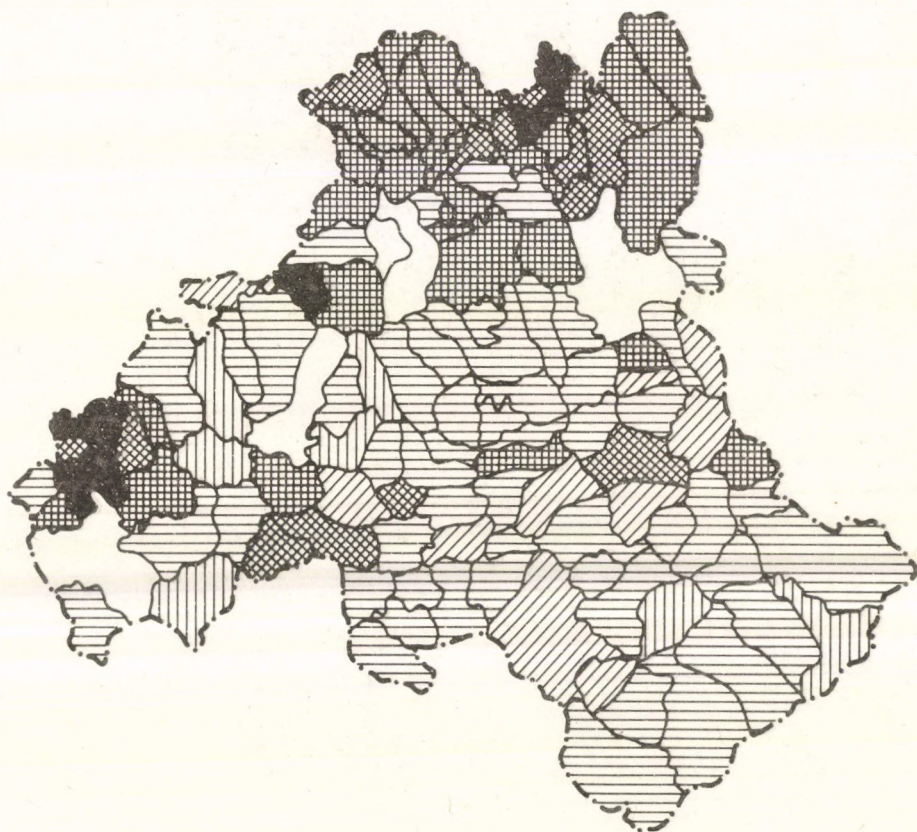
a./ Agrár jellegű települések

Közös jellemzőjük, hogy aktív keresőnépességük több mint felének a mezőgazdaság nyújt megélhetést. E falvak a régi paraszti települések mai továbbélő típusait jelentik.

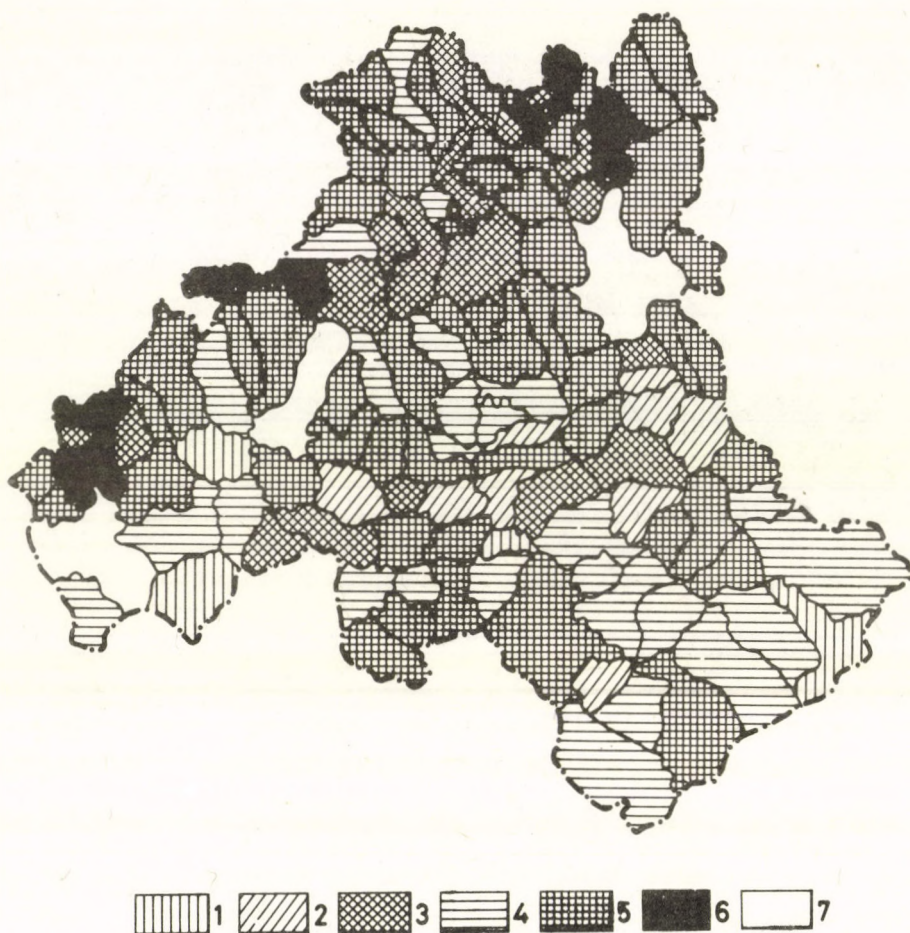
2. sz. táblázat

Agrár jellegű falvak száma területi összehasonlításban az 1960. és 1970. népszámlálás alapján

Megnevezés	Szélsően agrár		Mérsékelten agrár	
	1960	1970	1960	1970
Egri járás	-	-	11	3
Füzesabonyi járás	1	1	10	3
Gyöngyösi járás	5	2	13	6
Hevesi járás	1	1	13	9
Hatvan városkörnyék	-	-	2	1
Megye összesen:	7	4	49	24

1. sz. ábra: Heves megye falusi településeinek funkcionális osztályozása 1960. - 1=szükségtelenül agrár; 2=mérsékelt agrár; 3=iparszegény; 4=enyhén iparosodó; 5=mérsékelt urbánus; 6=fejlett urbánus; 7=városok.

2. sz. ábra: Heves megye falusi településeinek funkcionális osztályozása 1970. - 1=szélsően agrár; 2=mérsékelten agrár; 3=iparszegény; 4=enyhén iparosodó; 5=mérsékelten urbánus; 6=fejlett urbánus; 7=városok.

A szélsően agrár jellegű falvak kategóriájába 1960-ban még 7 község tartozott. Leginkább azok a települések sorolhatók ide, ahol nagy tradíciói vannak a szőlő, gyümölcs és zöldségtermesztésnek. E községekben a népesség jövedelmi viszonyai kedvezőek /Gyöngyöstarján, Markaz, Nagyréde, Visonta, Csány stb./.

A mezőgazdasági termelés technikájának fejlődése, a nagyüzemi mezőgazdaságra való áttérés nagyban csökkentette a mezőgazdasági foglalkoztatást. Ennek következtében a mérsékeltén agrár jellegű települések száma egy évtized alatt kevesebb mint felére csökkent. Különösen a megye északi területein volt nagymértékű a csökkenés.

b./ Vegyes profilu települések

A községekbe települt ipar és a szolgáltatások intenzív fejlődése révén egyre inkább szaporodik az e típusba sorolható települések száma. A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő foglalkoztatása kezdetben problémát jelentett. A megoldást a területileg differenciált iparfejlesztési politika, valamint a falusi szolgáltató ágazatok nagyobb ütemű fejlesztése biztosította. A vegyes jellegű településeknél meghatározó elemmé lépett elő a "kétlaki család". A kettős foglalkozás a falvak lakosságának a legmagasabb jövedelemforrást biztosítja, mivel valamennyi keresőképes családtag munkaerejét leköti.

3. sz. táblázat

Vegyes jellegű falvak száma területi összehasonlításban
1960 és 1970 között

Megnevezés	Enyhén iparosodó		Iparszegény	
	1960	1970	1960	1970
Egri járás	23	28	2	2
Füzesabonyi járás	2	4	3	5
Gyöngyösi járás	3	13	2	1
Hevesi Járás	-	6	3	1
Hatvan városkörnyék	1	2	-	-
Községek összesen:	29	53	10	9

A 60-as évek iparosító politikája révén a gyöngyösi járásban jelentős beruházásokra került sor /Gagarin Hőerőmű, Thorez Külfejtési Bányüzem/ aminek következtében e területen 3-ról 13-ra emelkedett az iparosodó típusba sorolható települések száma. A szomszédos hevesi járásból is sokan járnak

a fenti üzemekbe dolgozni. A megye többi területein nem volt jelentősebb mértékű változás. Az enyhén iparosodó falvak számában következett be nagymérvű változás, míg az iparszegény településeknél stagnálás tapasztalható. Területileg azokban itt is változások következtek be.

c./ Urbánus jellegű települések

Fejlődésünk mai szakaszában azok a települések tartoznak ide, amelyekben már a "nem agrár" keresők több mint kétharmados arányt képviselnek. Ezekben a településekben a lakosságnak csak kis része képes részleges, vagy teljes élelmiszer-önellátásra. Ebben a típusban, elsősorban a megye északi részén, az amugy is kedvezőtlen adottságu, mezőgazdasági termelésre csak részben alkalmas területeken a népesség jelentős részét más ágazatok foglalkoztatják. Az ipar fejlesztéséhez kedvezőbbek a feltételek. Az urbánus települések számának növekedését két tényező sietette:

- intenzív iparosítás
- a terciér funkciók jelentőségének növekedése a népesség életszínvonalának emelésében.

4. sz. táblázat

Urbánus jellegű falvak száma területi bontásban
az 1960. és 1970. évi népszámlálás összehasonlításában

Megnevezés	Mérsékeltten urbánus		Fejlett urbánus	
	1960	1970	1960	1970
Egri járás	9	11	3	4
Füzesabonyi járás	1	2	-	-
Gyöngyösi járás	5	5	2	3
Hevesi járás	-	-	-	-
Hatvan városkörnyék	-	-	-	-
Községek összesen:	15	18	5	7

Az e kategóriába tartozó falusi települések foglalkozási szerkezete csaknem teljesen átalakult, agrárnépességük jelentősen felszámolódott.

Az ipar és a terciér ágazatok egymás közötti arányának módosulása az elkövetkező években is változtathat a népesség foglalkozási szerkezetén. Mátraszentimre községben pl. az idegenforgalom és az ezzel kapcsolatos foglalkozási struktúra tette lehetővé a fejlett urbánus jellegű funkció biztosítását, de kimutatható ez a tendencia Parádon és Bükkszéken is.

Az urbánus falvak zöme ipari körzetek részét alkotják. Az ipari gócek, városok körül egyre táguló övezetet képeznek a "lakófalvak", amelyek kereső népességének zöme a beingázási centrum ipari és egyéb munkahelyein dolgozik. Andornaktálya, Adács, Bekölce aktív keresőinek több mint 60 %-a, Balaton lakosságának több mint 70 %-a ingázott 1970-ben. Hasonló a helyzet a Budapest-Miskolc vasútvonal mellett elhelyezkedő községekben /Füzesabony, Kál, Adács, Ludas, Vámosgyörk/. E településekben a lakosság átrétegződése, a foglalkozási szerkezet átalakulása már évtizedekkel ezelőtt megtörtént, a lakosság jelentős részét a vasut alkalmazza.

A falvak foglalkozási szerkezet szerinti tipizálásának összehasonlítása az 1960. és 1970. évi népszámlálás alapján

1970-ben 1960-hoz viszonyítva a megye 115 községéből 68-ban nem változott foglalkozási szerkezet szerint a falvak típusa. A 47, típusát változtató településből 6 településben a foglalkozási szerkezet urbánus elemeinek visszafejlődése következett be, vesztettek nem mezőgazdasági funkcióikból /3. sz. ábra/.

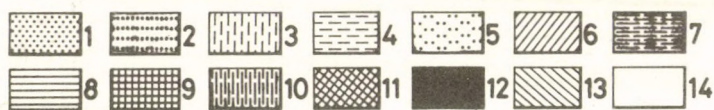
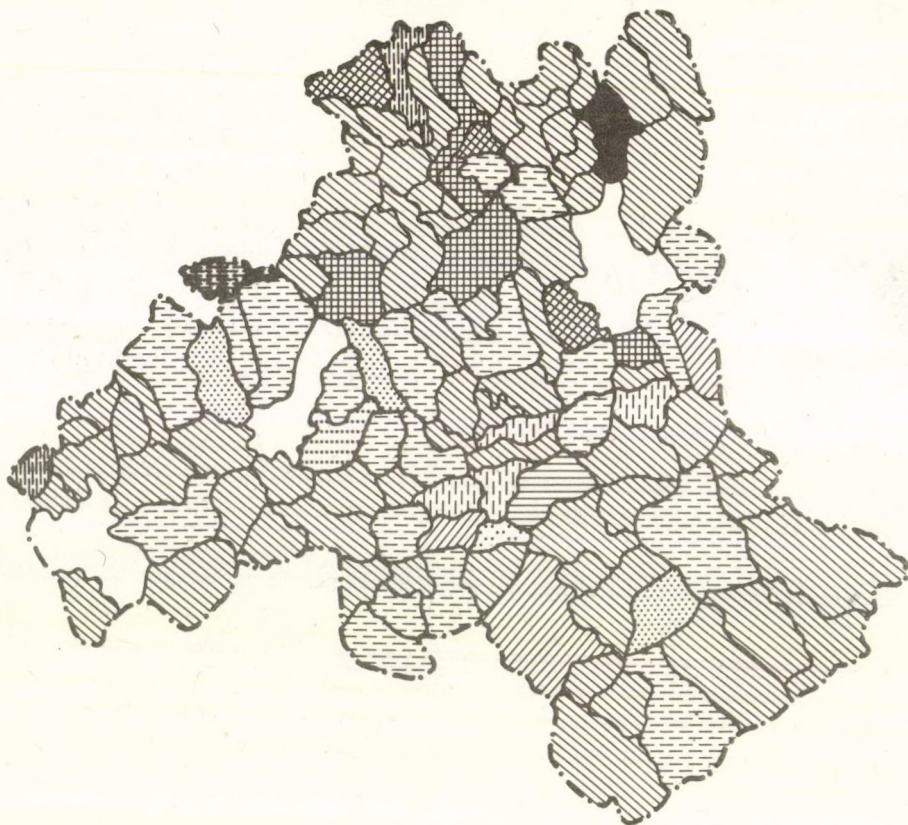
A megye falu-típusainak változásait összefoglalóan az 5. sz. táblázat mutatja be.

5. sz. táblázat

Heves megye településeinek típusai /1960-1970/

	1960. év	1970. év
I. <u>Agrár jellegű</u>	56	28
szélsően agrár	7	4
mérsékelten agrár	49	24
II. <u>Vegyes jellegű</u>	39	62
enyhén iparosodó	29	53
iparszegény	10	9
III. <u>Urbánus jellegű</u>	20	25
mérsékelten urbánus	15	18
fejlett urbánus	5	7

Találón fogalmazza meg Erdei Ferenc a változások jellegét, eredményeit: "Napjainkban azonban olyan gyökeres átalakulás megy végbe a települési formákban is, a mezőgazdaság jellegében is, a parasztság társadalmi viszonyaiban is, hogy az egykori egységes kép szétesőben van, s új társadalmi, gazdasági és települési struktúra bontakozik ki. Egyszerre mennek végbe olyan történelmi folyamatok, amelyek hovatovább értelmetlenné teszik a hagyományos falu elnevezést. Megszokásból, hagyományból továbbra is használhatjuk a szót, de le-

3. sz. ábra: A falvak foglalkozás szerkezeti tipizálásának összehasonlítása az 1960. és 1970. évi népszámlálás alapján

1=szélsően agrárból mérsékelten agrár lett; 2=szélsően agrárból enyhén iparosodó lett; 3=mérsékelten agrárból iparszegény lett; 4=mérsékelten agrárból enyhén iparosodó lett; 5=mérsékelten agrárból szélsően agrár lett; 6=iparszegényből enyhén iparosodó lett; 7=iparszegényből fejlett urbánus lett; 8=iparszegényből mérsékelten urbánus lett; 9=enyhén iparosodóból mérsékelten urbánus lett; 10=enyhén iparosodóból mérsékelten agrár lett; 11=mérsékelten urbánusból enyhén iparosodó lett; 12=mérsékelten urbánusból fejlett urbánus lett; 13=a típus nem változott; 14=városok.

Az ország településállományának 1970-ben az agrár jellegű települések felét tették ki. A megyében 1960-ban 56, 1970-ben 28 volt az ilyen típusu települések száma. Arányuk a megye településállományának alig több mint egynegyedét teszik ki.

A vegyes foglalkozási szerkezetű falvak aránya erőteljesen megnőtt. Tér foglалásukkal a régi "paraszti falvak" hálózata felbomlott, egyre inkább olyan települések lesznek uralkodóvá, amelyek nyitottabb társadalmi strukturát képviselnek, amelyeknek fejlesztési problémái sokkal összetettebbek, mint az egykori agrárfalvaké. A vegyes profilu kategóriában 1970-ben 62 község foglalt helyet, amely a megye településállományának több mint 50 %-át jelenti és ez az országos átlagot jóval felül mulja.

Az urbánus típusu falvak egy része a városok környékén helyezkedik el. 1960-ban 20, 1970-ben 25 község tartozott e típusba. A megye kedvező földrajzi adottságainál fogva a Budapest-Miskolc vasutvonalától északra szétszórtan alakultak ki az urbánus falvak, ott ahol az ipartelepítő tényezők kedvezőek. Az urbánus típusu falvak aránya az országos átlagot jóval meghaladja.

IRODALOMJEGYZÉK

- ABELLA M. /1964/: Az Északi Iparvidék lakossága foglalkozási megoszlásának területi vetületei. - Földr. Ért. 13. pp. 375-388.
- BELUSZKY P. /1964/: Falusi településeink osztályozása. - Földr. Ért. 14. pp. 415-423.
- BELUSZKY P. /1973/: Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz 1900-1970. - Földr. Ért. 22.
- BENE L. /1967/: Szempontok a települések fejlettségének és típusainak vizsgálatához. - Demográfia. 10.
- BORA Gy. /1960/: A rayonkutatás jelentősége és problémája a magyar gazdaságföldrajzban. - Földr. Ért. 6. pp. 303-322.
- ENYEDI Gy. /1959/: A mezőgazdasági körzetek kutatásának új módszereiről. - Földr. Ért. 8. pp. 219-234.
- ENYEDI Gy. /1961/: Földrajzi munkamegosztás és termelési körzetek a mezőgazdaságban. - Földr. Ért. pp. 153-171.
- ENYEDI Gy. /1975/: A magyar falu átalakulása. Földr. Közlem. 2. pp. 109-124.
- ENYEDI Gy. /1976/: Dinamikus falusi térségek Magyarországon. - Földr. Ért. 25. pp. 327-332.
- ERDEI F. /1977/: Településpolitika, közigazgatás, urbanizáció. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- FEKETE GYŐR E. /1975/: Terület és településfejlesztés Heves megyében. - Állam és Igazgatás, 1. pp. 1-9.
- GERLE Gy. /1974/: Környezet és településhálózat, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS M. /1973/: Gazdasági fejlődés és urbanizáció, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- KISS I. /1975/: A települések fejlettségének mérése. - Demográfia, 10. pp. 35-54.
- KLONKAI L. /1969/: Magyarország megyéinek gazdasági fejlettségében, valamint az ott élő lakosság életkörülményeiben fennálló területi különbségek meghatározása. - Területi Statisztika, 19. pp. 357-374.
- KOLTA J. /1969/: A lakosság foglalkozás szerinti átrétegződése. - Földr. Ért. 18.
- KOVÁCS K. /1966/: A mezőgazdasági települések népesedési kérdései. - Földr. Ért. 15. pp. 97-112.
- KOVÁCS T. /1978/: Az alsófoku központok kiépítettsége Magyarországon. - Területi Kutatások, 1. pp. 23-29.
- KŐSZEGFALVI Gy. /1975/: A településdemográfiai jelenségek hatása és konzekvenciái az V. ötéves terv tervezésében. - Területi Statisztika, 4. pp. 345-351.
- KRAJKÓ Gy. /1973/: A gazdasági mikrokörzetek elvi és módszertani kérdései. - Földr. Ért. 22. pp. 259-275.
- KRISTÓF J. /1978/: A magyar mezőgazdaság uralkodó termelési típusai és mezőgazdasági körzetei. - Földr. Ért. pp. 229-248.
- KULCSÁR V. /1969/: A magyar mezőgazdaság területi kérdései, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- KULCSÁR V. /1971/: Falusi települések és életszínvonal, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- LETTRICH E. /1962/: Az ipari települések területkomplexumai Magyarországon. - Földr. Ért. 11. pp. 85-108.
- LETTRICH E. /1965/: Urbanizálódás Magyarországon, Akadémia Kiadó, Budapest.
- LETTRICH E. /1972/: Faluhálózatunk mai fő vonásai, MTA, Szociológiai Intézet Kiadványa, 13. Budapest.
- LETTRICH E. /1975/: Településhálózat-urbanizáció-igazgatás, MTA Állam és Jogtudományi Intézet Kiadványa, Budapest.
- MENDÖL T. /1963/: Általános településföldrajz, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MENDÖL T. /1964/: Településföldrajz és népességtudomány. - Demográfia, 7. pp. 183-199.
- Dr. NAGY J. /1965/: A szocializmus építése Heves megyében /1945-1969-ig/, Heves megyei Tanács VB, Műv. Osztálya, Eger.
- ORLICSEK J. /1965/: Funkcionális községtípusok Magyarországon. - Demográfia, 18.
- PALOTÁS Z. /1968/: Gondolatok a lakóhely és a munkahely távolodásának problematikájáról. - Földr. Ért. 17. pp. 257-279.

- PÁPAY Gy. /1973/: Hozzászólások dr. Madarász Tibor "A városok és vonzáskörzeteik egységes fejlesztésének mai helyzete és jövője" c. tanulmányhoz. - Állam és Igazgatás. 11. pp. 983-989.
- RÉTVÁRI L. /1974/: Atársadalmi-gazdasági fejlődés, a regionális népsűrűsödés összefüggéseinek néhány kérdése. - Földr. Ért. 23. pp. 359-385.
- RUPP K. /1973/: Társadalmi mobilitás és településszerkezet. - Szociológia. pp. 23-44.
- SÁRFALVI B. /1964/: A társadalmi átrétegződésnek és a népesség területi átrendeződésének különféle mechanizmusa. - Földr. Ért. 13. pp. 487-503.
- TURAI J. /1968/: A községi települések fejlődésének fő irányai és sajátosságai, fejlettségüknek és funkcionális típusainak vizsgálata. - Területi Statisztika. 18.
- TURÁNI M. /1977/: A város és vonzáskörzetének kapcsolata a munkaerőmozgás tükrében. - Területi Statisztika. 4. pp. 357-374.
- ZSARNÓCZAI S. /1964/: Tanulmányok a mai faluról. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Heves megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. 1970. KSH. Heves megyei Igazgatósága.
- Heves megye népességének összetétele, gazdasági aktivitása a népszámlálások tükrében. KSH. Heves megyei Igazgatósága. 1972.
- Heves megye településhálózat-fejlesztési terve /1972/. Megyei Tanács VB. Eger.
1970. évi népszámlálás 12. Heves megyei adatok /1972/. KSH. Budapest.
- Heves megye IV. ötéves terve a megvalósulás útján /1973/. Megyei Tanács VB. Eger.
- Heves megye helyi tanácsainak főbb adatai /1973. május 1-i állapot/. Megyei Tanács VB. Eger.
- Jelentés Heves megye IV. ötéves tervi fejlesztési célkitűzéseinek teljesítéséről. Heves megyei Tanács VB. Eger. 1975.
- Heves megye hosszú távú fejlesztésére vonatkozó főbb célkitűzések /1976-1990/. /1975/ Megyei Tanács VB. Eger.

SZOLNOK CUKORIPARA

Pál Ágnes

Az Alföld iparosításának megindulását a török hódoltságon kívül, számos kedvezőtlen természeti tényező is /árvizek, mocsarak, rossz utviszonyok/ késleltette, ill. befolyásolta. A lassu fejlődés hatására kialakult ipar egyes alföldi településekbe koncentrált, s ezek kiemelkedtek a többi közül. Alföldi viszonylatban elsőként lehet említeni Szolnok városát. Mind természeti /vizi szállítás, átkelőhely, árvízmentes magaslat/, mind pedig a társadalmi /piac, kereskedelmi csomópont, kedvező munkaerőbázis és kevés helyi nyersanyag jelenléte/ tényezők kedveztek a város iparának kialakulásához. Az elmúlt század során Szolnok város előkelő helyet vívott ki magának ipari fejlődésével az Alföldön.

Az Alföld ipari fejlődését kezdetben az élelmiszeripar egyes ágazatai, pl. malomipar, konzervgyártás, valamint a textil és faipar jellemezte. Ezen iparágak kialakulása szinte törvényszerű volt a rendkívül szegény Alföldön. A felsorolt iparágak közül különös jelentőségű volt az élelmiszeripar. Az Alföld népességének nagy százalékát a földművelés foglalkoztatta, a kézműipar, majd a földművelés termékeinek iparszerű feldolgozása csak később terjedt el. A térség kitűnő természeti adottságai is kedveztek a saját mezőgazdasági termékeket feldolgozó élelmiszeripar ágazatainak kialakulására.

Szolnok ipari fejlődését elsősorban alföldi központi fekvésének, kereskedelmének, ill. korán kialakult fejlett vasúti-, közúti közlekedésének köszönheti. Már a 17. sz. végén és a 18. sz.-ban élénk gabona, só és fakereskedelmet bonyolított le. Ehhez járult a 19. sz. közepén az első vasutvonal megépítése. Ezek a tényezők eredményezték több iparág /MÁV Jár-műjavító Üzem, Fatelepek, Cukorgyár, Papirgyár/ letelepedését. Az ipartelepítő tényezők közül három; a nyersanyag, a munkaerő és a fogyasztó piac különböző időkben különböző sullyal szerepelnek. Noha gondot jelentett Szolnok ipari fejlődésében a nyersanyaghiány, mégis a város ipari szerkezeti fejlődésében az adottságoknak megfelelő termelési struktúra kialakulásának lehettünk tanúi, s ez elsősorban a környezet mezőgazdasági adottságaiból táplálkozott. A számításba jöhető mezőgazdasági helyi nyersanyagok: a különböző gabonafélék, takarmány- és ipari növények, élőállatok és különböző állati termékek.

Szolnok város élelmiszeriparának évtizedeken át a legjelentősebb ága a cukorgyártás, amely mély gyökerekkel rendelkező, domináns, bázisképző iparág. A cukoripar tanulmányozása segítségével megkísérélhető Szolnok térségének komplex vizsgálata mind a mezőgazdasági, mind pedig az ipari termelés vertikumában. Választásunk helyességét igazolja, hogy Szolnok város cukortermelése jelenleg az országos cukortermelés 17 %-át biztosítja.

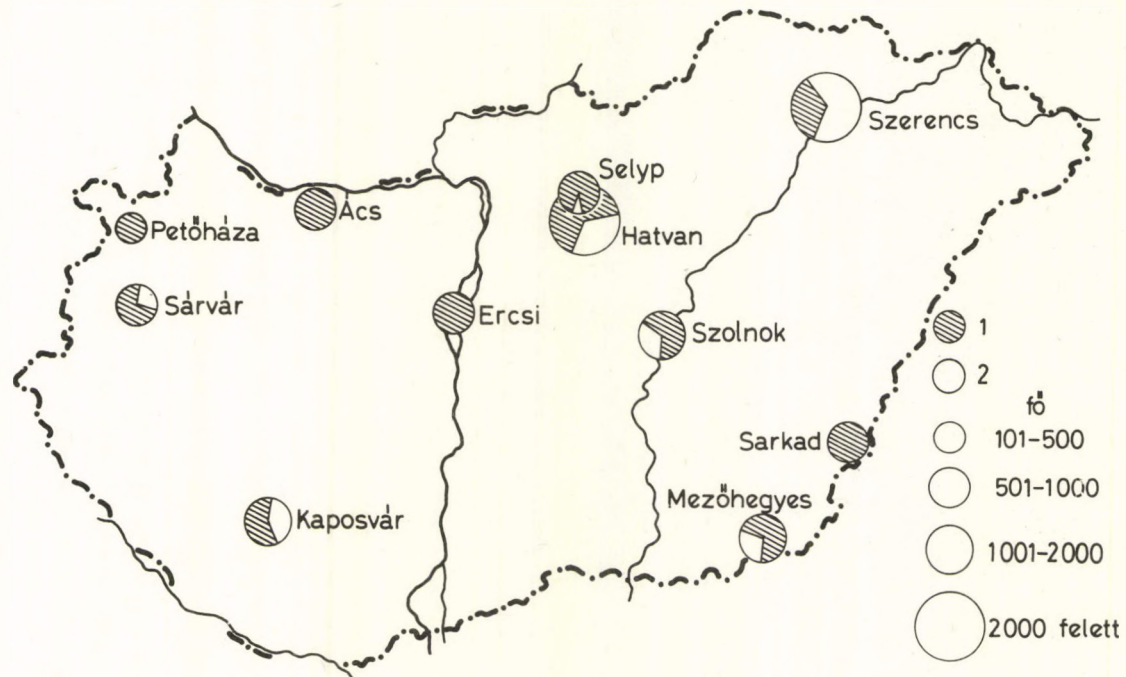
A cukortermelés története

Magyarországon az első cukorfinomítót 1750-ben Mária Terézia támogatásával egy holland részvénytársaság létesítette Fiumében. Eleinte a répacukor nem tudott versenyezni a nádcukorral, ugyanis a répa cukortartalma igen alacsony volt. Viszont a napóleoni háborúk során - az angolok által kialakított szárazföldi blokádnak miatt - Európába nem jutottak be a gyarmati áruk, s így a cukornád, ill. nádcukor is kívül maradt. Európa rákényszerült a gyártási eljárások javítására, ill. a cukorrépa termőterületének növelésére.

A 19. sz. harmincas éveiben 7 cukorgyár 900 q cukortermeléssel, 1864-ben 20 cukorgyár 83.075 q cukortermeléssel és 1907-ben 22 cukorgyár 3.087,196 q termeléssel működött az akkori Magyarország területén. A cukorgyártás a két világháború között jelentősen elmaradt a háború előtti szint mögött. Az 1929. évi csúcsponton is csak az 1910-es évek termelésének 83 %-áig emelkedett. A cukortermelés a II. világháború éveitől tovább hanyatlott. Aránylag egyenletes emelkedés csak 1948 után következett be, ekkor 2,18 millió q, 1960-ban 3,6 millió q, 1970-ben 2,12 millió q és 1977-ben 3,9 millió q az országos termelés. Ezen termelési mennyiséget a jelenleg működő 11 cukorgyár /1. ábra/ állítja elő.

A cukorgyárak között jelentős helyet foglal el a Szolnoki Cukorgyár. E gyár telepítését több tényező indokolta, legjelentősebb telepítési tényező a nyersanyag, továbbá a feldolgozáshoz szükséges mennyiségű víz jelenléte, valamint a város jó forgalmi fekvése. A szállítási feltételek kedvező volta nem hanyagolható el, hiszen a tömeges mezőgazdasági nyersanyagok nagy távolságra szállítása nem gazdaságos.

Szolnok városa 1912-ben 50 kh. területet ingyen bocsájtott az alapítók rendelkezésére. A város képviselő testületének ez év február 20-i közgyűlési jegyzőkönyve szerint: "Kétségtelen ugyanis, hogy ilyen nagyarányú ipartelepek városunkba való felépítése nemcsak kereskedelmünk és iparunk, hanem általános közgazdasági viszonyaink nagyarányú fejlődését is hivatott biztosítani ..." Mindezek után a gyár telepítése a város déli ipari zónájában megtörtént. A szolnoki gyár 1914. szeptemberében kezdte meg termelését. Különböző kivitelezési munkálatokban a magyar Láng Gépgyár mellett, cseh kivitelező cégek is részt vettek. Iparvágányt kellett létesíteni a szolnoki vasútállomástól és a Tiszán pedig darut rendszeresíteni a cukorrépa átrakására. Alapításakor naponta 120 vagon cukorrépa feldolgozására volt alkalmas a gyár. Később e kapacitás szűknek bizonyult, s különböző rekonstrukciók után 1935-ben elérték a napi 180 vagonos feldolgozási kapacitást. További nagyobb mérvű fejlesztést a részvénytársaság nem eszközölt, erre csak a második világháború, illetve az 1948 évi államosítás után került sor. Az 1950-es évek végén először napi 300 vagonos, később pedig napi 500 vagonos cukorrépa feldolgozó

1. sz. ábra: A cukoripar elhelyezkedése a munkáslétszám arányában. 1=cukoripar; 2=élelmiszeripar

kapacitást építettek ki. Az egyes fejlődési szakaszok különböző - kapcsolódó - termelési profilok alakulásával egészültek ki. Kezdetben nyerscukrot és kristálycukrot gyártottak, 1921-1956 között ehhez kapcsolódóan kockacukor termelés is folyt. Jelenleg kristálycukrot és porcukrot gyártanak. Az üzem 1963-tól a kristálycukor csomagolását is önállóan végzi.

Mivel a gyárat a századforduló után létesítették, elengedhetetlenek a különböző rekonstrukciók. A Szolnoki Cukorgyár rekonstrukciója időben nagyon széttagoltan folyt, ami a termelékenység időnkénti stagnálásához vezetett. Egységes technológiai eljárás rekonstrukcióját viszonylag rövid időn belül kell megoldani, mégha az több beruházást is igényel.

A város cukoriparának fejlődése

A második világháború előtt jelentős ágazatnak számított Szolnok ipari szerkezetén belül az élelmiszeripar. Általában szétszórt kisüzemekben folyt a termelés /tej, husipar/, viszont a cukorgyártás már akkor kiemelkedő rangot vívott ki. Az állandóan növekvő cukorfogyasztás tette szükségessé a Szolnoki Cukorgyár kapacitásának növekedését. Főleg az alföldi megyék cukorrépa termelését használja fel a gyár, szállítóterületének zöme Szolnok megyén belül van.

A II. világháború előtt főleg nagybirtokokon termelték a szükséges cukorrépa mennyiséget. Általában a répatermelési felügyelők a nagybirtokokkal 10-500 kh-s területre kötöttek szerződést. A nagybirtokok helyét a földreform után kistermelők vették át; az 1960-as évektől a szocialista nagygazdaságok foglalkoznak cukorrépatermeléssel.

1. sz. táblázat

Szolnok megye cukorrépa termelőinek és termelési területének aránya

<u>Év</u>	<u>Répatermelők száma</u>	<u>Termőterület kh-ban</u>
1914	138	8.514
1915	78	4.221
1920	52	2.733
1925	149	8.605
1930	181	10.736
1935	127	6.224
1940	94	5.149
1960	970	29.246
1965	222	22.110
1970	130	14.147
1975	134	35.904
1978	93	34.096

A termelők száma és a termőterület csökkenése nem mindig jelenti a termelés visszaesését. A korszerű agrotechnika elterjedésével a termésátlagok is növekednek. Sok probléma - a cukorrépatermelés munkaigényességéből, a mezőgazdasági népesség elvándorlásából adódott. Az adatsor tükrözi a háborúk hatását és gazdaságpolitikánk változásait is.

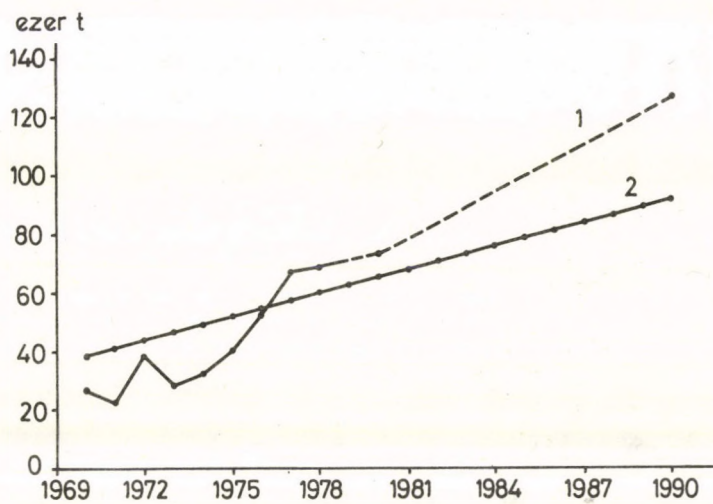
A cukorrépa - a termőterületről - közúton, ill. vasúton jut el a cukorgyárba. Korábban a víziúti szállítás is jelentős szerepet játszott, s talán a jövőben ismét lehet számítani a tiszai víziút kihasználására. A rekonstrukciók a cukorrépatermelés újbóli fellendülése érezteti hatását a gyár termelésében. Az 1960-as években évi 300 ezer t. körül alakult az évi feldolgozott cukorrépa-mennyiség, 1976-ban már 650 ezer t-t dolgoztak fel. A gyár teljes termelési értéke 1950 óta 18-szorosára nőtt 1978-ig /s 1970-hez képest is csaknem megötszörözött/. Ez idő alatt az állóeszköz-érték háromszor lett nagyobb, a gépi berendezés "megfiatalodott" /1970-ben az állóeszközök netto értéke a bruttó értéknek csak 49 %-át tette ki, 1978-ban 67 %-át/.

Egyenletesen növekszik a munka termelékenysége is. 1961-65 átlagában egy munkás évi cukorrépatermelése 53 tonna volt, ez 1971-75-re 75,5 t-ra, 1976-78-ra 82 tonnára nőtt.

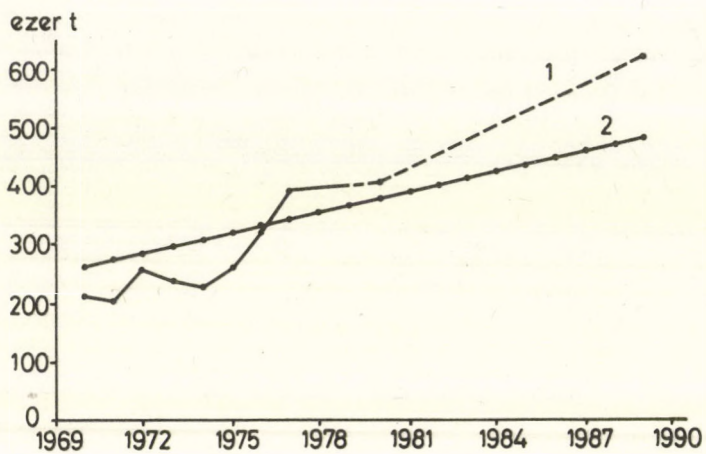
A cukoripar helye Szolnok iparában

A város gazdasági életében továbbra is az ipar marad a főtényező. Az élelmiszeripar komplex fejlődése tovább folytatódik, s ennek megfelelően alakult a város ipari szerkezete. A foglalkoztatottak száma, az állóeszköz állomány bruttó értéke alapján és a teljes termelési érték alapján első a nehézipar. A nehézipar elsőségét két ágazat, a gépgyártás és a vegyipar biztosítja. A foglalkoztatottak száma alapján a második helyre a könnyűipar, az állóeszköz bruttó értéke és a teljes termelési érték alapján ezt a helyet az élelmiszeripar foglalja el, amelyen belül döntő része /78 %/ van a város cukoriparának. A mezőgazdaság rohamos fejlődése Szolnok környékén és a megyében termékefelesleget produkál, ezért szükség szerint bővíteni kell az élelmiszertermelés széles skáláját. Egyes iparágak /gabona-zöldségfeldolgozás, tej-husfeldolgozó üzemek, dohányfermentálás, vetőmagtisztítás, takarmánykeverékek előállítás és cukorgyártás/ tovább korszerűsödnek.

Célszerű a város cukoriparának továbbfejlesztése, ezért trend számítások segítségével 1990-ig becsléseket végeztünk /2. sz. ábra/. A számított trendek szerint Szolnok és Magyarország cukortermelése hasonlóan alakulhat a jövőben. Párhuzamos az 1980-1990-es évek közötti időszak becslése, amely az országos intenzív iparfejlesztési szakaszokra jellemző tendenciákat mutat Szolnok város is. Meg kell jegyezni, hogy az országos trendvonal valószínűsége megfelel, viszont a Szolnoki Cukorgyár 1990-es trendvonala a kabai korszerű cukorgyár -

2/a sz. ábra: Szolnok város cukortermelésének lineális trendje. 1=tényleges adatok; 2=lineális trend.

2/b sz. ábra: Magyarország cukortermelésének lineális trendje. 1=tényleges adatok; 2=lineális trend.

1979. évi - belépésével mindenképpen módosulni fog: a termelési mennyiség stagnálására lehet számítani.

IRODALOM

1. BARNA G. - KÓSZEGFALVI Gy. 1971. Az ipar szerepe Szolnok fejlődésében. - Földr. Ért. 20. pp. 409-422.
2. BOTÁR I. 1941. Szolnok települései, népesedési és gazdasági viszonyai a 18. században. - Szolnok. 72 p.
3. KORÁN I. 1972. Jövőkutatás és gazdasági előrejelzés. - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. pp. 84-91.
4. PALUGYAI I. 1854. Magyarország történeti, földrajzi, s állami legújabb leírása. - Pest.
5. SÁNDOR V. 1954. Nagyipari fejlődés Magyarországon. - Szikra. Budapest. pp. 101-117, 448-456.
6. SÁRFALVI B. 1956. A Duna-Tisza köze cukorrépatermelése. - Földr. Ért. 2. pp. 185-196.
7. SZEGŐ S. 1973. A magyar cukoripar gazdaságtörténetéről. - Cukoripar. 4. pp. 143-146.
8. VÖRÖSMARTINÉ Tajti E. 1977. Szolnok ipari fejlődésének sajátos vonásai. - Földr. Ért. 26. pp. 193-207.
9. VÖRÖSMARTINÉ Tajti E. - PÁL Á. - VERESEGYHÁZI B. 1975. Szolnok, a Közép-Tiszavidék tájszervező centruma. - Szolnok, Verseggy Könyvtár.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS TERVEZÉSI KÖRZETEI

Szücs István

A területi elhelyezés néhány kérdése

A mezőgazdasági termelés optimális területi elhelyezésének elemzése, tervezése alatt olyan komplex elemzési eljárást értünk, amely egységes rendszer keretében vizsgálja az élelmiszertermelő ágazat időben változó makroszintű feladatainak térbeni vetületeit, mozgásirányait, az egyes mezőgazdasági körzetek egyedi komplex /élelmiszertermelő szférán kívüli gazdasági és társadalmi jellegű kérdésekkel gazdagított/ fejlesztésének kérdéseit, valamint a gyakorlati megvalósulás /termelési struktúra változás/ feltételeit.

A mezőgazdaság területi elhelyezésének multját tekintve /kisebb-nagyobb kitérések mellett/ fő vonalaiban végigvezethető a természeti adottságok jobb kihasználására irányuló törekvés. A területi munkamegosztás erősödése hosszabb történelmi folyamat eredménye. "Az önellátó mezőgazdaságban az egyes kulturáknak nincs elkülönült zónájuk /telephelyük/, ezek minden gazdaságban megismétlődnek, s csak nagyobb térségekben, a természeti környezet, vagy népsűrűség különbségeinek hatására tapasztalható különbség". A városi piacok megjelenése ezt a képet megváltoztatta, a városok ellátása szűkebb környezetükre támaszkodott".^x

Korábban a kisárutermelés idejében az önellátás volt az elsődleges cél. Az adottságok kihasználását elősegítő struktúra kialakítás csak egy gazdaságon belül, különböző vetésváltási követelményeket is kielégítve történhetett.

A munkamegosztás fejlődésével, az árutermelés növekedésével speciális termelési irányok, monopolisztikus adottságokhoz igazodó termőtájak és a mezőgazdasági termékek feldolgozásának fokozódásával különböző szintű és funkcióju ellátó övezetek alakultak ki, olyan tartós előnyökkel, mint a biztos piac, alacsony szállítási költség, kis romlási veszteség és viszonylag magas különbözeti járadék.

A gyorsuló urbanizációs folyamat a városkörnyéki mezőgazdasági vállalatok munkaerejét felszívta, s egyre több gondot okozott az élőkunika-igényes termékek szűk övezetben való megtermelése. Egy-két, elsősorban jól szállítható termék termelése kiszorult a városellátó övezetből, részben oda vándorolt, ahol még viszonylag elegendő kézi munka áll rendelkezésre. /Igy jöttek létre a Duna-Tisza közti vagy a Szabolcs-Szatmár megyei zöldségtermelő körzetek, illetve az integrált nagyvrtikumok./

^x Bernát T. - Enyedi Gy.: A magyar mezőgazdaság területi problémái. /Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 29. l./

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után a termelők színvonalának emelkedésével az árutermelés aránya jelentősen nőtt, s elsőrendű társadalmi feladatként jelentkezett a termelés hatékonyságának növelése, piaci versenyképességünk javítása. Ezt követelte a vállalatok anyagi érdekelttségi rendszere. Olyan termékek termelésére igyekeztek berendezkedni a vállalatok, amelyek ráfordítás-viszonyai a társadalmilag szükségesnél kedvezőbbek, ezzel a termőhelyi adottságokban jelentkező monopolisztikus előnyök /különböző járadékok/ realizálhatók. E törekvés napjainkban az üzemi méretek növekedése miatt már egy vállalaton belül is megfigyelhető. Míg a 10-15 ha-os kisgazdaságok természeti adottságai viszonylag egyöntetűek, addig a 20-40-60 ezer ha-os nagygazdaságokban már tágak a lehetőségek, nagyobbak az ökológiai különbségek. E gazdaságokban a vállalati terveknek ma már külön területi vonzatai vannak.

A vállalati magatartás mindig az adott közgazdasági környezettől, a vállalatok anyagi érdekelttségi rendszerétől függ. A szabályozó rendszer sajátossága, hogy az árrendszer nagyobb különbségeket takar a termőhelyi adottságokból adódó ráfordítás-differenciáknál, ezért egy-két mezőgazdasági ágazattól eltekintve az adottságokhoz jobban igazodó termelési struktúra kialakulása csak nagyon lassan és vontatottan halad előre. A gazdaságok érdekviszonyait jobban kielégítik a - viszonylag magas árak miatt - jövedelmező, mint az adottságokhoz jobban igazodó, de kevésbé jövedelmező ágazatok.^x

A társadalmi ráfordításokat tükröző árrendszer és a tényleges árviszonyok alapján adódó, egy bizonyos jövedelemösszegekben megjelenő járadék között szakadék van /nem a valóságos járadék tömeget "ismerjük" meg/, s ez a termelési verseny során esetenként kedvezőtlen irányú területi orientációt vált ki. Hiányzik az az automatizmus, amely az adottságokhoz igazodó termelésszerkezet kialakulását törvényszerűen szabályozná. Vállalati szférára fogalmazva ad hangot ennek Görög I. "Az ágazatok között megindul a verseny a jobb földekért, a különböző földjáradékért. Egyes ágazatoknak a jobb földre való kerülésével együtt jár a többi ágazatoknak a jobb földekről való kiszorulása. Mivel a különbözeti földjáradék együttes összege egy vállalat keretében adott érték, minél többet leköti belőle az egyik ágazat, annál kevesebb jut a többinek" ^{xx}

^x Az egyes ágazatok preferált támogatása relatív jövedelmezőségi pozíciójának javítása, gazdasági kényszerként jelentkezett. Egy-két ágazat /cukorrépa, buza, burgonya, zöldségfélék, tej, sertés stb./ hosszabb-rövidebb ideig termelési gondokkal küzdött, melynek felszámolását megkülönböztetett intézkedésekkel sikerült csak megoldani.

^{xx} Görög Imre: A szántóföldi ágazati növénytermelési rendszerek beilleszkedése a vállalatok növénytermelési rendszerébe /Gazdálkodás, 1974/5. 38 l./

Akár vállalati, akár népgazdasági szinten vizsgáljuk, az adott járadéktömeg nem fogható fel valóságos többlettermékeknek, csupán a mezőgazdaságban /vagy - a vállalati szférára visszakanyarodva - a vállalat összes területén/ elérhető potenciális járadéktömegnek. Megszerzése feltételezi, hogy az egyes termékeket a legjobb területi elhelyezés mellett termeljük, azokat a számukra legkedvezőbb ökológiai körülmények közé juttassuk. Ebből két összefüggés is következik:

- a vállalatok az általuk kialakított termelési strukturáról egyszerűen nem tudják megítélni, hogy a társadalmi érdekekkel összhangban áll-e, hiszen az interregionális viszonylatok közvetlenül nem éreztetik hatásukat. Ha tehát a közgazdasági szabályozó rendszer vállalati orientáló hatása nem jó, a mezőgazdaság nem képes a különbözőzeti járadékképződésben rejlő lehetőségek kihasználására,
- a társadalmi hatékonyság területi követelményei akkor közölhetők egyes régiók felé, akkor jelezhetők, ha objektíve mérni tudjuk a társadalmi hatékonyságot, illetve területileg értelmezni tudjuk a társadalmi hatékonyság differenciáit.

A mezőgazdasági termelés területi tervezését éppen az emeli reflektorfénybe, hogy a termelési tényezők /a termelőerők és a termelési viszonyok egyes elemeinek/ optimális társítására törekszik. A differenciált természeti adottságokhoz keresi a munka és eszközfelszereltség olyan kombinációját, amely a társadalmi hatékonyság kritériuma mellett a természeti tényezők legkedvezőbb kihasználását teszi lehetővé. Ez az erőforrás kombináció ölt testet az adottságokhoz leginkább igazodó termelési szerkezetben. A termelő erők mérésének, az optimális arányok kialakításának eszközei a homogén mezőgazdasági körzetek.

A erőforrás-kombináció becslésével, tervezésével jelenleg még adós a közgazdaságtudomány. Nem véletlenül, hiszen olyan kutatási feladat megválaszolása késik, mint a különböző adottságú területek ökológiai tényezőinek minősítése, a földminőség mérése.

A körzetek kialakítása

+A gazdasági körzethatárok behuzása összetett feladat"... amit bonyolít, hogy "... egyes tényezők fontossága esetenként változik és nem közömbös az sem, hogy milyen célból végezzük el ezt a munkát, a körzetet mire lehet és mire kívánjuk felhasználni.^x

A gazdasági körzethatárok meghuzásakor az erőforrások és a megtermelt javak meghatározott területekhez kötődése, sajátos és emberi vonatkozásokkal való telítődése lehetővé teszi

^x Krajkó Gyula: A gazdasági körzetesítés néhány elvi problémája /Földrajzi Közlemények. 1961. 3. sz./

a körzetesítés szűkebb homogén, vagy tágabb heterogén értelmezését, de amikor eldöntjük vizsgálati célunkat, s ennek tartalma tisztázódik, már a körzethatárok behuzására vonatkozó szabadságunk korlátozódik.

Minthogy célunkat korábban az erőforrások és a termelés optimális térbeni összhangjának kialakításában fogalmaztuk meg, többé-kevésbé eldőlt a körzetek meghatározásának kritériuma is.

Egy ország területén különböző eloszlásban élő népesség életformája, életszínvonala elsősorban a közvetlen gazdasági és társadalmi környezetével van összefüggésben és kétségtelen, hogy a "körzethatárok kialakításában" a leglényegesebb ismérv az életszínvonal-differencia, illetve az e mögött meghúzódó különböző potenciájú gazdasági háttér, a maga sajátos termelési színvonalával és strukturájával. Az is igaz, hogy a lakosság életszínvonalbeli különbségeinek mérsékléséhez az egyes mikrokörzetek egyedi adottságainak, tartalékainak feltárása, feltérképezése, majd ezek alapján különböző tervvariánsok készítése szükséges, mégpedig nemcsak mezőgazdasági vagy élelmi-szeripari és nemcsak termelő szféra vonatkozásában, hanem komplexen a fejlődés gazdasági társadalmi folyamatainak kölcsönös egymásra hatásában.

A gazdasági körzetesítés tervezési oldalról megfogalmazott elsődleges célja nem az egyes körzetek helyi viszonyainak valamilyen ismérvek szerinti jellemzése, hanem éppen az, hogy azok céltudatos meghatározásával a népgazdasági feladatok térbeni kivetítését helyesen oldhassuk meg és megjelölhesük a szakosodás és a specializáció legkedvezőbb irányát.

A tervezési körzet alatt területi tervezési metodika szerint olyan gazdasági egységeket értünk, amelyek segítségével a népgazdasági fejlődés térbeni vetületeit legreálisabban tervezhetjük, a térben differenciált termelési erőforrások és a termelés közötti legkedvezőbb összhangot megállapíthatjuk. Ebben az értelmezésben alapvetően eltérünk a korábbiaktól, mert a specializálódás leghelyesebb irányának meghatározását tekintjük éppen az egyik legfontosabb feladatnak, nem pedig annak boncolgatását, hogy a specializáció milyen gazdasági körzeteket alakított ki.

A természeti tényezők értékelése /talaj, éghajlat, domborzati viszonyok számbavétele/ ugyan nem kutatási feladatunk, de mivel a mezőgazdasági termelés területi elhelyezésének tervezése, a termelési tényezők térbeni legkedvezőbb összhangjának kialakítása nem oldható meg az alapvető termelési eszközben, a földben meglévő differenciák ismerete nélkül, elengedhetetlen azokra a kutatási eredményekre támaszkodnunk, amelyeket a talajbonitáció és az éghajlati, domborzati viszonyok értékelése terén hazánkban már elértek.

A földminőség /amit mindvégig az ökológiai viszonyok és a közgazdasági faktorok együtteseként értelmeztünk/ meghatározásának igénye és mérésének módja attól függően változik, hogy

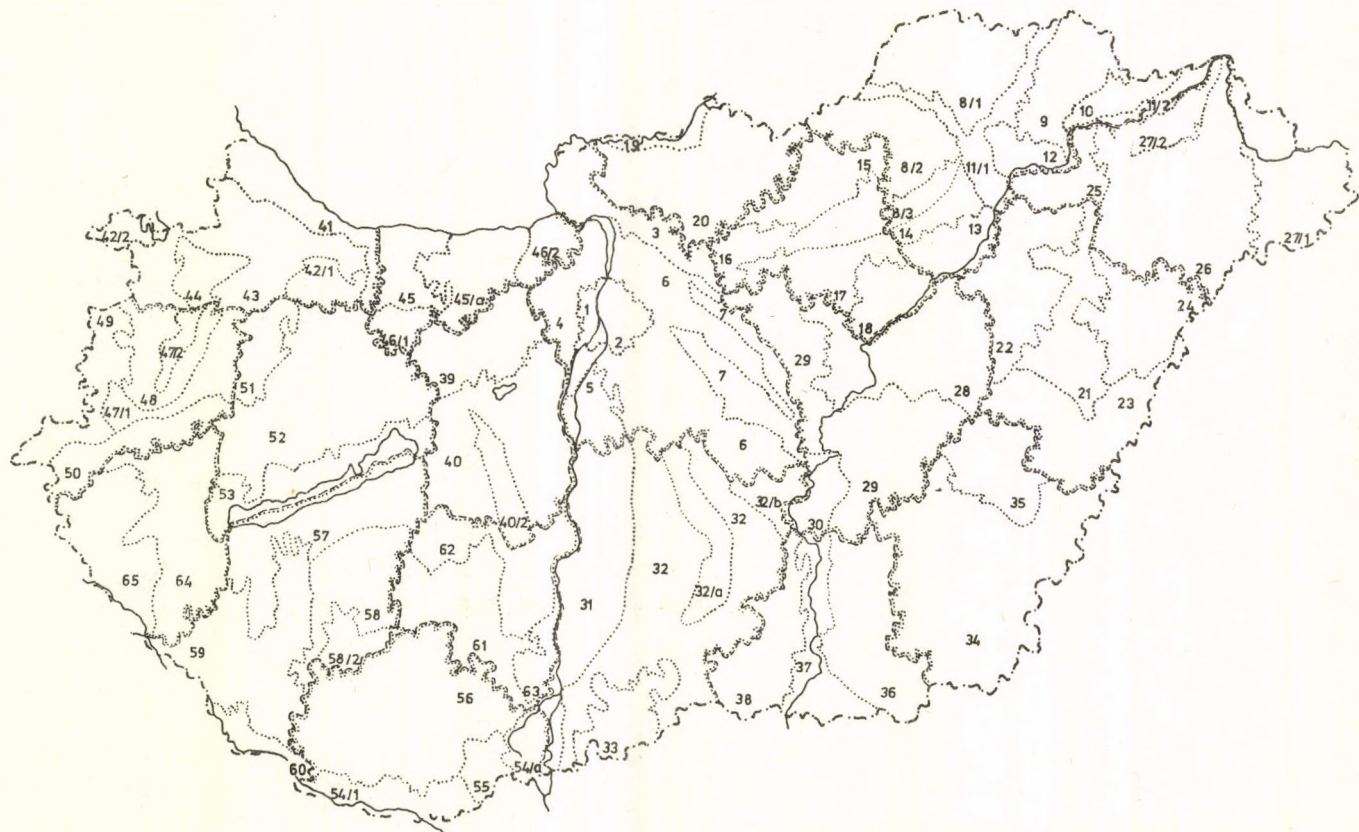
az erőforrás faktorokat milyen szintű gazdasági döntés megalapozására kívánjuk kombinálni. A vállalati gazdálkodást segítő elemzéseknél indokolt az egymástól különböző legkisebb területek lehatárolása^x, míg mikroszintű vizsgálatokhoz szükséges körzetkialakításhoz más jellegű megfontolásokat kell előnyben részesíteni. A termőképességet meghatározó talajminőségi jellemzők földrajzilag olyan változatosak, hogy makroszinten sem információszerzési, sem különböző módszertani szempontokból nem kezelhetők. Ezért makroszintű vizsgálatoknál - a más jellegű faktorok hatásának megfelelő mértékben - engedünk a talajminőség homogenitására vonatkozó igényekből és több-kevesebb egymástól minőségileg nem távol eső talajfoltot egységesen kezelünk /körzetbe fogjuk/. E megközelítést indokolják a természeti tényezők egyéb csoportjai is, például a csapadékviszonyok, domborzati viszonyok, amelyek általában túlnőnek egy-egy talajszelvény kiterjedésén^{xx}, de emellett szólnak egyéb olyan adottságok is, mint a piacok /feldolgozó iparok és fogyasztói központok/, a korszerű mezőgazdasági telepek /mint infrastrukturálisan is kiépített mezőgazdasági objektumok/ területi elhelyezkedése, a közigazgatási határok, mint a gazdasági erőforrások mértékét és felhasználását befolyásoló tényezők.

Mezőgazdasági tervezési rendszerünkbe tehát a körzetek kialakítása két lépcsőben történik. Az első megközelítésben domináns szerepet kapnak a módszertani szempontok /tervezési körzetek/, majd az optimum-számítások eredményeinek ismeretében és további vizsgálatokkal a későbbiek során végezzük el a területi szakosodási irányok megjelölését /a tájkeretek kialakítását/.

A talajbonitáció Magyarországon többszöri nekirugaszkodás és erőfeszítés ellenére sem megoldott. A Növényvédelmi és Agrokémiai Központban a szántóterület 60 %-ára készültek el a szükséges talajtani vizsgálatok, ami nem elég ahhoz, hogy a körzetesítés alapját adja. Így kutató munkánk első szakaszában a korábbi vizsgálati eredményekből indultunk ki. A Géczy G. által kialakított mezőgazdasági termelési körzeteket módosi-

^xA MÉM Növényvédelmi és Agrokémiai Központban kialakított agróinformációs rendszerben a szántott rétegre vonatkozó vizsgálatoknál a mintavétel sűrűsége a szántó művelési ágában 6 ha, a szőlő, gyümölcs, kert művelési ágakban 3 ha, a rét- és legelőterületeknél 9 ha. A teljes felmérés 1980-ban fejeződik be. A vizsgálati anyag felhasználásával a most kialakított körzetek határai felülvizsgálhatók, s a szükség szerinti korrekciók elvégezhetőek lesznek.

^{xx}A körzetszintű megközelítés esetén sem tekinthetünk azonban el a talajminőség meghatározásához szükséges - szükség szerinti talajszelvény sűrűségtől, ill. ennek laboratóriumi stb. vizsgálatától. Hiszen ez képzí a körzetkialakítás egyik bázisát.

1. sz. ábra: A mezőgazdaság tervezési körzetei

tottuk, 65 körzetet alakítottunk ki /1. sz. ábra/. A tervezési körzetek lehatárolása során az alábbi tényezőkkel számoltunk: a feltalaj kötöttsége, a talajok kémhatása, a lejtési viszonyok, a loo ha gyenge és rossz területre jutó jó és kitűnő minőségű terület, a mikrokörzetek mezőgazdaságilag művelt területének átlagos aranykorona értéke, valamint - különböző helyesbítő számítások alapján készített - korrigált aranykorona érték.

A természeti tényezőkre vonatkozólag szignifikancia-vizsgálatot végeztünk, s az egyes körzetek határait addig finomítottuk, amíg körzeten belül legalább 75 %-os homogenitási fokot értünk el, s egyuttal az egymással szomszédos körzetek egymástól szignifikánsan különbözőek lettek. Gazdasági és államirányítási rendszerünkben több fontos tényező, /mint pl. a beruházási erőforrások elosztása, a támogatások odaitélése, beruházási sorrendek eldöntése, a vertikális kapcsolatok kialakítása stb./ függ a kialakult államigazgatási rendtől, ezért a körzetek kialakításakor a közigazgatási határokat is figyelembe vettük. A megyék összevonásával pedig megteremtettük a hat népgazdasági tervezési egységgel való közvetlen kapcsolatot is ^x /1. sz. melléklet/.

Hangsúlyozzuk, hogy kutató munkánk jelenlegi szakaszában a termelési körzetek elhatárolásának elsődleges célja a földminőség megközelítő pontosságú mérése, a föld, a munka és az eszközkombináció minősítése, tervezése. A homogén /vagy közel homogén/ körzetek kialakítása, a paraméterek viszonylag könnyű becslését teszi lehetővé, mert nem kell körzeten belül többféle variációval számolni. Például a 34-es Békési síkság körzet ökológiai viszonyai a buza szempontjából egy fajlagos hozamvariációban kifejeződnek, bizonyos homogenitási szint mellett nem kell a. b. c. stb. minőségű talajokkal külön foglalkozni. Más dolog persze a hozamok változásának becslése, mert erre már hat az alkalmazott termesztéstechnológia, a fajta stb.

A kialakított 65 mikrokörzet a szakosodásra vonatkozó elemző munkák befejezése után kerülnek kialakításra a tájkörzetek.

A tájkörzetek kijelölése lényegében nem más, mint a termelés területi szakosodási irányának megjelölése. Ezzel teremtdik meg a különböző termelési tényezők hosszabb távon arányos /szerkezetében arányos/ fejlesztésének lehetősége. A szakosodási irányok megjelölésével több eddigi hiányosságot pótolhatunk:

^xA közigazgatási határokkal való kapcsolattartás miatt vannak esetek, amikor a természeti adottságok szempontjából homogén körzetek "kettéválnak". Ezekre a szignifikáns különbség kritériumát nem irtuk elő. E probléma a tájkörzetek kijelölésekor oldódik fel.

- a mezőgazdasági vállalatok jobban eleget tehetnek a társadalmi munkamegosztásból rájuk háruló feladatok teljesítésének. A területi szakosodási követelményeknek megfelelő termelési profilokban a társadalomnak e tájörzetekkel szembeni hatékonysági kritériumai fogalmazódnak meg;
- a mezőgazdasági vállalatok horizontális és vertikális integrációjában rejlő lehetőségek hosszabb időtávlatra megalapozottan használhatók ki. Több hasonló profilu vállalat kerülhet szorosabb, vagy lazább együttműködési kapcsolatba. /Vetőmag-bázis, közös speciális géppark, a feldolgozás szempontjából optimális nyersanyag-tömeg megtermelése stb./;
- az élelmiszeriparok telephelymélységű hálózatfejlesztési tervei hosszabb távon összhangba hozhatók a mezőgazdasági nyersanyag-termeléssel, tisztázhatók a feldolgozók optimális méretei, szektor szerinti fejlesztések összehangolása, a vertikumon belüli munkamegosztás további elmélyítésének formái.

Hosszabb távlatban a mezőgazdasági termelés területi szakosodásával párhuzamosan vertikálisan egymásra építhetők az élelmiszertermelés különböző fázisai, a tudományos kutató bázisok, a mezőgazdasági szakoktatás stb., s ezzel a tájörzeti formálódás teljesebbé válhat.

A mezőgazdasági körzet tehát egyrészt elősegíti a racionális élelmiszertermelő szakosodás és specializáció meghatározását, másrészt a területi specializáció tudatos irányításának eszközéül szolgál. E két funkció mindenkor egyidőben szolgálja az élelmiszertermelés fejlesztését, s ennek a tervkészítésben és a gazdasági szabályozók hatásmechanizmusában érvényesülni kell.

A tervezési körzet kialakításának logikai sémája

Vállalati szint		Termelő tevékenységet folytató vállalatok																		
Körzet-szint	a	b	c	d	e	f	g	k	l	m	n	o	p	r	s	t	u	v	z
Megye-szint	a + b = Bpest		c + d + e + f + g = Pest megye					k + l = Zala megye		m + n + o + p = Somogy megye				r + s + t = Baranya megye			u + v + z = Tolna megye		
Népgazdasági-tervezési körzetszint	Központi körzet I.							Déldunántuli körzet VI.											
Népgazdasági szint	Ö s s z t e r ü l e t																			

A tervezési körzetek jegyzéke^x

Körzet száma	neve	G a z d a s á g i k ö r z e t megye	Népgazdasági tervezési körzetek
1.	Budai hegyvidék	Budapest	
2.	Pesti síkság	Budapest	
3.	Börzsöny vidéke	Pest	
4.	Pilis-Budai hegyvidék	Pest	Központi I.
5.	Dunavölgy	Pest	
6.	Pest megyei homokhát	Pest	
7.	Jászság	Pest	
8.	Cserehát /8/1/ és Bükk vidéke /8/2, 8/3/	Borsod	
9.	Zempléni hegység	Borsod	
10.	Bodrogköz	Borsod	
11.	Sajó-Hernád /11/1/ és Bodrog- völgye /11/2/	Borsod	
12.	Szerencsi Lösssziget	Borsod	
13.	Borsodi mezőség	Borsod	Észak-Magyar- országi II.
14.	Bükkalja	Borsod	
15.	Mátra vidéke	Heves	
16.	Mátra-Bükk délre néző lejtője	Heves	
17.	Mátra-Bükk előtere	Heves	
18.	Hevesi Tisza vidék	Heves	
19.	Ipoly völgye	Nógrád	
20.	Börzsöny-Cserhát vidéke	Nógrád	
21.	Nagy-Sárrét	Hajdu	
22.	Hortobágy	Hajdu	
23.	Bihari sárrét	Hajdu	
24.	Nyírség Hajdusági területe	Hajdu	
25.	Tisza-Észak vidéke	Szabolcs	Észak-Alföldi III.
26.	Nyírség Szabolcsi területe	Szabolcs	
27.	Szamos-Tur-Felső-Tisza vidéke /27/1/ és Rétköz /27/2/	Szabolcs	
28.	Közép-Tisza vidéke	Szolnok	
29.	Nagykunság	Szolnok	
30.	Tiszaság	Szolnok	

^xA körzetek nevének meghatározásakor esetenként eltértünk a gazdaságföldrajzi jellemzőktől. Elsősorban azért, hogy a nem gazdaságföldrajzzal foglalkozó szakemberek számára a területi tájékozódás könnyebb legyen.

31. Solti síkság	Bács	
32. Kiskunság /32, 32/a, 32/b/	Bács	
33. Bácskai löszhát	Bács	
34. Békési síkság	Békés	Dél-Alföldi
35. Felső-Körös vidéke	Békés	IV.
36. Maros-Körös köze	Csongrád	
37. Alsó-Tisza völgye	Csongrád	
38. Csongrádi homokhát	Csongrád	
<hr/>		
39. Vértes hegyvidék	Fejér	
40. Mezőföld	Fejér	
41. Szigetköz	Győr	
42. Sokorói- /42/1/ és Soproni hegyvidék	Győr	
43. Kisalföld	Győr	
44. Rábaköz	Győr	
45. Komáromi homok dombvidék /45, 45/a/	Komárom	
46. Vértesalja /46/1/, Pilis-Dunazug hegyvidék /46/2/	Komárom	Észak-Dunántuli V.
47. Rábaparti kavicsteraszt /47/1, 47/2/	Vas	
48. Rábavölgy	Vas	
49. Nyugati határvidék /Alpokalja/	Vas	
50. Vasi dombság /Kemeneshát/	Vas	
51. Marcal medence	Veszprém	
52. Bakony hegyvidék	Veszprém	
53. Balaton felvidék	Veszprém	
<hr/>		
54. Ormánság /54/1/ és Dunavölgy /54/2/	Baranya	
55. Baranyai löszsziget	Baranya	
56. Mecseki hegyes-dombos vidék	Baranya	
57. Külső Somogy	Somogy	
58. Somogyi dombság	Somogy	Dél-Dunántuli VI.
59. Belső-Somogy	Somogy	
60. Drávavölgy	Somogy	
61. Tolnai dombság	Tolna	
62. Tolnai síkság	Tolna	
63. Sárköz	Tolna	
64. Zalai dombság	Zala	
65. Göcsej és környéke	Zala	

Azonos név alatt az a, b, betűkkel jelölt körzetek a talaj vízháztartása, illetve a csapadék mennyisége szerint különböznek.

FÓRUM

MAGYARORSZÁG TÁVLATI TERÜLETI IDEGENFORGALOM-FEJLESZTÉSI
KONCEPCIÓJÁHOZ JAVASOLT VIZSGÁLATI TERÜLETKÖR^x

Karbuczky Imre

Az országos idegenforgalom-fejlesztési koncepcióra építve, amelynek jóváhagyása napjainkban esedékes, a szakemberek egybehangzó véleménye, hogy soros feladatként az idegenforgalom területi távlati fejlesztési koncepciójának kimunkálása áll előttünk. Ez azonban olyan összetett feladat, amely csak széles koordinációval és többirányú megközelítéssel oldható meg eredményesen. E munkaprogramot célzóan egyrészt saját erőből, másrészt az illetékes és érdekelt szervek, intézmények és szakemberek bevonásával a Belkereskedelmi Kutató Intézet 1978-ban olyan többlépcsős kutatást indított el, amely alapvetően az idegenforgalom jellemzőiből, igényeiből kiindulva, várható jövőjét is figyelembe véve, körvonalazza a területfejlesztés hazai tennivalóit. Megfogalmazza az idegenforgalom összehangolásra váró területi, tájegységi komplex fejlesztésének koncepcionális kérdéseit.

A kutatás első, most ismertetésre kerülő fázisában alapvetően két feladatnak kívánt megfelelni. Az idegenforgalom területfejlesztési koncepciójának, majd arra építve területi tervének kidolgozása legelső feladataként annak tisztázását követeli meg, hogy:

- mely területekre és
- milyen mutatószám-rendszerre

támaszkodva kell és lehet a kitűzött célt optimálisan elérni.

A tanulmány e kérdésekre a hazai tervezői /regionális/és kutatói /idegenforgalmi/ munkák szintéziseként úgy próbált feleletet adni, hogy felhasználásával ne csak az idegenforgalmat érintő területi fejlesztések és szervezési tennivalók mennyiségi és minőségi paraméterei, hanem a tájegységek idegenforgalmi rangsora /prioritása/ és a területeken belüli feladatok sorrendisége is megalapozható, kimunkálható legyen.

A tanulmány tárgyából itt most lényegében a vizsgálati területkörre vonatkozó javaslatokat vázoljuk fel, míg a mutatószámokról csak rövid említést teszünk. Mindezt azzal a szándékkal adjuk közre, hogy munkánk minél szélesebb szakértői kör számára megismerhető és véleményezhető legyen.

^xAz ismertetés a Belkereskedelmi Kutató Intézetben /BKI/ "Az idegenforgalom távlati országos területfejlesztési koncepciójához javasolt vizsgálati területkör és mutatószám-rendszer" címmel 1979-ben összeállított tanulmány felhasználásával készült. A tanulmány szerzői: Gergely Józsefné, Mesterházy Sándorné dr, Sándor Judit és dr Karbuczky Imre.

Az idegenforgalmi területfejlesztési koncepció ki- dolgozásának időszerűsége

Magyarország idegenforgalma mind a nemzetközi, mind a belföldi turizmus tekintetében közismerten gyors, ugrásszerű fejlődésen ment át az utóbbi másfél évtizedben. Az aktív turizmus dinamikája napjainkban a vártnál is jóval erősebb. Így 1978-ban már 17 millió külföldi lépte át országhatárainkat, s a hazai lakosság 70 %-a résztvevője a turizmusnak.

A kereslet - adottságaink folytán - meghatározóan továbbra is két területre, Budapestre és a Balatonra összpontosul. A fogadófeltételek fejlesztése, kiépítése is lényegében e területekre koncentrálódott. E fejlesztések jellemzője napjainkig alapvetően mennyiségi szemléletű volt, tehát extenzív szakaszt jelentett, de e tekintetben is jóval a szükségletek alatt maradt. Ugyanekkor, bár e tevékenység tervszerűsége fokozódott, de abban sem az egyes tennivalók rangsorolása, sem általános területfejlesztési szempontok megfelelően még nem jutottak érvényre. Más idegenforgalmi területeink, tájegységeink fejlesztése is hiányolta azt a tudatos szemléletet, amely egy átgondolt, megalapozott és így a koncentrált, valamint ennek feloldhatósága tekintetében lehetséges és szükséges tennivalók országos és arra épített konzisztens területi, tájegységi meghatározásából kiindulva, az optimális hatékonyságot is elősegítő tevékenységet tűzhetne volna ki céljául.

A regionális idegenforgalmi fejlesztési programok /Balaton, Velencei-tó stb./ vagy egyes idegenforgalom-fejlesztési koncepciók /Debrecen-Hajduszoboszló-Hortobágy, Mátra-Bükk, Dunamente, Csongrád megye stb./ meghatározása, kidolgozása során ezideig még nem volt mód a terület adottságaiból fakadó tennivalók más régiók fejlesztéséhez történő visszacsatolására, ütköztetésére és így a legcélszerűbb fejlesztő tevékenység megválasztására.

Idegenforgalmunk keresleteti nagyságrendje és differenciáltsága - a mennyiségi feladatokon túl, kínálatunk adott kiépítettsége mellett - ma előtérbe helyezi és a jövőben már nem nélkülözheti a mennyiségi és a minőségi követelmények konkrét területekhez kapcsolódó kielégíthetőségének programját és arra építve a tennivalók területi rangsorolásának és sorrendiségének eldöntését. Ez - megítélésünk szerint is - idegenforgalmunk fejlesztése során lényegében három-irányú előrelépést igényel, mégpedig:

- a távlati koncepcionális célkitűzések újbóli megfogalmazását, jóváhagyását,
- a területfejlesztési célkitűzések, tennivalók komplex kidolgozását - a koncepcionális célokkal teljes összhangban - és emellett az idegenforgalom területi tervezési rendszerének továbbfejlesztését, továbbá

- mindezek alapján mind a hosszabb, mind a rövidtávú területi tervezési mechanizmusban a soros célkitűzések és azok megvalósítási feltételeinek szerepeltetését.

A kereslet-kinálat összhangjának hazai ellentmondásai, az idegenforgalom céljaira felhasználható eszközök korlátozottsága, a hatékonyság mind teljesebb érvényrejutása, de a nemzetközi konkurrencia élesedése is kényszerítő hatást gyakorol reánk abban, hogy a fenti követelményeknek mielőbb eleget tehesünk. Ehhez viszont tudatos, összehangolt előkészítő tevékenységsorozatra van szükség.

Idegenforgalmunk hosszútávú fejlesztési koncepciójának megfogalmazása és kormányzintű jóváhagyása folyamatban van. Erre építve - idegenforgalmunk tervezési rendszerét is továbbfejlesztendő - ki kell dolgozni Magyarország idegenforgalmi területfejlesztési programját. E kutatás célja tehát egy olyan időszerű munka elkezdése, amely az ország idegenforgalmi területeinek átfogó elemzése, tanulmányozása révén - annak biztosítható mélységétől függően - kidolgozza a kereslet-kinálat területi összhangját szolgáló differenciált tennivalókat és ezek szükségszerű időbeni ütemezését, területi rangsorolását.

A tanulmány érdemi fejezeteiben közreadottak az elmondottakkal már előzetesen számot vetettek, s mind a vizsgálandó területkör, mind a mutatószám-rendszer javaslata közelíteni próbálta azt az optimumot, amely a területfejlesztési koncepció idegenforgalmi kiinduló pontu megalapozásához a leginkább célravezető.

Magyarország idegenforgalmi helységei, tájegységei

Többlépcsős tanulmányunk egyik alapvető célja volt tehát kijelölni azt a területi kört, amely résztvesz, vagy a távlati tervidőszak későbbi szakaszaiban részt vehet az országban jelentkező idegenforgalmi kereslet lekötésében, mind hatékonyabb realizálásában. E munka során elvi és gyakorlati kérdések szintézise alapján kellett állást foglalnunk a javaslatba hozható területek, települések körére, kiindulva abból, hogy:

- a szóba jöhető területek idegenforgalmi hasznosítása a jövőben sem ütközhet korlátokba,
- az idegenforgalmi kereslet nagysága és dinamikája továbbra is jelentős, ill. tartós marad, tehát a távlatokban az megtöbbszöröződik,
- a kereslet területigénye egyre bővül, tágul és ez által dekoncentrált igényel annak kielégíthetősége,
- a motorizáció további térhódítása folytán a relative távoli tájak viszonylagos hátrányos megközelíthetősége lényegében megszűnik,
- differenciálódik a kereslet, amely a sajátos, ma még másodrangú vonzásadottságu helyek irányába is mind számottevőbb igényt jelent,

- az összetett vonzóerő adottság növeli a vonzásintenzitást, így a komplex igénykielégítés hatékonyabban oldható meg,
- egyes tájegységek látogatottsága eléri a tényleges teletettséget, ami objektíve is további területek kínálati szerepnövelését igényli,
- végül a már funkcionáló, ill. a célszerűen kívánatos területi összetartozás, annak követelményei és előnyei mind jobban érvényesülhessenek.

A területi számbavétel és a tájegységi csoportosíthatóság egyes kérdései

Idegenforgalmi területeink vizsgálatba vonható körét egyrészt:

- a vonzóerővel rendelkező települések, másrészt
- az idegenforgalmi ellátásban való részvétel alapján határoztuk meg.

Ennek megfelelően a feladat első részének azt tekintettük, hogy az ország egész területére kiterjedően, megyénként számbavegyük mindazon helységeket, amelyek valamilyen ismert idegenforgalmi vonzóerővel, ill. fogadófeltétellel rendelkeznek.

A munka e fázisában a települések kiválasztásához számos forrást használtunk fel. Áttanulmányoztunk és feldolgoztunk minden olyan rendelkezésre álló jegyzéket, leírást és leltárt, amely az ország idegenforgalmi szempontból értékes helységeit és területeit számba veszi. Az idegenforgalmi szerepkör, jelleg eldöntésénél, ill. a kiemelésnél a helységet az alábbi összevont szempontok, ismérvek szerint osztályoztuk és minősítettük:

- üdülésre alkalmasság,
- sportolási lehetőség,
- kulturális nevezetesség,
- természeti adottság,
- gyógytényező
- gazdasági, politikai jelentőség,
- idegenforgalmi szálláshelykínálat és
- határátkelés.

A kiválasztás kritériumai között egyrészt nem vettük figyelembe a tranzit utvonalak menti fekvést, másrészt a településkörnyéki szorosan vett ún. lokális kirándulóhelyek kiépítettségét, vagy annak lehetőségét sem vizsgáltuk. Ez utóbbi kimunkálására e fázisban lehetőségünk sem volt, de az országos területfejlesztésnél alapkérdésként azt figyelembe sem vehetjük, mivel funkciója általában helyi szerepkörű.

Az ismert lehetőségek /információs források/ határain belül nemcsak az aktív, hanem a ma felmérhető potenciális idegenforgalmi szerepkörre is tekintettel voltunk. Ugyanakkor itt az idő függvényében is vizsgálódva csak az ezredforduló körül

aktivizálható helységek figyelembevételétől munkánkban eltekintettünk. /Példa erre a Gödöllői-dombvidék, amely a távlatokban a fővárosi lakosság keresett üdülő-kiránduló helyévé válhat./

Természetes, hogy az idegenforgalom teljes köre alapján vizsgálódva a munkánkban nem lehetett rendező elv az sem, hogy a kereslet, ill. a vonzóerők realizált hatása bel-, vagy külföldi jellegűek. Az idegenforgalom tájegységeinek, településeinek kiválasztása során alapvető volt az, hogy az adott helyen van-e kínálati elem, függetlenül attól, hogy az milyen turisztakörre gyakorol vonzást.

A következőkben bemutatásra kerülő tájegységi és az azt kiegészítő egyedi, a jövőben vizsgálandó településkör javaslatom tehát az eddigi feldolgozásokra támaszkodva azt a településkört fogja át, amely megítélésünk szerint ma és a távlati tervidőszak során aktív részese lehet a hazánk felé, ill. határainkon belül jelentkező kereslet lekötésének. Természetesen szükséges, hogy az illetékes szervek, szakemberek ehhez kapcsolódó véleményét is kikérve, a végleges vizsgálati kört pontosítsuk, rögzítsük. A megyei szakigazgatási szervek /kereskedelmi osztályok idegenforgalmi hivatalokkal egyeztetett/ véleménye, javaslata már eddig is nagy segítséget adott abban, hogy a szóba jöhető helységek köre és vonzásadottságuk ismerete a lehető legteljesebb legyen.

Az idegenforgalmi területi koncepcióhoz javasolt területkör

A területkör kiválasztása során az előzőekben elmondottak szerint kigyűjtött csaknem 1200 vonzóerővel, ill. bizonyos fogadófeltételekkel rendelkező települést vizsgáltunk meg, alapvetően idegenforgalmi nézőpontból. A helységek csoportosításánál, ill. a körzetek kialakításánál - a vonzástényezők területi tagozódása mellett a következőket vettük elősősorban figyelembe:

- a már kialakult, rendeletileg is körülhatárolt idegenforgalmi tájegységek tekintetében a megfelelő kormányhatározatokat /Balaton, Dunakanyar, Nyugat-Dunántul, Mátra-Bükk, Velencei-tó/;
- a körzetesítésben már kialakult gyakorlatot /pl. VÁTI üdülőkörzetek/;
- a BKI témához kapcsolódó korábbi kutatásait /területi tervezés módszertana, vonzóerőtanulmány, Debrecen-Hajduszoboszló-Hortobágy, Mátra-Bükk, Dunamente, Csongrád megye idegenforgalmi-fejlesztési koncepciói/;
- az idegenforgalmi vonzóerőket ismertető kiadványok értékelő megállapításait;
- a gyógy- és termálvizek idegenforgalmi hasznosításának vizsgálati anyagait, valamint
- a területek összefüggősségeit; jellemző szempontok szerinti összetartozását, ill. összekapcsolhatóságát.

Mindezen források és szempontok összefüggő vizsgálata alapján lehetséges csoportosítást alkalmazva javaslatunk szerint

24 idegenforgalmi körzet alakítható ki, összesen 895 településsel.

Természetesen Budapest közismert idegenforgalmi szerepe folytán igen aktív részét képezi vizsgálandó területünknek.
/A gyakorlati vizsgálat során ezért tájegységként is kezelhető./

Idegenforgalmi szempontból értékes területeink többsége, 3/4-e tehát a figyelembe vett szempontok szerint csoportosítható, körzetekké kialakítható. Néhány frekventált helységünk azonban a körzethatároktól távol esik, így körzetbe nem sorolható. Mivel e településeken az idegenforgalom számára ténylegesen, vagy még potenciálisan, de jelentős és főleg új használható vonzóerő elemek állnak rendelkezésre, néhány, a körzetbe nem eső települést is kijelöltünk a vizsgálat céljára.

Ennek megfelelően:

14 - többnyire ki nem aknázott - gyógyhely,

17 határátkelőhely és

3 egyéb település,

összesen 34 körzetbe nem sorolt település került kiemelésre.

A fentiek figyelembevételével tehát a - különböző mélységű - vizsgálatra javasolt szám szerinti teljes területkör a következő:

Vizsgálatba vonandó idegenforgalmi település

- a területi elvet is tekintve - összesen 930

Ebből:

- a 24 körzetbe eső település 895

- Budapest 1

- körzeten kívüli kiemelt település 34.

Az 1. sz. táblázat tartalmazza a vizsgálatra javasolt teljes területkört. Felsorolja az idegenforgalmi körzeteket az 1979. I. 1-i közigazgatási állapotnak megfelelően, megjelöli a körzetbe vont és körzeten kívüli települések számát, területét és lakosságát.

A kijelölt, körzetbe vonható és körzetbe nem eső települések együttesen az ország területének közel 1/3-ára terjednek ki, amelyen az ország népességének közel 2/5-e /Budapesttel együtt pedig majdnem 60 %-a/ él /1. sz. ábra/.

A javasolt körzetek, ill. települések tanulmányunkban szerepeltetett sorrendje természetesen itt még semmiféle minőségi értékelést nem követ.

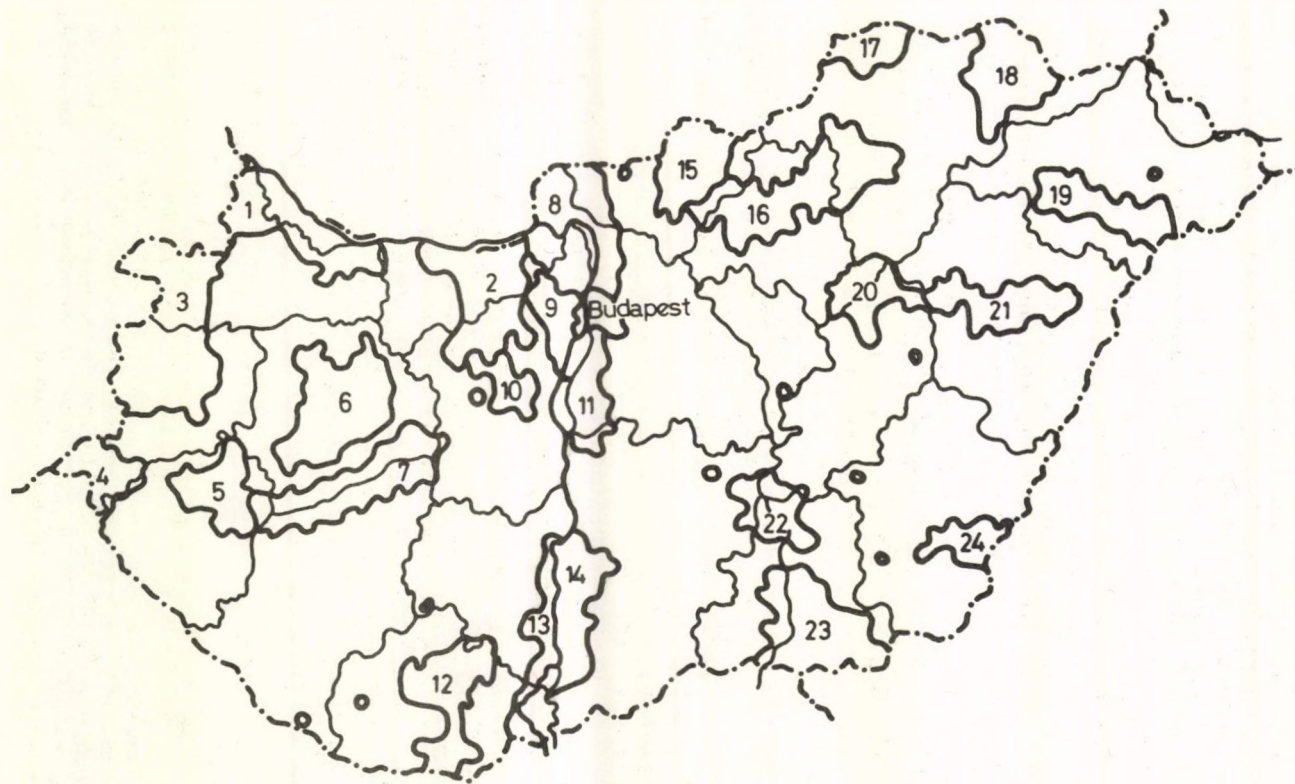
A vizsgálatba vételre általunk javasolt területkör általában bővebb az eddigi gyakorlatban kialakítottaknál. Idegenforgalmi körzeteink legnagyobb hasonlóságot a VÁTI részéről javasolt üdülőkörzetekkel^x mutatnak. Teljes egyezés van a rendeltileg körülírt tájegységeknél.

^x Országos Területfejlesztési Konceptió.

1. sz. táblázat

A vizsgálatba vételre javasolt teljes területkör

Sor- szám	Körzet	Telepü- lések	Terület	Népesség		
		száma	/ha/	1975.XII.31.	/fő/	
		/db/	1979. I. 1-i közigazgatási álla- pot szerint			
1	Szigetköz	39	134 577	207	276	
2	Vértess-Gerecse	46	159 184	247	178	
3	Nyugat-Dunántul	109	190 413	248	203	
4	Órség	30	41 880	21	576	
5	Zalai dombság	54	80 859	91	206	
6	Bakony	56	161 809	190	369	
7	Balaton	53	145 244	138	837	
8	Dunakanyar	71	171 514	278	922	
9	Budai hegyvidék	16	45 218	125	738	
10	Velencei-tó	9	37 463	24	522	
11	Ráckeve	20	70 327	97	543	
12	Mecsek-Villány	59	105 539	256	089	
13	Tolna-Mohács	18	107 206	106	404	
14	Alsó-Duna	13	70 895	82	879	
15	Cserhát-Karancs	52	102 371	106	034	
16	Mátra-Bükk	73	230 316	441	500	
17	Aggtelek	33	46 448	19	207	
18	Zemplén	73	150 253	108	174	
19	Nyírség	11	66 260	137	582	
20	Közép-Tiszavidék	12	77 643	36	190	
21	Hortobágy	5	117 985	218	737	
22	Köröszug	11	91 572	77	438	
23	Alsó-Tisza	26	195 343	312	687	
24	Szanazug	6	71 028	126	258	
1-24	Körzet összesen	895	2 671 447	3 700	549	
	Körzeten kívüli	34	291 693	524	932	
	Körzet + körzeten kívüli	929	2 963 140	4 225	481	
	Budapest	1	52 417	2 070	966	
	Kiemelt terület összesen	930	3 015 657	6 296	447	

1. sz. ábra: Magyarország idegenforgalmi körzeteinek és kiemelt településeinek földrajzi elhelyezkedése

A VÁTI körzeteitől az eltérés a következő:

Bővebb területkörünk amennyiben:

- újabb területeket is javasol vizsgálatba vonni /pl. Zalai dombság, Nyírség/;
- esetenként nagyobb összefüggő területekben gondolkozik; az egymáshoz közeli körzeteket nagyobb egységbe foglalja össze a közbeeső települések körzetkapcsolása révén /pl. Mecsek-Villány, Cserhát-Karancs/;
- a körzet közelében fekvő frekventált településeket is a körzethez kapcsolja /pl. Komárom/.

Szűkebb a javasolt területkör amennyiben:

- a VÁTI körzeteiből bizonyos, idegenforgalmi szempontból jelentéktelen településeket leválaszt /pl. Balmazújváros/.

Hangsúlyozni kell, hogy a körzetbe eső kiemelt települések természetesen nem mindegyike bír az idegenforgalom szempontjából egyforma jelentőséggel. A körzetek kialakítása során ugyanis technikai okokból olyan települések is belekerültek a kiemelésbe, amelyek az idegenforgalom részére nem, vagy kevésbé jönnek számításba.

A fentiekre való tekintettel, a mutatószám-rendszer feldolgozása, ill. a tájegységi vizsgálat lebonyolítása előtt első lépésnek kell tekinteni a vonzástényezőket és a fogadási feltételek megléte alapján az egyes települések és településrészek /önálló vonzású külterületi helyek/ kijelölését aszerint, hogy azok:

- teljeskörű,
- részleges, vagy
- esetleges vizsgálatot igényelnek.

Igy az un. vizsgálati funkció meghatározása a településekre, ill. településrészekre vonatkozóan a munka külön fázisát kell, hogy képezze.

A teljeskörű, ill. részleges vizsgálatot igénylő települések körének és számának pontos meghatározása természetesen csak a fent említett munka elvégzése után lehetséges. Jelenlegi felméréseink és ismereteink alapján egy becsüljük, hogy az eredetileg figyelembevett és körzetesített területkörnek /895 településnek/ mintegy fele teljeskörű /449 település/, másik fele pedig csak részleges vizsgálatra szorul. A teljeskörű vizsgálatot igénylő településkör magas aránya is érzékelteti a soron következő munka nagyságát és terjedelmét.

A vizsgálatra javasolt területek, tájegységek alapvető idegenforgalmi jellege

Magyarország idegenforgalmi vonzóerői közismertek. A vonzóerőink versenyképessége szempontjából nem tartozunk a nemzetközi élvonalba, de nem rendelkezőnk a vonzóerők valamennyi típusával sem /pl. tengerpart, magas hegység stb./. Ugyanakkor az idegenforgalmi vonzás a hazai vonzóerők több típusára, csoportjára vonatkozóan - nemzetközi méretekben is - fennáll. Mindez kedvezően párosul hazánk földrajzi fekvésével.

Az ismertetett 24 idegenforgalmi körzet alapvetően az ország vonzóerői területi tagozódásának megfelelően került elkülönítésre. Ebből következően közös jellemzőjük:

- az üdülésre való alkalmasság, valamint
- a vonzóerők összetettsége.

A körzetek többsége többirányú és összetételében változatos szerepkört tölt be. Még olyan körzet esetében is, mint a Balaton, amely alapvetően egyszezonu vízparti üdülőhely, az elsődleges vonzásjelleg egyéb vonzáskategóriákkal /gyógyhely, hegyvidék/ is párosul.

Az egyes körzetek területi adottságainak megfelelően természetesen más és más vonzóerőtípusok kerülnek előtérbe, amelyek egyuttal meghatározzák a terület alapvető idegenforgalmi jellegét. Az alapvető vonzástípusokhoz másodlagos, sőt harmadlagos vonzástényezők kapcsolódnak, amelyek az utazási motivációknak megfelelően különböző hangsúlyt kapnak.

A 2. sz. táblázat összefoglalóan mutatja be a javasolt körzetek idegenforgalmi jellegét, területi karakterét.

Körzeteink többségében a vízparti és a "hegyvidéki" jelleg dominál. Az alapvetően vízparti jellegű körzetekben - így 8-9 övezetben - az egyszezonu /nyári/ jelleg a meghatározó, a látogatottság szempontjából a körzetek többsége azonban szinte egész éven át kedvező feltételeket biztosít az üdülések, kirándulások számára.

A körzetek között található olyanok, amelyek megközelítően azonos karakterűek, így többé-kevésbé azonos utazási motivációt elégitenek ki. A Mecsek-Villány és a Mátra-Bükk pl. egyaránt alapvetően hegyvidéki karakterű, amely jelleg mindkét körzet esetében gyógytényezőkkel, ill. történelmi vonzásjelleggel egészül ki. A vízparti körzetek közül a Balaton és a Velencei-tó, a dombvidékek közül a Cserhát-Karancs, a Zalai dombság és az Őrség is lényegében azonos utazási motivációt nyújt.

Bár a táblázatban nem szerepel, kiegészítésképpen megjegyezzük, hogy vannak olyan vonzástényezők, amelyek valamennyi körzetben megtalálhatók. Így pl. kulturtörténeti emlékek megtekintésére és sportolás céljára valamennyi körzet egyaránt alkalmas.

Körzeteink egy része - számszerint 13 - az országhatár közelében helyezkedik el, amely fekvés a körzetnek tranzitjellegét is kölcsönöz. A tranzitjelleg természetesen csak mint kiegészítő vonzásjelleg jön szóba, de azzal az adott területnél feltétlenül számolni kell.

A kiemelt körzetek jelentős részében és a körzetbe nem eső településeken a gyógytényező vonzása is fennáll, ill. fennállhat. Ezek a meglévő vonzóerők új elemekkel történő gazdagítása, vagyis "pótlólagos vonzóerőelemek" beállítása szempontjából birnak nagy - már aktív, vagy potenciális - jelentőséggel.

A javasolt területek alapvető idegenforgalmi
jellege

Sor- szám	Körzet	Idegenforgalmi jelleg /területi karakter/
1	Szigetköz	viz, tranzit, határ
2	Vértesszőlős-Gerecse	viz, hegy, tranzit, határ
3	Nyugat-Dunántul	hegy, gyógy, történelmi, arborétum, tranzit, határ
4	Órség	hegy, népi, tranzit, határ
5	Zalai dombság	hegy, népi
6	Bakony	hegy, történelmi, arborétum
7	Balaton	viz, gyógy, hely
8	Dunakanyar	viz, hegy, gyógy, történelmi, tranzit, határ
9	Budai hegyvidék	hegy
10	Velencei-tó	viz, tranzit
11	Ráckeve	viz, történelmi
12	Mecsek-Villány	hegy, történelmi, gyógy, tranzit, határ
13	Tolna-Mohács	viz, népi, történelmi, természeti ritkaság, tranzit, határ
14	Alsó-Duna	viz, népi, történelmi
15	Cserhát-Karancs	hegy, népi, határ
16	Mátra-Bükk	hegy, gyógy, történelmi, tranzit
17	Aggtelek	hegy, gyógy, viz, határ
18	Zemplén határ	hegy, történelmi, gyógy, tranzit,
19	Nyírség	gyógy, történelmi, arborétum, határ
20	Közép-Tiszavidék	viz, gyógy, tranzit
21	Hortobágy	gyógy, természeti, ritkaság, tör- ténelmi, tranzit
22	Körösug	viz, gyógy, népi, természeti ritkaság, tranzit
23	Alsó-Tisza	viz, gyógy, történelmi, népi, ter- mészeti ritkaság, tranzit, határ
24	Szanazug	gyógy, viz, természeti ritkaság, tranzit, határ

Egy-egy idegenforgalmi körzet vonzóerőinek, vonzásjelle-
gének alapos ismerete a területi idegenforgalom-fejlesztési
konceptió kidolgozása szempontjából rendkívül fontos. A vonzó-
erőkben, a területi jellegben olyan potenciális lehetőségek
rejlnek, amelyek a fogadófeltételek megfelelő kiépítésével
tényleges vonzó tényezőkké alakíthatók, az idegenforgalom cél-
jaira kihasználhatók.

A tájegységek látogatottsága, szerepe a nemzetközi és a bel-
földi kereslet kielégítésében

A 3. sz. táblázat összefoglalóan tartalmazza a körzetek
1975. évi teljes számított idegenforgalmi népességét. Így a
statistikailag regisztrálható idegenforgalmi szálláshelyi
forgalmon kívül a körzetbe belépők - közvetett számítási mód-
szerekkel meghatározott - magánszálláshelyi, kiránduló és
tranzitforgalmát, valamint a helyi lakosság belső idegenfor-
galmi mozgását is magában foglalja. Az összidegenforgalmi né-
pesség alapján meghatározhatók az egyes területek fajlagos
/területre, népességre vetített/ mutatói is.

A körzetek látogatottsága természetesen igen nagy eltéré-
seket mutat. Budapest mellett /20,5 %/ a körzetek közül látog-
tatottságával csak 3 körzet - Balaton /26,6 %/, Dunakanyar
/11,1 %/, Mátra-Bükk /9,6 %/ - emelkedik ki. Ezekben a terüle-
teken realizálódik Budapest és a tájegységek összidegenforgal-
mi keresletének több mint kétharmada /67,8 %-a/. További 3 i-
degenforgalmi körzet - Velence -tó /4,5 %/, Mecsek-Villány
/3,5 %/, Nyugat-Dunántul /3,3 %/ - az idegenforgalmi kereslet
lekötésében együttesen 11,3 százalékkal, a következő 3 pedig
- Hortobágy /2,9 %/, Alsó-Tisza /2,9 %/, Ráckeve /2,5 %/ -
8,3 százalékkal szerepel. A többi 15 körzetben az idegenfor-
galmi népesség részaránya tájegységenként nem haladja meg a
2 százalékot, ezek tehát gyéren látogatott területeknek tekint-
hetők.

A külföldi kereslet eloszlása az összidegenforgalmi népes-
ségénél is nagyobb koncentrációt mutat. Ezt mutatja, hogy Bu-
dapest és ugyanazon 3 kiemelkedő körzet - Budapest /38,7 %/
Balaton /25,5 %/, Dunakanyar /8,2 %/, Mátra-Bükk /6,1 %/ - a
külföldi összkeresletből 78,5 %-ot realizál. /A Balaton és Bu-
dapest szerepe itt felcserélődik! A következő 6 körzet sor-
rendje némileg módosul, mégpedig: Nyugat-Dunántul /4,3 %/, Me-
csek-Villány /4,1 %/, Alsó-Tisza /3,8 %/, Hortobágy /3,0 %/
Szigetköz /2,2 %/, Velencei-tó /1,2 %/. A nagyobb koncentrációt
az is mutatja, hogy míg a többi 15 körzet az összkereslet le-
kötésében 12,6 százalékkal szerepel, addig a külföldi látoga-
tóknak mindössze 2,9 százaléka jut el e területekre.

Az összidegenforgalmi népesség területi koncentrációja,
a területek leterheltsége - Budapesttől eltekintve - a fajla-
gos mutatókból is kiolvasható.

Mind a területhez, mind az állandó lakosságszámhoz viszó-
nyított idegenforgalmi népesség alapján kiugró a Balaton és a

A körzetek becsült idegenforgalmi kereslete 1975^x

Sor- szám	Körzet	Külföldi Idegenforgalmi /ezerben/	Belföldi népesség	Osszes	Ebből szállás- helyigé- nyes ^{xx}	Külföldi %-os meg- oszlá- sa	Idegen népes- ség- szál- láhely- igényes aránya	Ide- gen- forg. né- pesség	1000 állan- dó la- kosra %-os degen- forg. népesség oszlása	1000 tár- ra jutó i- degen- forg. népesség
1.	Szigetköz	1020	1730	2750	1650	2,2	60,0	1,7	13,3	20,4
2.	Vértesszőlős-Gerecse	300	2570	2870	750	0,6	26,1	1,8	11,6	18,0
3.	Nyugat-Dunántul	1950	3300	5250	3300	4,3	62,9	3,3	21,2	27,6
4.	Órség	.	400	400	150	.	37,5	0,3	18,5	9,5
5.	Zalai dombság	60	1140	1200	180	0,1	15,0	0,8	13,2	14,8
6.	Bakony	230	2070	2300	640	0,5	27,8	1,4	12,1	14,2
7.	Balaton	11700	30200	41900	29000	25,5	69,2	26,6	301,8	288,5
8.	Dunakanyar	3800	13700	17500	8500	8,2	48,6	11,1	63,2	103,0
9.	Budai hegyvidék	80	2250	2330	920	0,1	39,5	1,5	18,5	51,5
10.	Velencei-tó	600	6550	7150	5500	1,2	76,9	4,5	291,8	190,7
11.	Ráckeve	.	4000	4000	3050	.	76,3	2,5	41,0	56,9
12.	Mecsek-Villány	1900	3650	5550	3150	4,1	56,8	3,5	21,7	52,6
13.	Tolna-Mohács	180	710	890	400	0,4	44,9	0,6	8,3	9,5
14.	Alsó-Duna	80	330	410	250	0,1	61,0	0,3	4,9	5,8
15.	Cserhát-Karancs	100	850	950	300	0,2	31,6	0,6	9,0	9,3
16.	Mátra-Bükk	2800	12200	15000	7600	6,1	50,7	9,6	34,0	65,1
17.	Aggtelek	50	850	900	350	0,1	38,9	0,6	46,9	19,4
18.	Zemplén	110	1270	1380	690	0,2	50,0	0,8	12,8	9,2
19.	Nyírség	80	600	680	260	0,1	38,2	0,5	4,9	10,3
20.	Közép-Tisza vidék	.	150	150	50	.	33,3	0,1	4,1	1,9
21.	Hortobágy	1350	3300	4650	3100	3,0	66,7	2,9	21,3	39,4
22.	Köröszug	80	1280	1360	250	0,1	18,4	0,8	17,6	14,9

23.	Alsó-Tisza	1770	2780	4550	2050	3,8	45,1	2,9	14,6	23,3
24.	Szanazug	230	970	1200	450	0,5	37,5	0,8	9,5	16,9
<hr/>										
	Idegenforgalmi kör- zetek összesen	28470	86850	125320	72540	61,3	57,9	79,5	33,9	46,9
	Budapest	18000	14300	32300	20500	38,7	63,5	20,5	15,6	61,5
	Együtt	46470	111150	157620	93040	100,0	59,0	100,0	27,3	57,9
<hr/>										

^x A körzetbe belépők tartózkodási idővel növelt száma, körzeten belüli mozgása és a helyi lakosság belső idegenforgalmi mozgása alapján számított idegenforgalmi népesség.

^{xx} Idegenforgalmi és magán szálláshelyeken megszállók együtt.

Velencei-tó mutatója. Ennek jelentőségét pedig számottevően növeli az, hogy a kereslet e helyeken a legszezonálisabb, 2-3 nyári hónapra koncentrálódik.

A Balaton magas idegenforgalmi intenzitása természetes, hiszen a körzet az összidegenforgalmi kereslet lekötésében 26,6 százalékos részarányával az első helyen áll. A Velencei-tó körzete ugyanakkor az összidegenforgalmi népességből csak 4,5 százalékot realizáló, s e tekintetben az ötödik helyen áll. Fajlagos mutatói - különösen az állandó lakosságszámhoz viszonyított idegenforgalmi népesség - ugyanakkor megközelítik a Balatonét. Figyelemre méltó, hogy bár a Velencei-tó körzetének területe kicsiny, a területegységre jutó idegenforgalmi népesség tekintetében jobban elmarad a Balaton hasonló mutatójától. Ennek egyik oka az is, hogy míg a Balaton körzetében a tó teljes partvonalára hosszán kihasználta és többé, vagy kevésbé leterhelt, addig a Velencei-tó északi része még kevésbé feltárt az idegenforgalom céljaira.

Meg kell jegyezni, hogy a Velencei-tavon kívül más körzetekben is előfordul, hogy a terület egyes részei - bizonyos természeti korlátok miatt is - a kereslet lekötésére csak részben alkalmasak /pl. Ráckeve, Hortobágy/.

A mutatókból egyébként az is kitűnik, hogy a - Balatonon és a Velencei tavon kívül - a vízparti jellegű körzetek viszonylag kisebb, a hegyvidéki körzetek pedig nagyobb területi intenzitással szolgálják idegenforgalmunkat. Ennek megfelelően a hegyvidéki körzetek közül - éppen a látogatottsági sorrendnek megfelelően - a Dunakanyar /103,0/, a Mátra-Bükk /65,1/ és a Mecsek-Villány /52,6/ emelhető ki. Ezekben a körzetekben ugyanis a területegységre jutó idegenforgalmi népesség meghaladja a 24 idegenforgalmi körzet átlagát /46,9/.

A szálláshelyigényes forgalom nagysága és aránya a terület adottságai, a szálláshelyi kiépítettség és az ehhez kapcsolódó kereslet összetétele függvényében alakul ki. Egy üdülési célú vízparti, tehát tartózkodásra alkalmas körzetben magasabb arányú szálláshelyi kereslet jelentkezik, mint pl. a hegyvidéken, vagy más területeken.

A körzetek összidegenforgalmi keresletében együttesen közrel 3/5-öt képvisel a szálláshelyigényes forgalom, míg a tranzit- és a kirándulóforgalom együtt kb. 2/5-öt tesz ki.

A szálláshelyi kereslet aránya alapján első 4 körzet - a Velencei-tó /76,9 %/, Ráckeve /76,3 %/, a Balaton /69,2 %/, Hortobágy /66,7 %/ - és Budapest /63,5 %/ nemcsak átlag feletti volta miatt érdemel említést, hanem azért is, mivel felkészülésüknek a tartózkodás igényéhez kell igazodni. Meg kell azonban jegyezni, hogy e körzetek többsége - Velencei-tó, Ráckeve, valamint a szálláshelyigényes forgalom egyharmadát lekötő Balaton - vízparti jellegű üdülésre, tartózkodásra alkalmas terület, olyan tehát, ahol a keresletben - mint említettük - eleve magasabb szálláshelyi igény jelentkezik. A felkészülés e területeken a magas szálláshelyi arány ellenére azért is csak viszonylagosnak tekinthető, mivel jelentős ebben

a magánszálláshelyi forgalom szerepe, amely forma csak szűkebb kör számára biztosítja a tartózkodás feltételeit. A mindenki számára igénybevehető tartózkodás lehetősége az idegenforgalmi és azon belül alapvetően a kereskedelmi szálláshelyek szűk kapacitása miatt e körzetekben is közismerten korlátozott /sőt Ráckeve környékén alig említhető/.

A tájegységek többségének általában alacsony szálláshelyi igénybevételi aránya is elsősorban arra az ismert problémára vezethető vissza, amely a szűkösen rendelkezésre álló kereskedelmi szálláshelyi kapacitás, valamint a szálláshelyigényes kereslet között Magyarországon fennáll.

Az idegenforgalmi körzetek, kiemelt idegenforgalmi települések és a megyék kapcsolata

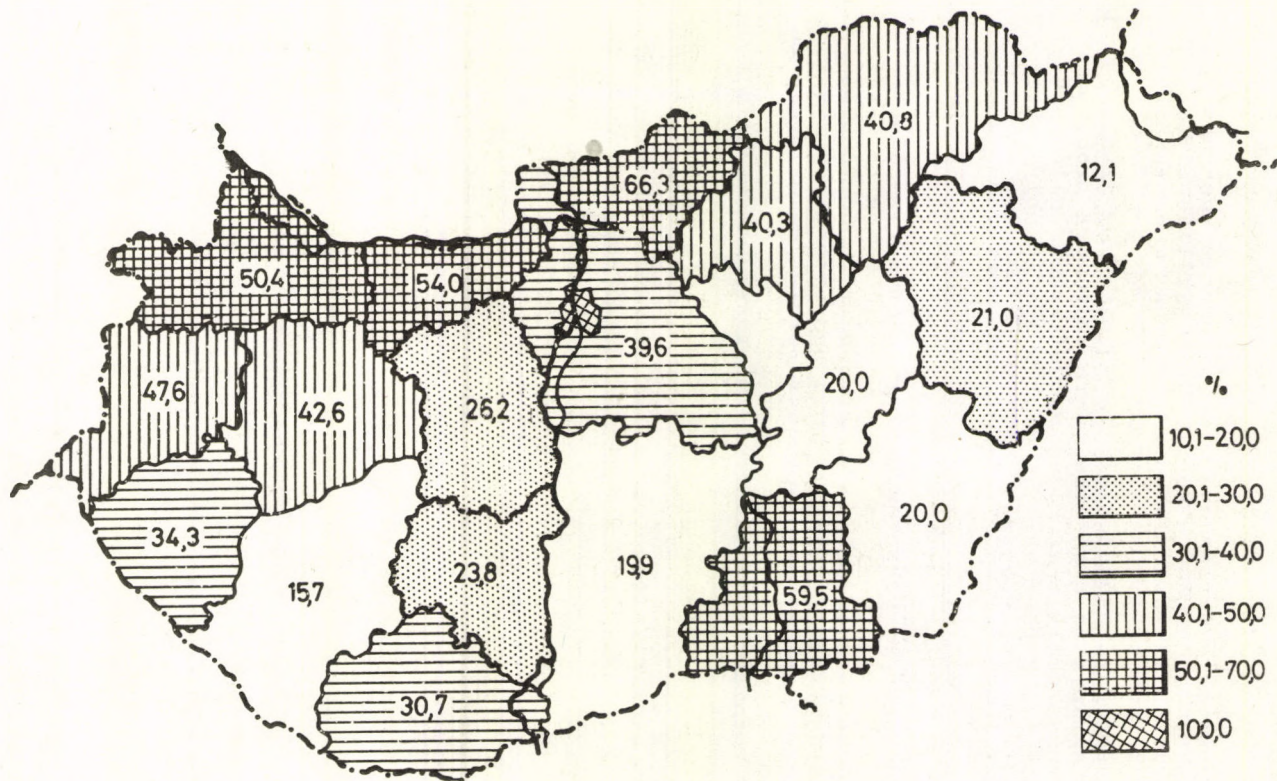
Az idegenforgalmi körzetek kialakítását a vizsgálat céljaira az is indokolja, hogy az egyes vonzó tényezők az ország területén nem homogén módon és nem mindenütt, hanem döntően a vonzóerők alapján tájegységek szerinti csoportosításban oszlanak el. E tájegységek azonban az adott terület és a területre látogatók arányában az idegenforgalom területi gazdái számára egyrészt már hosszabb ideje konkrét, másrészt potenciális feladatot jelentenek.

Jellemző, hogy valamennyi megyénk területe egy, vagy több tájegység révén érintett, ill. érdekelt. A tájegységi és a közigazgatási /megyei/ tagozódás eltérőségéből következik azonban, hogy egy-egy idegenforgalmi körzet kettő, sőt több megye területére is kiterjedhet. A Dunakanyar pl. három megye területrészt foglalja magában. Ugyanakkor egy-egy megye hatáskörileg több idegenforgalmi körzetben is érdekelt lehet. Pl. Borsod megye négy különböző idegenforgalmi körzettel is kapcsolatban áll. A kiemelt és körzetbe nem sorolható települések esetenként a körzetesített területeknél is számottevőbbek egy-egy megyéknél.

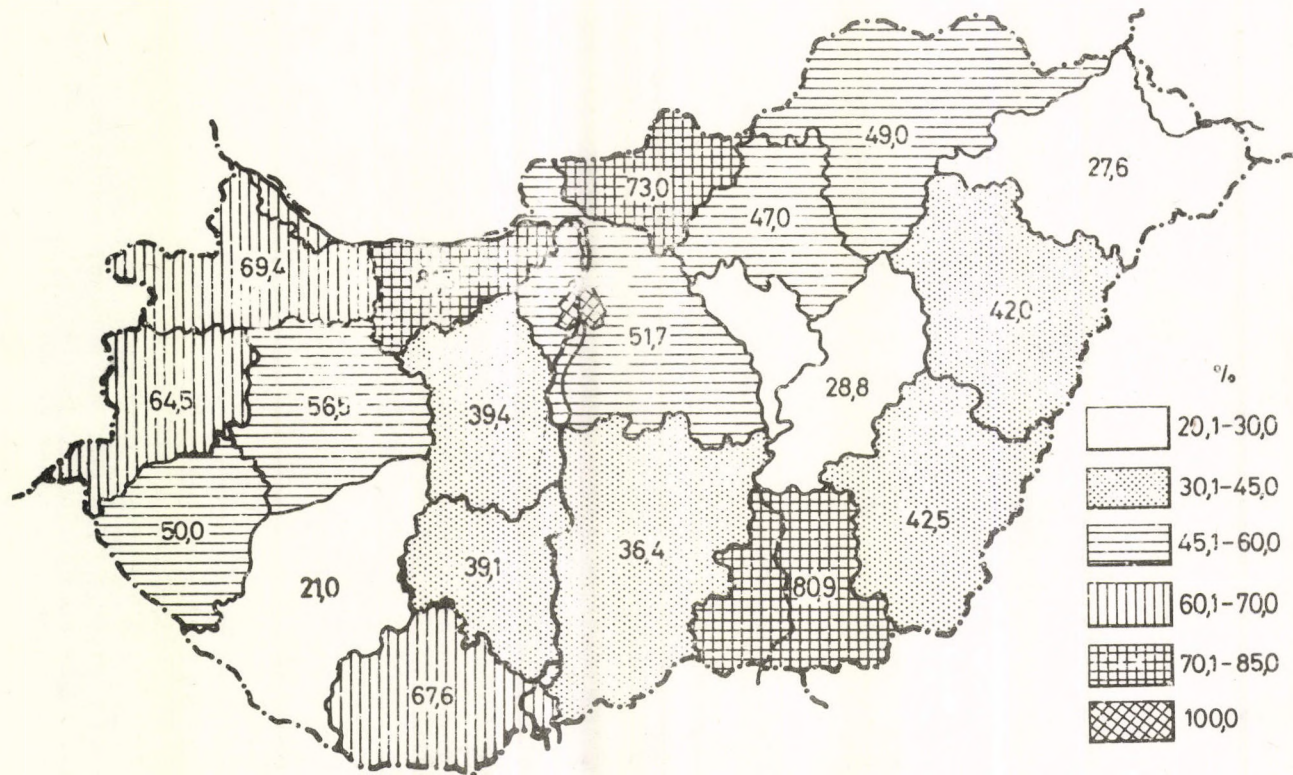
A 2-3. ábrák az idegenforgalmi körzetek, ill. kiemelt települések és a megyék kapcsolatát mutatják be /2., 3. sz. ábra/.

Meg kell jegyezni, hogy az ábrákon szereplő részarányok természetesen nem nyújtanak a megyék idegenforgalmi szerepére vonatkozóan reális információt. Erre jó példa Somogy megye, amely e számok alapján ugyan kisebb mértékben van leterhelve, jelentősége viszont - a Balaton fontossága következtében - a jelzett arányoknál sokkal nagyobb.

Az idegenforgalmi tájegységek és kiemelt települések területe és népességszáma alapján meglévő megyei kapcsolódás mértéke arra mutat, hogy mely helyi szervek munkájában szükséges az idegenforgalommal összefüggő területi tervező, szervező és irányító munkát fokozni, arra mind jobban felkészülni. A kapcsolatok ilyen vonatkozásu előzetes felvázolását éppen ezért szükségesnek tartottuk. Ezek arányai természetesen az idegenforgalmi fejlesztések időbeniségét és nagyságát illetően a prioritást sem dönthetik el.

2. sz. ábra: Az idegenforgalmi települések területének megyéken belüli százalékos aránya, 1975

3. sz. ábra: Az idegenforgalmi települések népességének megyéken belüli százalékos aránya, 1975.

Idegenforgalmi tájegységeink jelentőségének előzetes minősítése

A témával kapcsolatosan végzett kutatómunkánk során, alapvetően a vonzástényezők összevont csoportosítású vizsgálatakor, kirajzolódott előttünk az a javasolt vizsgálati településkör, amely valójában az idegenforgalom kínálati és fogadó potenciálját jelenti, ill. jelentheti hazánkban. Eszerint idegenforgalmi adottságaink révén a körzetekbe sorolt helységeknek valamivel több, mint 50 százaléka, 449 település vehető számba mint olyan, amely teljeskörű vizsgálatba vonható. Természetesen e kör kiegészül még Budapesttel és a kiemelt - nem körzetesíthető - 34 település többségével.

A tanulmányban figyelembe vett ismérvek, keresleti számok összevetése, szintézise alapján kibontakozik idegenforgalmi körzeteinkről egy olyan közelítő kép, is, amely révén, ha bizonyos fenntartásokkal is, de fontossági sorrendet jelölhetünk. A szerepkör nagyságát, jelentőségét, a tájegység súlyát idegenforgalmunkban csak olyan komplex nézőponttal ítélnéljük meg, amely számbaveszi: a realizált keresletet, a vonzóerők összetettségét, előfordulási gyakoriságát, a vonzást kifejtő települések számát, karakterét, településnagyságát, összetartozását, a terület fő attrakcióját, földrajzi fekvését és mind-ezek függvényében várható jövőbeni szerepét, fejleszthetőségét, fogadófeltételeinek racionális bővíthetőségét. Természetesen tájegységeink valós helyzetének megítélése megkívánja azt a mélységű vizsgálatot, amelynek alapjait tanulmányunk is segít lefektetni. Mégis szükségesnek tartjuk eddigi eredményeink, átfogó részvizsgálataink alapján felvázolni idegenforgalmi tájegységeink relativ sorrendiségét. Azt a fontossági rangsort kívánjuk tehát közreadni, amely kutató kollektívánk égséges véleményeként kialakult, összeállt. E minősítést természetesen viszonylagosnak és vitathatónak tartjuk. Kialakításánál - a dolog jellegéből adódóan - az idegenforgalom teljeségéből kiindulva próbáltunk eredményre jutni. Lényegében elkülönítve nem súlyoztunk a belföldi és a nemzetközi szerepkörrel, mivel a relációs kereslet elsősorban a fejlesztések mennyisége, minősége és időbenisége tekintetében döntő tényező. /Csak a külföldiek és abból kiemelve a tőkés relációt, vagy csak a belföldiek kereslete, igénye alapján mérlegelve, tájegységeink sulya eltérő, sorrendisége is különböző. De előttünk úgy tűnik, hogy ezek egybevetése alapján is lényegében a közölt eredményre kell jutnunk./

Budapest kiemelt és minden körzetet előző idegenforgalmi funkcióját hangsúlyozva, tájegységeink közül abszolút egyértelmű helyezését csak a Balaton térségének mondhatjuk ki. A fontosabb, azaz a 2-9. helyeken rangsorolt tájegységeink között is vannak olyanok, amelyek sulya komplex szemlélettel kb. azonos. A sorban ezután következők pontos helye még nehezebben ítélnélhető meg, de annak konkretizálása felesleges is.

Három csoportba sorolásuk viszont indokolt és a célnak megfelelő /10-14, 15-19, 20-24 helyezési csoportok/.

Véleményünk, hogy országos idegenforgalmi területfejlesztési céllal, azon belül átfogóan és a lehetséges részletességgel kiemelten, ma az alábbi idegenforgalmi tájegységeink vizsgálata indokolt:

1. - Balaton
- 2 - 3. - Dunakanyar
- Mátra-Bükk
4. - Nyugat-Dunántul
5. - Velencei-tó
6. - Hortobágy
7. - Mecsek-Villány
- 8 - 9. - Alsó-Tisza
- Ráckeve

Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a többi körzet csökkentett terjedelmű, mélységű vizsgálatára is sor kerüljön, ill. egy-egy fontos idegenforgalmi település ezekből kiemelve ugyancsak a teljeskörű elemzés tárgyát képezze. Így közelítve, véleményünk szerint kb. 350 közigazgatási helységünket kellene tanulmányozni.

Idegenforgalmi tájegységeink 1975. évi keresletéből a fejlesztésre javasolható 9 körzet 84 százalékot mondhat magáénak. Hogy ma valóban e körzetek szerepe a döntő idegenforgalmunkban, azt aláhuzza a fenti arány mellett az is, hogy a körzeteken belüli kiemelt településekből /449/ e 9 tájegység területén 250, azaz 56 százalék található csak és ezek területi aránya még kisebb, csupán 47 százalék. Lényegében tehát a tájegységi idegenforgalmi kereslet erősen e körzetekre koncentrálódik, látogatottságuk már ma is intenzív. E körzetek kiemelt fejlesztése tehát vagy azért is indokolt, mert ma már a látogatottság az optimumot meghaladja /Balaton/, vagy ahhoz mindjobban közelít /Velencei-tó/, ill. a kínálat még olyan jelentős tartalékokkal bír, amelyekre építve, tervszerűen támaszkodva elősegíthető a dinamikus kereslet optimális lekötése, annak területi széthúzása.

A részletes vizsgálatra javasolt tájegységek szerepe aktív idegenforgalmi keresletünk lekötésében még nagyobb, s 91 százalékos részesedésével az összkereslet arányát /84 %/ is felülmúlja. Ez önmagában is mutatja, hogy a külföldiek által alapvetően valóban e körzetek látogatottsága a döntő. A 4. ábra ugyanakkor utal arra is, hogy e területek földrajzi elhelyezkedése jól fedi a külföldiek hazánkon belüli áramlási irányait, utvonalaikat, ill. közülük 6 határaink mellett, vagy annak közvetlen közelében fekszik és így kirándulóforgalmunknak is célterülete.

Megállapítható végül az is, hogy e 9 tájegység országon belüli eloszlása, elhelyezkedése is eléggé arányos. Az ország bármely körzetbe nem tartozó területéről, településéről is legalább egy, de általában több /2-3/, és eltérő karakterű

Magyarország idegenforgalmi tájegységeinek jelentősége a vizsgálandó
területek nagysága, vonzásadottsága és látogatottsága alapján

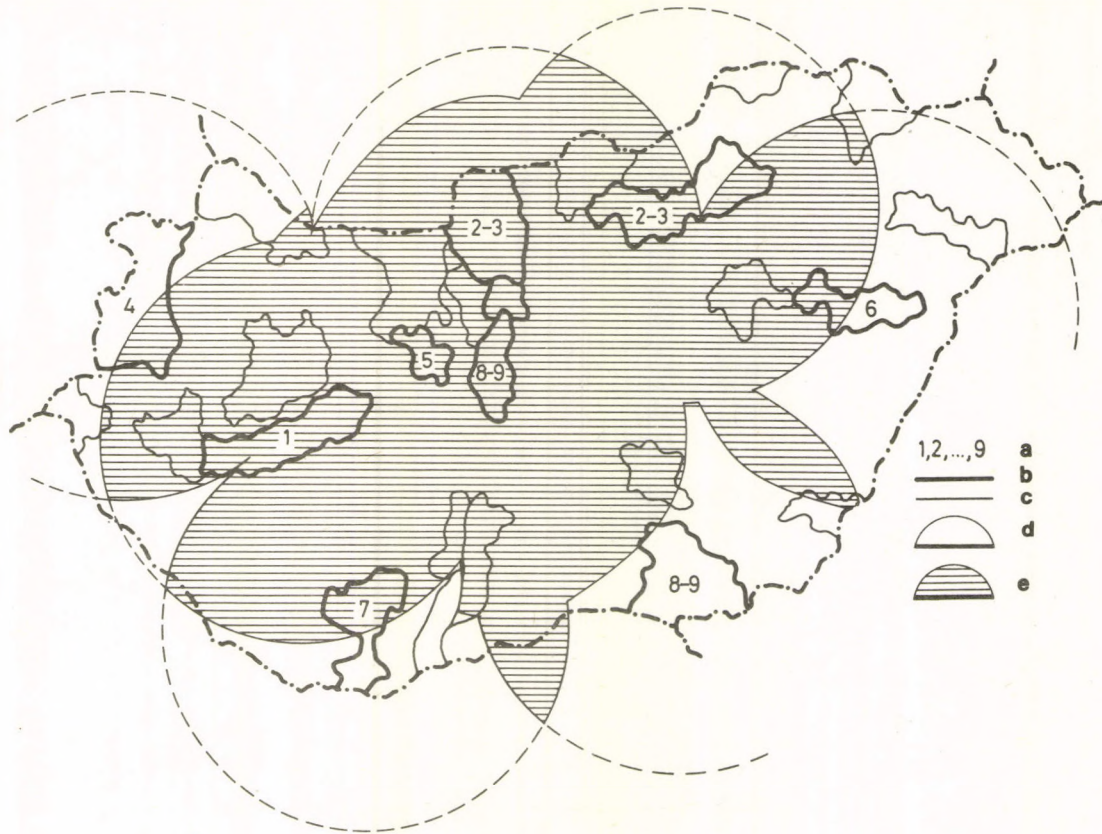
Sor- szám	A körzet		Tájjeg- séi ke- reslet 1975.é- vi rész- aránya /%/	Területi /ha/ részese- dés	a kör- zet tel- jes te- ra ja- laskö- re al- apján /%/	a vizs- gálat- ra ja- vasolt tele- pülé- sek /%/	A teljeskörű vizsgálatra javasolt települések	körze- ten be- lül /%/	körze- tek kö- zötti részaránya /%/	vonzásel- látottsá- gi együtt- hatója /%/ ^x
	neve	jelen- tősége al- apján adható sorren- di he- lyezése		al- apján adható sorren- di he- lyezése	al- apján adható sorren- di he- lyezése	al- apján adható sorren- di he- lyezése	al- apján adható sorren- di he- lyezése	al- apján adható sorren- di he- lyezése	al- apján adható sorren- di he- lyezése	al- apján adható sorren- di he- lyezése
1.	Szigetköz	10-14	2,2	5,0	5,2	46,2	4,0	36		
2.	Vértesszőlős-Gerecse	10-14	2,3	6,0	5,7	47,8	4,9	54		
3.	Nyugat-Dunántul	4	4,2	7,1	4,1	27,5	6,7	48		
4.	Ország	20-24	0,3	1,6	1,1	30,0	2,0	33		
5.	Zalai dombság	20-24	1,0	3,0	1,7	20,4	2,4	36		
6.	Bakony	10-14	1,8	6,1	3,9	37,5	4,7	54		
7.	Balaton	1	33,4	5,4	6,9	84,9	10,0	69		
8.	Dunakanyar	2-3	14,0	6,4	7,1	69,0	10,9	61		
9.	Budai hegyvidék	10-14	1,9	1,7	2,1	87,5	3,1	46		
10.	Velencei-tó	5	5,7	1,4	1,9	100,0	2,0	52		
11.	Ráckeve	8-9	3,2	2,7	3,6	100,0	4,5	57		
12.	Mecsek-Villány	7	4,4	3,9	3,7	42,4	5,6	53		
13.	Tolna-Mohács	15-19	0,7	4,1	4,9	83,3	3,3	39		
14.	Alsó-Duna	20-24	0,3	2,6	2,6	46,2	1,3	64		
15.	Cserhát-Karancs	20-24	0,8	3,8	1,3	13,5	1,6	48		
16.	Mátra-Bükk	2-3	12,0	8,6	9,5	65,8	10,7	66		
17.	Aggtelek	10-14	0,7	1,7	1,8	66,7	4,9	52		
18.	Zemplén	15-19	1,1	5,6	3,7	31,5	5,1	55		
19.	Nyírség	20-24	0,5	2,5	2,5	46,5	1,1	43		

20.	Közép-Tiszavidék	15-19	0,1	2,9	4,0	100,0	2,7	49
21.	<u>Hortobágy</u>	6	3,7	4,5	5,7	80,0	0,9	71
22.	<u>Köröszug</u>	15-19	1,1	3,4	4,3	81,8	2,0	57
23.	<u>Alsó-Tisza</u>	8-9	3,6	7,3	9,2	76,9	4,5	36
24.	<u>Szanazug</u>	15-19	1,0	2,7	3,5	83,3	1,1	77

Együtt: ^{xx}	- %	100,0	100,0	100,0	50,2	100,0	54
	- mérték	125,3	2671	1950	<u>449</u>	449	<u>1457</u>
		/mil- lió/	/ezer ha/	/ezer ha/	895	/tele- pülés/	2694

^x A vizsgálatra javasolt településeknél maximálisan /6-6/ figyelembe vett tényleges és lehetséges vonzáskategória előfordulásának körzeten belüli hányadosa. A vonzáskategóriák eltérő értéke és összegező jellege miatt ezen ellátottsági együttható csak viszonylagos, orientáló jellegű.

^{xx} Budapest és a körzeteken kívüli kiemelt /34/ települések adatai nélkül.

4. sz. ábra: Meghatározó idegenforgalmi tájegységeink elhelyezkedése és vonzásterülete
 a=fontossági sorrend; b=meghatározó körzethatár; c=egyéb körzethatár;
 d=egy; e=több kiemelt körzet 1,5-2 órás autót-távolságnyi vonzásba tar-
 tozó terület.

tájégség gépkocsival maximum 1,5-2 óra alatt elérhető. E táj-
egységek tervszerű fejlesztése így mind aktiv, mind belföldi
idegenforgalmi keresletünk lekötését a jövőben is jól szolgál-
hatja.

A mutatószám-rendszer javaslata

Az idegenforgalmi területfejlesztés feladatainak megha-
tározásához a másik alapvető feltétel azon mutatószámok kivá-
lasztása, amelyek a közgazdasági elemzést lehetővé teszik és
a szakértői vizsgálatokkal kiegészülve a javaslatban szerep-
lő területről idegenforgalmi nézőpontból megfelelő áttekintést
nyújtanak. Ehhez a tanulmány a mutatószámok optimálisan szük-
séges körét három csoportba sorolva adja meg, mégpedig:

- I. A tájégség idegenforgalmi jellegét, vonzását, nagy-
ságát jelző mutatók. /Ezen belül a természetföld-
rajzi bemutatás adatigényére is gondolva./

- II. Az idegenforgalmi kinálat mutatói.

-III. Az idegenforgalmi kereslet mutatói.

A kereslet és a kinálat mérőszámai tevékenységi körön-
ként elkülönülve felölelik: az idegenforgalmi szálláshelyek;
a kereskedelmi vendéglátás; a bolti élelmiszer-kiskereskede-
lem; a szolgáltatások; a közlekedés, hírközlés; a kultúra,
sport, szórakozás; a lakás- és kommunális ellátottság és az
egészségügy alapadatait.

A tanulmány javaslatot tesz a korábban már említett tel-
jeskörű és a részlegesen vizsgálandó települések bővebb, ill.
szűkebb körű adatigényére, adatbázisára is. Rámutat az adatok
forráslehetőségére, mivel azoknak csupán egy része jelenik
meg kiadványokban, míg más részük külön feldolgozást igényel
a meglévő felmérésekből, vagy külön felmérést kíván meg.

Sematikusan megszerkesztettük és a tanulmányban ismertet-
jük azt a statisztikai kiadványtervezetet is, amely a szükséges
alapadatokat "Idegenforgalmi Tabló" címmel adná közre. E
kiadvány önmagában is érzékeny hiányt pótolna. Területi ide-
genforgalmi statisztikai kiadvány ma ugyanis nincs. Tulajdon-
képpen ennek hiányában a távlati területi idegenforgalom-fej-
lesztési koncepció is csak egy igen szűk kérdéskörre korláto-
zódva dolgozható ki.

További feladatok

A kutatás további fázisaihoz konzisztensen kapcsolódó e-
lemző vizsgálatok megalapozásával a terület és a mutatószám-
rendszer javasolt köre a követelményeknek megfelelően - vélemé-
nyünk szerint - lehetővé tenné az országos területi idegen-
forgalom-fejlesztési koncepció átgondolt kialakítását, s ah-

hoz a BKI részéről tervbevett előkészítő tanulmány összeállítását.

A többlépcsős kutatás célja, tárgya és maga az a tény, hogy az idegenforgalom nagyon összetett, számos ágazat tudatos tevékenységére épülő feladathalmaz, feltételezi és igényli azt, hogy e munkában az alapvető érdekeltiségi szervezetek mind hatékonyan részt vállaljanak. Szükséges, hogy a kutatás folytatásához - mint végső soron annak felhasználói - szellemi és anyagi segítséget adjanak az idegenforgalom irányításában és tervezésében részes főhatóságok és más intézmények. A kutatáshoz részfeladatok, résztanulmányok, szakértői vélemények készítésével elengedhetetlenül fontos lenne az ÉVM, a KPM, ill. e minisztériumok egyes intézményei /VÁTI, BUVÁTI, KÖTUKI stb./, a KSH, a megyei tanácsok és a tájegységi intézőbizottságok munkája. A BKI, mint kezdeményező, ez esetben vállalhatja nemcsak a generál kutatószerv koordinációs feladatait, hanem azon munkálatok elvégzését is, amelyek több érdekelt véleményének, álláspontjának szintézise révén oldhatók csak meg.

A feladat tehát széleskörű koordinációval, a résztvevők szoros együttműködésével végezhető el - a tennivalók egymásraépülése és megfelelő időbeni ütemezése mellett. Ugyanis, mint arra tanulmányunkban és ezen ismertetőnk bevezetőjében is utaltunk, a munka folyamatának következő láncszeme a javasolt területkör és mutatószám-rendszer megvitatása, szükséges módosítása és véglegesítése. Majd ezt követő, ill. már ezzel párhuzamosan jelentkező igény a statikus tabló elkészítését segítő intézkedések megtétele, mivel a kutatás további menetét a lehetséges záros határidő betartásával a következőképpen tervezzük:

- az alapadatokat a vizsgálati településkör figyelembevételével feldolgozó kiadvány közreadása, rendszeresíthetőségének tisztázása,
- a kiválasztott területek helyzetelemzésének összehasonlító elvégzése, helyszíni vizsgálata,
- az idegenforgalmi területfejlesztési koncepció jóváhagyásához javaslat kidolgozása, közreadása.

A REGIONÁLIS ÉS GAZDASÁGI FEJLŐDÉS ÖSSZEHA-SONLÍTÓ ÉS DINAMIKUS VIZSGÁLATA

Nemes Nagy József

I.

Az ELTE Regionális Földrajzi Tanszékén - részben az egyetemi oktatáshoz kapcsolódva, részben önálló kutatási témaként - hosszab ideje folynak nemzetközi összehasonlító vizsgálatok és módszertani kísérletek a területi gazdasági fejlődés témakörében. Itt e munka részterületének néhány eredményét mutatjuk be.

A regionális gazdasági fejlődés szerteágazó problémaköre a legkülönbözőbb szempontokból, a területi aggregáció különféle szintjein vizsgálható. Ennek következtében kutatásaink korántsem előzmény nélküliek. A felmerülő kérdések közül számos napi gyakorlati gazdasági és politikai aktualitással bír, ugyanakkor a témakör a tudományos megismerés szempontjából önmagában is rendkívül érdekfeszítő.

A legújabb időszak hazai gazdaságföldrajzi és területi gazdaságtani kutatásainak eredményeként részletes és jól alátámasztott, kvantitatív alapokon nyugvó információkkal rendelkezünk a magyar gazdasági tér belső regionális differenciáltságáról, a regionális egyenlőtlenségek nagyságáról és tényezőiről. Munkánkban a területi problematika előtérbe kerülésének hatására jelentősen kibővült magyar szakirodalom számos eredményét felhasználtuk. Így, többek között támaszkodtunk a Hosszútávú Népgazdasági Tervezés Területi Bizottsága nemzetközi kitekintést is tartalmazó munkáira, a VÁTI-ban a regionális gazdasági fejlődés általános törvényszerűségeit vizsgáló kutatás publikált eredményeire, az elmaradott és problematikus térségekkel foglalkozó tanulmányok egész sorára, a gazdasági fejlettség területi színvonalának meghatározását célzó módszertani tanulmányokra, valamint a településhálózat és a fő gazdasági ágak hazai területi fejlődésére vonatkozó legújabb eredményekre.

Az egy-egy időpontra vonatkozó hazai keresztmetszet-elemzésekkel szemben jóval kevesebb a regionális fejlődést történetileg vizsgáló kutatások és méginkább a regionális gazdasági fejlődés általános törvényszerűségeivel foglalkozó nemzetközi összehasonlító elemzések száma. Ez a - több tudományos helyzetelemzésben megemlített - felismerés irányította figyelmünket egy alapkutatási jellegű témára, a regionális gazdasági fejlődés kvantitatív, összehasonlító és dinamikus vizsgálatára.

A téma természetéből adódóan szükség volt a nemzetközi szakirodalom minél szélesebb körü áttekintésére. Különösen

hasznos tartalmi és módszertani segítséget nyújtottak J. G. Williamson, I. S. Koropecykj, A. G. Gilbert, D. E. Goodman publikációi, az európai országok és a gazdasági integrációk területi problémáival foglalkozó kiadványok; az amerikai irodalomból H. S. Perloff és F. A. Hanna munkái; számos a regionális fejlődés problémáit nemzetközileg is áttekintő szovjet forrásmunka, valamint az egységes európai szocialista országok gazdasági térszerkezetét elemző, kvantitatív eszközöket is alkalmazó tanulmány.

A kutatás a statisztikai forrásokból és a kapcsolódó szakirodalomból összegyűjthető empirikus adatbázis alapján első-sorban a következő témakörök vizsgálatára terjed ki:

- a társadalmi-gazdasági fejlődés és fejlettség összefüggései a gazdasági fejlettség országon belüli regionális differenciálódásával;
- a regionális fejlődés ágazati tényezőinek vizsgálata;
- a hazai regionális fejlődés összevetése a nemzetközi tendenciákkal, különös tekintettel az európai szocialista országok jellemző területi gazdasági folyamataira.

A kutatás súlypontja nem az egyes országok vagy térségek részletes történeti-földrajzi elemzésén, hanem bizonyos általános összefüggések keresésén volt. A téma jellegéből adódóan a matematikai és statisztikai eljárások és módszerek széles körét alkalmaztuk, törekedve egyúttal a módszerek kritikus értékelésére és új alkalmazási területek bemutatására.

II.

A regionális gazdasági fejlődés kutatásának módszertani nehézségei a megközelítés hármasköréből /kvantitatív, összehasonlító, dinamikus/ következően megsokszorozva jelentkeztek. Meggyőződésünk azonban, hogy a módszertani problémák bő listája ellenére, a regionális gazdasági fejlődés alapvető kvantitatív jellemzői, a legfontosabb összefüggések és fejlődési irányok feltárhatók, nagyobb bizonyító erővel a kizárólagosan elméleti fejtegetéseknél.

A kvantitatív megközelítést általában nehezíti a felhasználható regionális adatbázis viszonylagos szűkössége. Az összehasonlítás elé az adatok tartalmi eltérései gördítenek akadályokat. További probléma, hogy a meglévő statisztikai információk is szinte kizárólagosan közigazgatási egységekre állnak rendelkezésre, ezek pedig közismerten nem esnek egybe a gazdaság tényleges térbeli szerveződési egységeivel. Az időbeli elemzést nehezíti, hogy a közigazgatási beosztásban gyakran történnek változások, s ez többek között olyan eredménnyel jár, hogy a területi felosztás változása önmaga is megváltoztatja a regionális mutatókat, noha lényegében változás nem történt.

Bár a hazai és nemzetközi szakirodalomban a legutóbbi évtizedekben széles körben elterjedt számos többváltozós statisztika-

tikai módszer /pl. faktoranalízis/, ezek felhasználására jelen vizsgálatban a fenti nehézségek miatt nem került sor. E módszerek néhány problémát a korábbi eszközöknél hatékonyabban oldanak meg, ugyanakkor, mivel a segítségükkel létrehozott ismérvkombinációk /faktor/ mindig csak a konkrét megfigyelési egységekre és időpontra vonatkoznak nem hozható létre segítségükkel egy általánosan érvényes, összehasonlításra alkalmas jelzőszámrendszer, amely bármely esetben alkalmazható lenne. A térbeli gazdasági folyamatokat a hagyományos egydimenziós mutatószámok /jövedelmek, foglalkoztatottság, városiasodás stb./ segítségével vizsgáltuk.

A felhasznált matematikai módszerek három nagy csoportba hozhatók:

- területi egyenlőtlenségi mutatók
- a strukturák összehasonlításának módszerei
- a térfaktor szerepét explicite magukban foglaló módszerek

A regionális egyenlőtlenségek mérése a szakirodalomból ismert alábbi mutatószámokat használtuk:

- relatív szórás
- Hoover-féle koncentrációs index
- max/min típusú mutatószámok

E három mutatót egy, a regionális egyenlőtlenségek tényezőinek számszerű feltárására alkalmas logaritmikus egyenlőtlenségi indexszel egészítettük ki.

A regionális egyenlőtlenségi indexek közül a fentieket tartjuk a legalkalmasabbaknak a felhasználásra. Megítélésünk szerint a fejlettségi különbségeket feltétlenül több módszerrel is mérni kell, mert csak így tárható fel a területi differenciák összes lényeges alpektusa.

A regionális fejlődés ágazati tényezőinek elemzésében a fenti mutatószámok mellett lényeges szerepet játszanak az alábbi módszerek, amelyek a hazai területi kutatásban lényegében először kerülnek alkalmazásra:

- strukturák összehasonlítása vektoranalógiák segítségével
- shift-analízis

Mivel a fenti módszerek alapvető hiányossága, hogy a vizsgált jelenség valós térszerkezetéről explicit információt nem tartalmaznak, a jelenségek és folyamatok térképezése mellett szükségesnek tartottuk a térfaktor hatását explicite magukban foglaló módszerek használatát, ezek:

- súlypontmódszer
- szomszédsági /izolációs/-index.

III.

Regionális gazdasági fejlődésen a gazdaságföldrajzi egységek gazdasági növekedését és az azt kísérő, a területközi

kapcsolatok és viszonyok, valamint a regionális egységek belső szerkezetének megváltozását jelentő strukturaváltozások együttesét értjük.

A regionális gazdasági fejlődés folyamata legáltalánosabban s ugyanakkor legjellemzőbben a területi fejlettségi különbségek változásának vizsgálatával kísérhető nyomon. Azon túl, hogy a fejlettségi szintek változása a regionális gazdasági fejlődés egyik leglényegesebb eleme, a folyamat elemzése és a különböző - a fejlettségi szint és a fejlődési vonal alapján elhatárolható - régiótípusok segítségével a struktúra /az interregionális áramlások rendszere és a belső szerkezet/ és annak változása is nagy valószínűséggel előrejelezhető.

A társadalmi-gazdasági fejlődés és fejlettség, valamint az országon belüli regionális gazdasági különbségek kapcsolatának vizsgálatához két alapvető módszerrel használtunk:

- regionális idősorok elemzése;
- nemzetközi /és részben országon belüli/ keresztmetszetvizsgálat.

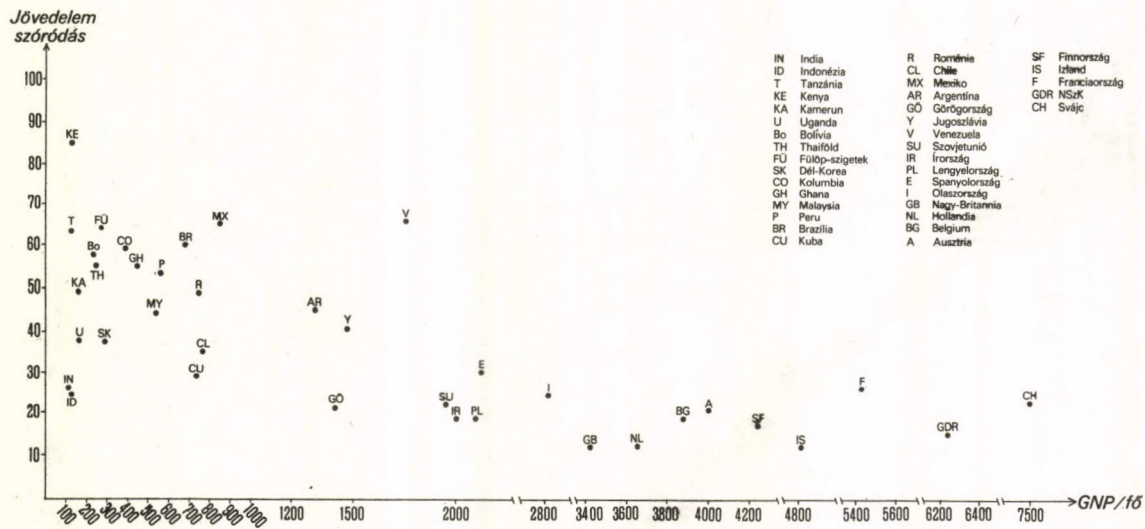
Az idősorelemzésben három fő mutatócsoport területi egyenlőtlenségeinek időbeli változását vizsgáltuk:

- területi egyenlőtlenségek az egy főre jutó termelési értékben és jövedelemben;
- a városi lakosság megoszlásának egyenlőtlenségei;
- a foglalkozási szerkezet regionális különbségei.

A keresztmetszetelemzésben a gazdasági fejlettség és a területi fejlettségi egyenlőtlenségek /egy főre jutó GDP hazai bruttó termék, nemzeti jövedelem, személyi jövedelem és az ezekkel analóg mutatók/ kapcsolatát vizsgáltuk egy adott időszakban különböző fejlettségi szinten álló országok összehasonlításával.

Az idősorelemzésre, megfelelő adatok birtokában, elsősorban a fejlett tőkés és a szocialista országok területi fejlődésének vizsgálatában volt lehetőség. A keresztmetszetelemzésben egyaránt szerepelnek különböző társadalmi-gazdasági fejlettségű országok, Ázsia és Afrika legelmaradottabb országaitól kezdve a gazdaságilag legfejlettebb tőkés országokon keresztül a szocialista országokig /1. sz. ábra/. Harminc évnél hosszabb regionális egyenlőtlenségi idősor /a fentiekben jelzett mutatószámokra/ 15 országból áll rendelkezésünkre, rövidebb, 5-30 évet átfogó adatok újabb 18 országra, összességében a gazdasági fejlettség területi egyenlőtlenségeinek mértékéről a világ 50 országából vannak számszerű információk egy vagy több időpontra.

Megközelítésünk annyiban is újat ad a korábbi hazai nemzetközi összehasonlítások többségéhez képest, hogy nem ország-szintű keresztmetszetelemzésekből következtet a régiók fejlődésére, hanem országon belüli regionális trendeket vet össze, modellez és extrapolál.

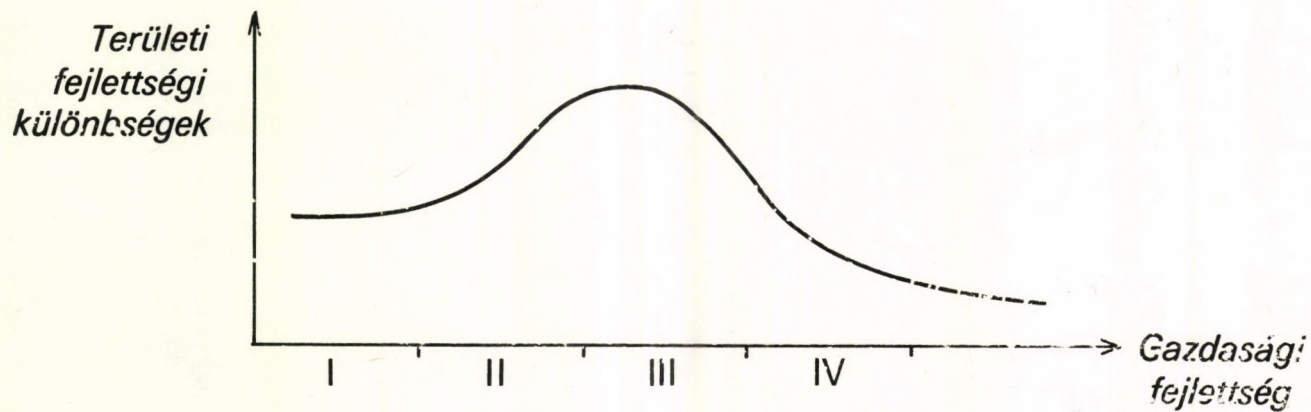
1. sz. ábra: A gazdasági fejlettség és a területi fejlettségi különbségek összefüggése. Nemzetközi keresztmetszet-vizsgálat

Feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy nem egyszerűen a termelőerők egyenlőtlen területi elhelyezkedését, hanem a fejlettség regionális különbségeinek kérdését vizsgáljuk. Az egyenlőtlen területi elhelyezkedés mögött ugyanis nem szűkszerűen húzódnak meg fejlettségbeli aránytalanságok. /Erre többek között olyan extrém természeti feltételekkel rendelkező országok szolgáltatnak példát, mint Svájc vagy Island. Ezekben az országokban a benépesült zónák fejlettségi szintje jelentősen kiegyenlítődött, de a gazdaság és a népesség az ország területének kis hányadát foglalja el - azaz egyenlőtlen területi megoszlású./

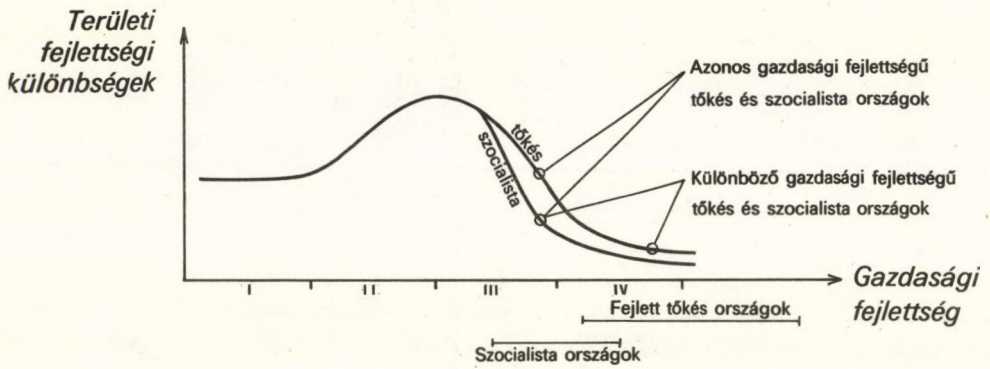
A viszonylag széles empirikus adatbázis alapján felállítható a területi fejlettségi különbségek változását a társadalmi-gazdasági fejlettség, ill. fejlődés függvényében leíró modell. A rendelkezésre álló információk arról tanuszkodnak, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés bizonyos meghatározott szakaszaihoz a regionális fejlettségi differenciálódás meghatározott jellemzői kapcsolhatók /2/a és 2/b sz. ábra/.

A prekapitalista időszakot /I/ egy viszonylag kiegyenlített regionális fejlettségi séma jellemzi, amely a kapitalizmus kibontakozásának időszakában /II/, a nagy modern termelési és népességkoncentrációk kialakulásával egy regionálisan jóval heterogénebb szerkezetnek adja át a helyét. A kapitalizmus uralkodóvá válásával /III/ az országon belüli fejlettségi különbségek kiegyenlítődésének tendenciája válik jellemzővé s ez a folyamat a gazdasági fejlettség magasabb szintjén, a tőkés állam sajátos beavatkozásának, a regionális politikának a megjelenésével /IV/ tovább folytatódik. A tőkés és a szocialista országok belső területi gazdasági differenciálódásának összevetése arra enged következtetni, hogy két azonos gazdasági fejlettségi szinten álló, de különböző társadalmi berendezkedésű országok közül a tervgazdálkodás eredményeként a szocialista országban általában kevésbé élesek a regionális aránytalanságok. A fejlődő országok regionális fejlődésében két ellentétes tendencia együtt hat. Míg a központi, állami területfejlesztési törekvések és a beruházáspolitikai a regionális nivellálódás tendenciáját erősíti, addig a magántőke a nagyobb profitot biztosító, a fejlettebb területeken koncentrálnak az ágazatokhoz vonzódva objektíve a differenciálódás irányába hat. A mai fejlődő országokban lejátszódó területi gazdasági fejlődés főként éppen az állami és a magántőke fenti ellentétes hatása következtében nem azonosítható a mai fejlett tőkés országok fejlődésének korai szakaszával, ezekre ugyanis döntően a nem irányított gazdasági folyamatok jellemzők, amelyek öntörvényűen alakítják a különböző periodusokban a kiegyenlítődést elősegítő vagy gátló tényezők hatásának eredményét.

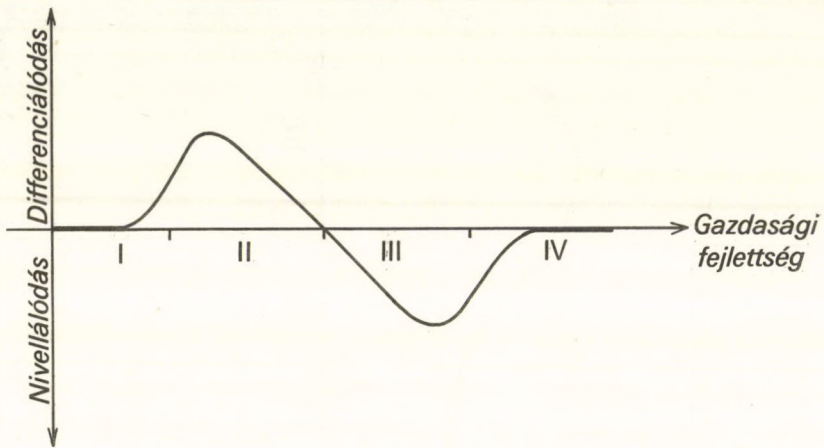
A regionális gazdasági fejlődés történeti vizsgálata megerősíti, hogy a területi struktúra a gazdaság egyik legstabilabb rendszerszintje, lényeges megváltozásához hosszabb idő-

2/a sz. ábra: A gazdasági fejlettségi szintek területi egyenlőtlenségeinek változása a társadalmi-gazdasági fejlődés során. Alapmodell.

A regionális differenciáció dinamikája

2/b sz. ábra: A gazdasági fejlettségi szintek területi egyenlőtlenségének változása a társadalmi-gazdasági fejlődés során. Területi fejlettségi különbségek a tőkés és szocialista országokban

szak szükséges. Nagyobb időtávot, több évtizedes periódusokat elemezve ugyanakkor számos országban kifejezett területi fejlettségi inverziónak lehetünk tanúi. Ennek a folyamatnak egyes fejlett tőkés országokban sajátos megnyilvánulási formája a depressziós /korábban magasan fejlett, de visszaeső/ területek megjelenése.

A fentiekben röviden jellemzett modell lényegéből, általánosító jellegéből következik, hogy belőle közvetlen, netán számszerű információkat az egyes országokra és időpontokra nem kaphatunk. Hosszabb periódusok, ill. fejlettségi színvonalzónák ugyanakkor jól jellemezhetők a segítségével. Az egyes országok sajátos természeti, gazdasági, társadalmi és politikai jellemzői, a gazdaság nagyságrendje, az államalakzat multja, a népesség összetétele kisebb-nagyobb mértékben eltérítheti a regionális fejlődés trendjeit a modellben szereplő átlagos fejlődésmentől. A területi egyenlőtlenségi görbe sima lefutását sajátos gazdasági és történelmi momentumok - pl. háborúk, gazdasági válságok - megtörik, a nivellációs szakaszban időleges differenciálódás, a fejlettségi különbségek növekedése következhet be.

A modell két legfontosabb kategóriája a regionális fejlettségi nivellálódás, ill. differenciálódás fogalma. Míg a nivellálódást általában pozitív kategóriának tekintik, addig a differenciálódás ennek ellenpárjaként negatív töltésű.

E minősítéssel szemben lényeges kiemelni, hogy a regionális fejlettségi különbségek növekedése például a kapitalizmus kibontakozásának időszakában olyan objektív folyamat, amely az országok további gazdasági fejlődésének fő motorjait, akciócentrumait képező területi koncentrációkat hozott létre, s így semmiképpen sem tekinthető egyértelműen negatív jelenségnek. A fejlettség magasabb szintjén, a nivellációs szakaszon belül is lehetnek objektive szükségyszerű differenciációs szakaszok. A differenciálódás és a kiegyenlítődés dialektikus kapcsolata abban is megnyilvánul, hogy a területi aggregáció különböző szintjein egyidejűleg is érvényesülhet a két tendencia.

Vizsgálatunk alapkonceptiója, hogy független változónak a gazdasági-társadalmi fejlettséget tekintjük és ennek függvényében vizsgáljuk a regionális különbségeket. A két tényező közötti ok-okozati kapcsolat azonban nem egyirányú. Ebből az következik, hogy a fejlettség magas szintje kiegyensúlyozott területi szerkezetet von maga után, de ugyanakkor a kiegyensúlyozott területi szerkezet feltétele is a magas fejlettségnek, s így a területi fejlettségi különbségek nagysága egy adott országban maga is fejlettségi mutatóként fogható fel.

A regionális fejlődés ágazati tényezőinek vizsgálata során elsősorban az alábbi szempontokból vizsgáltuk a fő szektorok területi viselkedését:

- területi egyenlőtlenségi idősorok és keresztmetszet-elemzés segítségével összevetettük a mezőgazdaság,

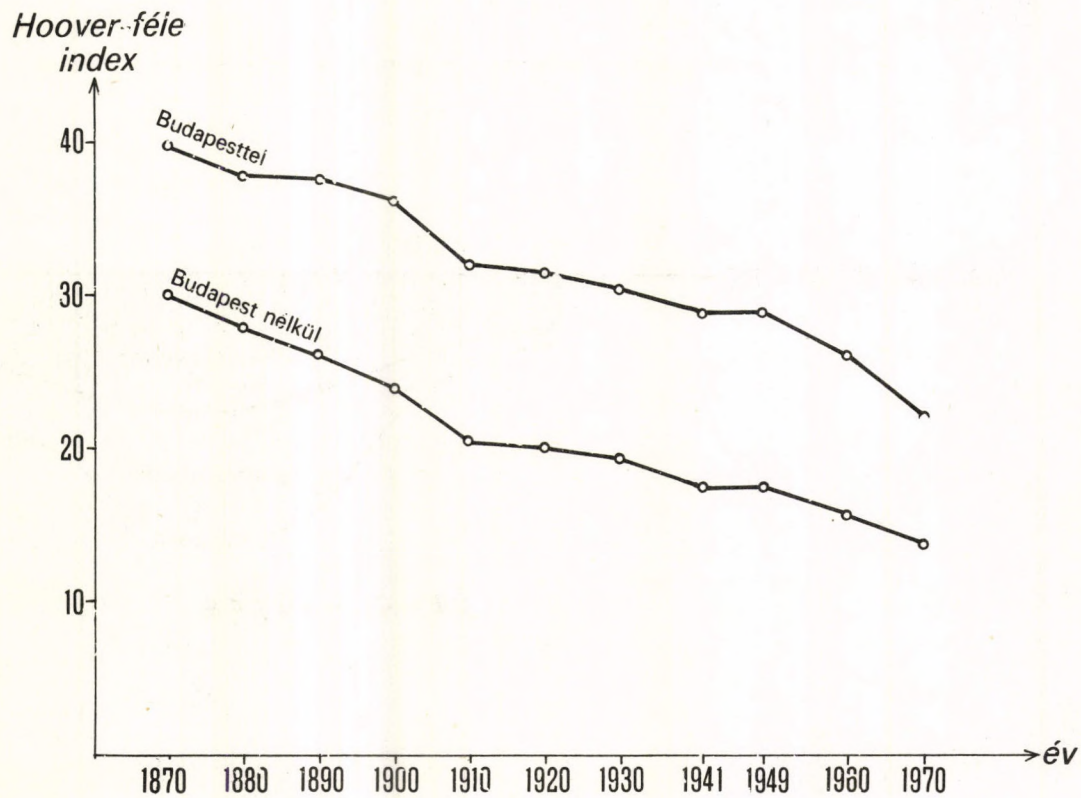
az ipar és a tercier szektor regionális differenciálódásának jellemzőit;

- vizsgáltuk a regionális fejlettség és a regionális ágazati szerkezet kapcsolatát;
- a shift-analízis módszerét használva megkíséreltünk kvantitatív összefüggéseket keresni a regionális dinamika és az ágazati struktúra között.

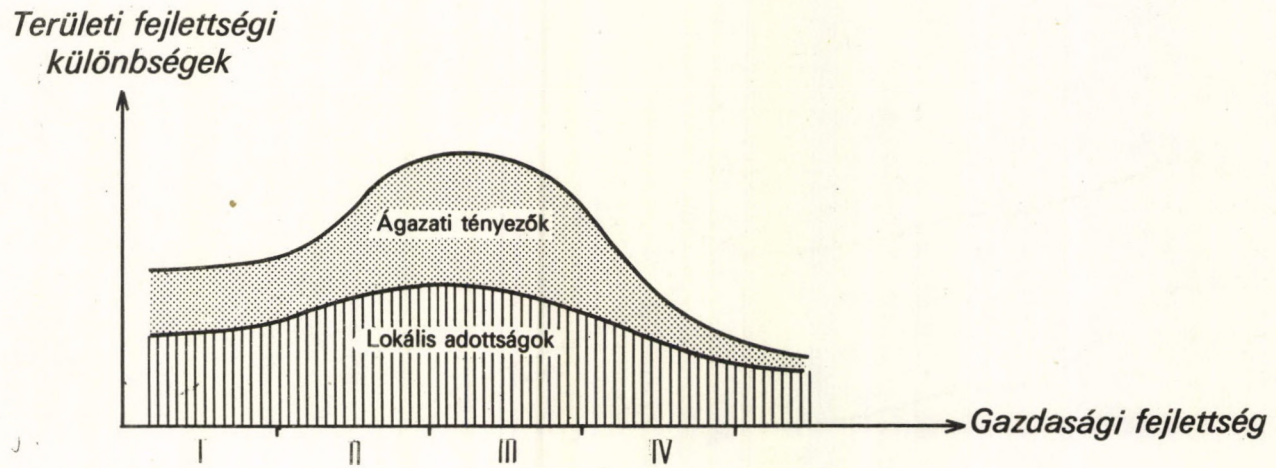
A három fő szektor regionális differenciáltságát vizsgálva megállapítható, hogy ágazatonként külön-külön a regionális jövedelmezőség és hatékonyság különbségei nagyobbak, mint ha összevont fejlettségi és jövedelmi mutatókat vizsgálunk. A szektorális területi differenciák általában kisebb-nagyobb mértékben kiegyenlítik egymást. A fejlett országokban a legkiegyenlítettebb területi fejlettségi tépet a tercier szektor mutatja; az iparban már nagyobbak a regionális aránytalanságok, míg a legélesebb különbségeket a mezőgazdaságban találjuk /3. sz. ábra/. E különbségek elsősorban azzal függnek össze, hogy míg a tercier szektor a leginkább népességorientált ágazat, addig az ipar, de főként a mezőgazdaság lokális természeti-, gazdasági- és közlekedéscsoporthelyi feltételek regionális heterogenitásától nagyobb mértékben függ.

A területi fejlettségi szint és az ágazati szerkezet viszonyában kettős tendencia érvényesül. Igaz az az összefüggés, hogy egy fejlett országban valamely terület magas fejlettsége a nem mezőgazdasági ágazatok nagy súlyával jár együtt. Ugyanakkor számos példát találunk arra, hogy megközelítőleg azonos fejlettségi szint különböző térségekben nagyon eltérő ágazati szerkezettel párosul, s ugyanígy nagyon hasonló szerkezet eltérő hatékonysággal működhet.

A regionális gazdasági fejlődés differenciált dinamikáját vizsgálva megállapítható, hogy általában azoknak a régióknak a gazdasága fejlődik leggyorsabban, ahol az országosan dinamikus ágazatok túlsúlyban vannak a kevésbé gyors növekedésű ágazatokkal szemben. Az átlagosnál kedvezőbb lehet egy régió helyzete, gyorsabb lehet a gazdasági növekedés akkor is, ha körzetbe települt ágazatok - amelyek esetleg országosan nem a legdinamikusabbak - helyi növekedésű üteme meghaladja az országos átlagot. Az előbbi esetben az előnyös ágazati struktúra, a második esetben a lokálisan dinamikus szerkezet előnyét élvezzi a terület. Az ágazati, ill. a lokális faktorok szerepe a különböző társadalmi-gazdasági fejlettségi periódusokban és fejlettségi szinteken eltérő /4. sz. ábra/. A prekapitalista időszakban a lokális faktor, a kapitalizmus kibontakozásának időszakában az ágazati tényezők, a fejlettség magasabb szintjén újból a lokális adottságok szerepe a döntő. Ezek az összefüggések - amelyek a shift-analízis segítségével részben számszerűen is feltárhatók - arra hívják fel a figyelmet, hogy a területfejlesztés egyoldalú ágazati szemlélete /pl. a mindegyre újabb erőltetett iparosítás/ helyett a helyi adottságoknak legjobban megfelelő ágazatok fejlesztésének elve nagyobb hatékonyságot eredményez.

3. sz. ábra: A 10 000 főnél népesebb településekben lakók területi egyenlőtlensége Magyarországon

4. sz. ábra: Ágazati hatások a regionális differenciálódásban

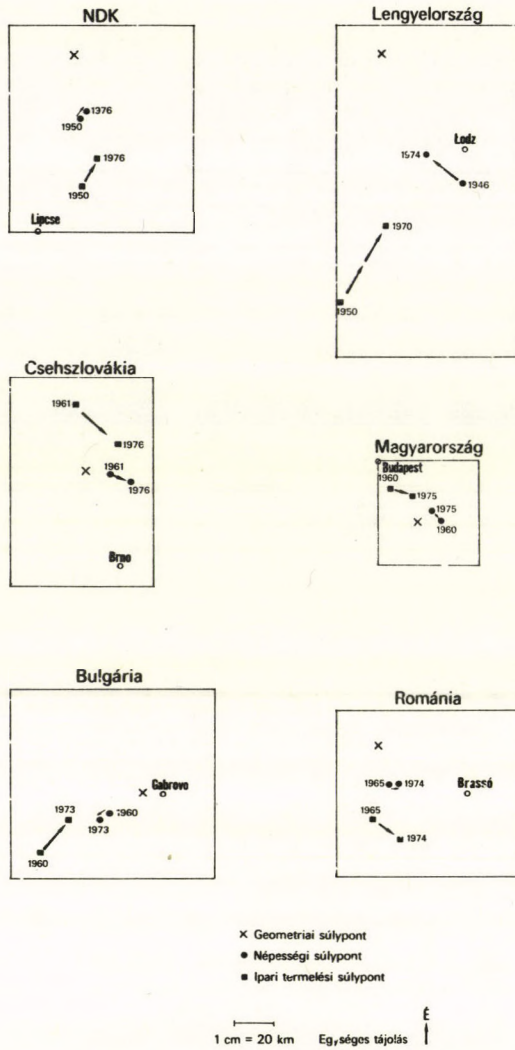
Az egyes országokon belüli területi fejlettségi különbségek, az elmaradott területek jelenléte, a gazdasági növekedés regionális differenciálódása a szocialista gazdasági integráció kiteljesedésének időszakában már nem tekinthető kizárólag belső gazdasági és társadalompolitikai kérdésnek. Ebben az új szakaszban a területi gazdasági fejlődést is az országcsoporthoz egésze szempontjából kell vizsgálni. Az európai szocialista országok területi gazdasági fejlődése hosszútávú összehasonlítói vizsgálatának épp a szocialista gazdasági integráció fejlődése ad aktualitást.

Az országcsoporthoz regionális fejlődését az alábbi szempontok és módszerek alapján vizsgáltuk:

- a területi fejlettségi különbségek történeti alakulása /az ipari fejlettség és a városiasodottság területi idősorai/
- térbeli változások feltárására súlypontmódszerrel a népesség és az ipar területi megoszlásában
- az országok régióinak fejlettségi szintje a hetvenes évek közepén az országcsoporthoz átlaghoz viszonyítva.

A területi fejlettségi különbségek idősorai jelentős kiegyenlítődést jeleznek a felszabadulást követően az NDK, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Albánia esetében. Kisebb mérvű kiegyenlítődés tapasztalható Bulgáriában és Romániában, míg Jugoszláviában a területi fejlettségi különbségek az elmúlt harminc évben még növekedtek is. A területi kiegyenlítődésnek fő hajtóereje minden országban az ipari erőteljes területi decentralizációja volt. A regionális fejlettségi különbségek nagysága az országok gazdasági fejlettségével fordított arányban változik; a gazdaságilag legfejlettebb NDK és Csehszlovákia mutatja a legkiegyenlítettebb területi képet, bár itt is jól elkülönül egy-egy fejlett, ill. kevésbé fejlett zóna; az NDK-ban É-D, Csehszlovákiában K-Ny különbsége a meghatározó. A gazdaságilag kevésbé fejlett délkelet-európai szocialista országokban jóval nagyobbak a differenciák az egyes körzetek fejlettségében.

A több időpontra kiszámított népességi és gazdasági /ipari/ súlypontok minden európai szocialista országban a gazdasági súlypont keletre tolódását mutatják, amely mindenekezlőtt olyan, korábban elmaradott agrár jellegű térségek fejlődésével függ össze, mint a magyar Alföld, Szlovákia, a román és bolgár tengerpart. Szerepet játszik ebben a Szovjetunióval kialakított intenzív gazdasági együttműködés, a nagy volumenű nyersanyag- és energiaimport telepítő hatása is /Kassa, Galoc, Schwedt, Leninváros/. A vizsgálatok azt is feltárták, hogy az anyagi termelőerők, a gazdaság területi szerkezetében jóval nagyobbak voltak a területi arányváltozások, mint a népességeloszlásban /5. sz. ábra/.

5. sz. ábra: A néességi és az ipari termelési súlypont mozgása az európai KGST-országokban

Az 1970-es évek közepére készített - több forrás alapján becsült értékeket tartalmazó - fejlettségi térkép szerint, míg a legfejlettebb NDK és a legelmaradottabb Albánia között a fejlettségi arány kb. 1:6, addig a régiók szintjén a két pólus között 1:1,5 aránynál is nagyobb az olló. Az országocsoport legfejlettebb zónája az NDK déli része, Csehszág és D-Lengyelország területén húzódik. Ettől távolodva egyre alacsonyabb fejlettségi övezetek következnek. Ez alól csak a tengerpartok, néhány nagyváros és kisebb ipari övezet képez kivételt.

A magyar gazdaság - nemzetközi összehasonlításban - az ország gazdasági fejlettségi szintjéhez képest a várhatónál kissé erősebb területi fejlettségi különbségeket mutat. Ez főként a főváros kiemelkedő szerepének következménye, a vidéki térségek közötti aránytalanságok /a megyék szintjén/ nem tekinthetők túlzottnak, az elmúlt évtizedekben jelentős volt a fejlettségi nivellálódás. Budapest sajátos helyzetéből adódóan hazánkban a társadalmi-gazdasági térben az egyes fő településkategóriák /Budapest - városok - községek/ közötti fejlettségi különbségek a lényegesebbek és a meghatározók a regionális különbségekkel szemben.

A TERÜLETI ÁGAZATI KAPCSOLATI MÉRLEG SZERKEZETE ÉS MATEMATIKAI FELDOLGOZÁSA

Rechnitzer János

A területi kutatásokban a gazdasági szerkezet vizsgálata mindig is kitüntetett helyet foglalt el. A területi egység gazdasági bázisának alkotóelemei, nem egymástól függetlenül fejlődnek, hanem - a terület jellege miatt - a kialakulásuktól kezdve egyre erősebben kötődnek, kapcsolódnak egymáshoz. Lényegében egy terület gazdasága rendszerként működik, amelyben az alkotóelemek /vállalatok, üzemek/, alrendszerek /ágazatok, vertikálisan kapcsolódó blokkok/ sokaságának bonyolult, áttételes összefonódása figyelhető meg. A rendszer elemeinek sajátossága, hogy egymással és azon keresztül az egészszel állandó, folytonos és megszakíthatatlan kapcsolatban állnak. Az egyes elemek vagy alrendszerek változtatása /pl. vállalati vagy ágazati szintű fejlesztések vagy leépítések/ akár pozitív, vagy negatív irányba befolyásolják a hozzá közvetlenül legszorosabban kötődő elemeket, közvetve pedig - azokon keresztül - az egész rendszert. A kapcsolatok és kötődések belső, területen belüli formáin kívül, külső hatások is jelentkeznek. A területi egység működési energiájának egy részét - amely anyagokban, termékekben, információkban testesül meg - a környezetétől vagy más területekről szerzi be, ill. oda áramoltatja ki azokat termék formában a belső feldolgozás és átalakítás után. A területi egységnek és a környezetének kapcsolatai kettős vetületben jelentkeznek.

A környezet oldaláról a bemenetek /beszállítások/ szerkezetének - minőségi vagy mennyiségi - átalakulása a terület gazdaságának elemeit, alrendszereit és azok viselkedését, tevékenységét megváltoztathatja. A bemenetek átalakulása az elemek és az alrendszerek fejlődését és visszafejlődést eredményezheti, és így az egész rendszer működésének irányai is módosulhatnak. Ugyanakkor a területi egység gazdasága a kimeneteken /kiszállítások/ keresztül reagálhat a bemeneti állapotváltozásokra, ill. a belső szerkezeti változásainak hatására átalakult kimenetekkel befolyásolhatja a környezet /más terület/ fejlődését, alkotó és szerkezeti elemeinek kapcsolatát, viszonyait.

A területi gazdasági szerkezet elemzésénél tehát olyan módszerek kidolgozása szükséges, amelyek az elemek, alrendszerek területen belüli kapcsolatát és a környezet /vagy más területek/ hatásait együttesen, egyidőben képesek átfogni és ábrázolni.

A területi ágazati kapcsolati mérlegek alkalmasak a fenti igények kialakítására, mivel viszonylag egyszerűen, de átfogóan mutatják be a terület gazdasági szerkezetét alkotó elemek kapcsolatát. Ugyanakkor az input-output analízis kidolgo-

zott matematikai elemzési eljárásaival nemcsak a belső és külső összetett hatások bonyolult rendszerében tudnak eligazodni, és ezáltal a gazdasági szerkezet valamennyi elemének funkcióját alaposan felderíteni, hanem a fejlesztési elképzelések egyszerű szimulációjára is van lehetőségünk. Végezetül a területi ágazati kapcsolatok mérlege egy területi modellcsalád alapját képezheti, hiszen a szállítási feladatokon keresztül egészen a gazdasági szerkezet hátterének, az infrastruktúrának az elemzése is elvégezhető a modellel megfelelő bővítés után.

Az MTA Dunántúli Tudományos Intézetében az "Ágazati és infrastrukturális kapcsolatok a Dél-Dunántúlon" című kutatási témán belül részletesen foglalkozunk a területi ágazati kapcsolati mérleggel. A vizsgálat egyrészt e területi modell típus adatgyűjtési rendszerének kidolgozására, összeállítására, szerkezetére, ill. a területi strukturák és kapcsolatok elemzésében történő felhasználhatóságára irányul.

Az elméleti és a módszertani kutatások mellett másrészt összeállítottuk a dél-dunántúli körzet négy megyéje 18 szektorban ábrázolt gazdaságának területi-ágazatközi mérlegét és ennek feldolgozása után a körzet egészének interregionális gazdasági kapcsolatait bemutató mérlegét dolgozzuk ki.

Dolgozatomban ennek a kutatásnak néhány kísérleti eredményéről kívánok beszámolni. Az első részben a területi ágazati kapcsolati mérlegek szerkezetét, rész mérleg típusokat mutatom be. A második részben a rész mérlegek legösszetettebb változatának a területi-ágazatközi mérlegének matematikai feldolgozását ismertetem, törekedve arra, hogy az egyes általános formák területi értelmezését is megvilágítsam.

A területi ágazati kapcsolati mérlegek szerkezete, a területi rész mérlegek típusai

A területi ágazati kapcsolatok mérlege a társadalmi újra-termelési folyamat térbeli összefüggéseinek elemzésére szolgáló közgazdasági és matematikai modell. Közgazdasági modell, mivel a területi egységek ágazati szerkezetét, termelési és fogyasztási bonyolult rendszerét bizonyos feltételezések mellett, leegyszerűsített formában számszerűen képes ábrázolni. Matematikai modell, mivel alkalmas egyrészt az ágazatközi, másrészt a térbeli átgyűrűző hatások összetett matematikai eszközökkel történő elemzésére, kimutatására.

A területi mérlegek az általános ágazati szemléletű input-output séma sakktábla-szerű felépítését követve a szoros termelési és fogyasztási kapcsolatokat mutató népgazdasági területek rendszerét ábrázolja. A mérlegek a termelő ágazatok kapcsolatát leíró belső mátrixból, az ágazatok kibocsátását részletező oldalszárnyból és az elsődleges ráfordításokat tartalmazó alsó szárnyból állnak. A terület közvetlen belső ága-

zati kapcsolatait leíró tranzakciós mátrixból képzett inverz mátrix a termelési folyamatokon keresztül jelentkező közvetlen és közvetett kapcsolatokat tárja fel, amellyel kimutathatók a végső felhasználás változásainak hatása az ágazatok termelésére. A területi mérlegek lényegében a nyílt Leontief-féle sémát követik, amelyben a gazdasági tevékenységek két csoportjának statikus állapot szerinti rögzítése valósul meg. Az egyik csoport a gazdaság /terület/ belső szerkezeti elemének összefüggéseivel meghatározható, a másik csoport, amely a végső kereslet szféráit foglalja magába, viszont nem. A területi mérlegekben a végső kereslet export tételeinek területi és ágazati kibocsátásával lehetőségünk van a területek összekapcsolására.

Az egyik terület exportja a másik terület importjaként jelenik meg, vagyis a területekre bontott gazdaság egységeinek kölcsönös feltételezettségével állunk szemben. A területi ágazati kapcsolatok mérlegében azonban a termelés ráfordítási és elosztási rendszerének ábrázolását kétféle úton végezhetjük el.

Az első megközelítésben nem vagyunk arra tekintettel, hogy a felhasználásra kerülő anyagokat és termékeket hol állították elő, tehát a területen belüli és kívüli előállítási termékeket együtt kezelve adjuk meg az ágazatok felhasználását és elosztását. Az "A" típusú mérlegekkel így arra nyílik lehetőségünk, hogy a területen belüli kapcsolatokat a források oldaláról ragadjuk meg, azaz kimutathatjuk a felhasználások nagyságát, szerkezetét, de arról már nincs információnk, hogy azok honnan származnak, a területen belülről vagy kívülről. Ezzel a mérlegtípussal csak közelíthetjük a terület ágazatainak belső felhasználási szerkezetét, nincs módunk a területi gazdaságban az ellátó funkciót végző, meghatározó ágazatok kijelölésére. Hiába mutatja a mérlegünk, pl. hogy a villamosenergia-ipar az egyik legfontosabb ellátó ágazat, ha annak belső termelését nem ismerhetjük, így fejlesztésének területen belüli hatásait nem tudjuk kellően felmérni.

Amikor nemcsak a terület gazdasági kapcsolatainak általános formáit kívánjuk megragadni, hanem abban elkülönítve kezeljük a területi belső termelést, felhasználást és elosztást, ill. az összes felhasználáson és elosztáson belül számot kívánunk adni a külső területi hatásokról, akkor az ágazati kapcsolatok mérlegének "B" változatát alkalmazhatjuk. A területi ágazati kapcsolatok mérlegének "B" változatában az egyes ágazatok soraiban a területi /belső/ eredetű anyagokat és termékeket tüntetjük fel, míg a területen kívülieket /külsőket/ elkülönítve mutatjuk be. A területre történő beszállítások ilyen jellegű kezelésével a területi mérlegek egyik központi kérdéséhez jutunk el, hiszen így a mérleget bővíthetjük - a külső gazdasági kapcsolatok lévén - más területek, azok ágazatai felé, feltárhatjuk a különböző területek, ill. ágazatok hozzájárulását, hatását a területünk termeléséhez. A kiszállításc hasonló - területi, ágazati - bontásával már nemcsak

arról tudunk információkat adni, hogy a kiszállítások milyen szerepet játszanak a terület termelésében, végső felhasználásaiban, hanem arról is, hogy területünk ágazatainak termelése melyik terület, milyen ágazatában realizálódik.

A területi mérlegben három alapformaként^{1/} ábrázolhatjuk a beszállításokat és ezzel összefüggésben a kiszállításokat:

- 1./ A vizsgált területi egység ágazatainak be- és kiszállításait területi elv^{2/} szerint bontjuk, amikor is két eset közül választhatunk:
 - a/ kimutatjuk, hogy az összes beszállítások honnan, melyik területről származnak, ill. a kiszállítások melyik területen kerültek felhasználásra;
 - b/ kimutatjuk, hogy az egyes területekről történő beszállításokat melyik ágazat használta fel, ill. a területről kibocsátásra kerülő termékek melyik ágazattól származnak és melyik területen használják fel.
- 2./ Az ágazati elvből^{3/} is kiindulhatunk a területi mérlegek megszerkesztésénél, itt is két esettel állunk szemben:
 - a/ megállapíthatjuk, hogy melyik területen kívüli ágazatok adták át, ill. milyen területen kívüli ágazatoknak adtuk át termékeinket tovább felhasználásra;
 - b/ megállapítjuk, hogy a beáramló termékek ágazati eredete az egyes felhasználó ágazatokban milyen, ill. kiszállításra kerülő termékek milyen felhasználó ágazatokban kerültek tovább felhasználásra.
- 3./ A "B" változatú területi ágazati kapcsolatok mérlegének típusa a területi és ágazati elvet egyaránt magába foglaló mérleg, amelyet területi-ágazatközi mérlegnek nevezhetünk.

^{1/} Az egyes változatok kidolgozásánál figyelembe vettem "A területi-ágazati kapcsolatok mérlegének kidolgozása és a tervezési gyakorlatban történő alkalmazása" c. tanulmányt./Kutatás vez.: Szép Jenő. Budapest, 1976. 174 p. MKKE Gazd. - Mat. Tansz. Kézirat/.

^{2/} A területi elv alkalmazására lásd: dr. Kóródi József: Input-output analízis alkalmazása a hazai ipar földrajzi kutatásokban. = Földr. Ért. 1968. 4. sz. pp. 429-440. Csepinszky A. - Kovács T. - Novák Z.: A megye gazdaságának átfogó jellemzése, az ágazati kapcsolati mérlegszámítások Vas megyében. = Területi Statisztika 1973. 2. sz. pp. 117-134.

^{3/} Az ágazati elv alkalmazására lásd: Fodor László: Termelőerők területi koncentrációja, agglomerációk, Budapest. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó 179 p.

tünk. A területi részmérlegek^{4/} csoportjának harmadik tagja arra ad választ, hogy a vizsgált terület milyen területekkel és ezen belül milyen ágazatokkal van kapcsolatban.

A területi részmérlegekre az a jellemző, hogy a kiválasztott területi egységet veszi nagytól alá, ennek belső kapcsolatait, valamint kimutatja a beszállítások és a kiszállítások szerepét a terület gazdaságában. A ki- és beszállítások bontását ágazati, területi, ill. a két elv együttes alkalmazásával végezhetjük el. A részmérlegek közül a területi-ágazatközi mérleggel a vizsgált egység ágazatainak területi kötődését, önellátásuk fokát, koncentrációjuk mértékét, belső ágazati vertikális és horizontális összefonódásokat, kibocsátási kapcsolataik ágazati és területi jellegét, nagyságát és külső beszállításokon keresztül jelentkező meghatározottságokat elemezhetjük. Nem szabad megfeledkeznünk az ilyen típusú mérlegeknek a fontosságáról a területi tervezésben sem. Az összetartozó területek kapcsolatait egy területre vetítő mérleg segítséget adhat a fejlesztési elképzelések ágazati és területi szintű következményeinek feltárására, a szomszédos szállító és felhasználó körzetekre gyakorolt hatásainak kimutatására.

Az 1. sz. ábrán bemutatott területi-ágazatközi mérleg, mérlegrendszerként is alkalmazható, hiszen a megfelelő összevonásokkal akár a területi, akár az ágazati elvet követő rész-mérleg belőle előállítható.

A bemutatott típusoknál mindig egyetlen területet vizsgálunk, annak a külső kapcsolatait különböző szemléletben közelítettük. A területi részmérlegek címszóval összefoglalt területi ágazati kapcsolati mérlegek tehát a kétirányú kapcsolatok rendszerét egyetlen terület nézőpontjából csoportosítják és ezeket a belső kapcsolatokon keresztül vizsgálják.

A térben jelentkező gazdasági folyamatok, azonban nem szigetelhetők el egymástól, összekapcsolásuk nemcsak azért szükséges, hogy feltárjuk az elemek /ágazatok/ tevékenységének realizálási formáit, hanem azért is, hogy az egész gazdaságnak mint összefüggő rendszernek a térben jelentkező funkcióit teljességében át tudjuk tekinteni. A területi kombinált mérleg vagy interregionális mérleg a régiókra bontott gazdaságot az egymás közötti kölcsönös szállításokkal összekapcsolja és egységes egészként ábrázolja.

Itt már a gazdaság minden eleme /ágazata/ kettős funkcióban él, egyrészt mint a régió meghatározott egysége a belső kapcsolatok által, másrészt, mint az egész gazdaság egyik alkotója a többi egység meghatározottságában. A régiók is két összetartozó és elválaszthatatlan funkciót képviselnek. Egy-

^{4/} A területi mérlegek elnevezését Kiss Ferenc: A kazincbarcikai ipari terület input-output modellje című előadásában /II. Magyar ÁKM. Konferencia, Siklós, 1971. X. 18-20./ használja.

KIBOCSÁ- TÁS RÁFORDI- TÁS	TERÜLETI TERMELŐ ÁGAZATOK		VÉGSŐ FELHASZNÁLÁS						ÖSSZES KIBO- CSÁTÁS		
			S ₁	TERÜLETI FOGYASZTÁS S ₂	KISZÁLLÍTÁS					S ₃	S ₄
					1	S _K ¹	m	S _K ^m			
1	1	n	1	1	n	1	n	1	n		
TERÜLETI TERMELŐ ÁGAZATOK		X (n x n)		F (n x v)		K^1 (n x n)		K^n (n x n)			
	S ₅										
BESZÁLLÍTÁS	1	B^1 (n x n)									
	S _B ¹										
	m	B^m (n x n)									
	S _B ^m										
	S ₆										
NEM ANYAGJELLE- GŰ RÁFORDÍTÁSOK	1										
	z	W (z x n)									
ÖSSZES RÁFORDÍTÁS											

JELMAGYARÁZAT:

n = ÁGAZATOK 1 ≤ i, j ≤ n
m = TERÜLETEK k = 1, ..., m
z = NEM ANYAGJELLEGŰ RÁ- l = 1, ..., z
FORDÍTÁSI ELEMÉK
v = A TERÜLETI FOGYASZTÁS h = 1, ..., v
ELEMÉK

X ELEME x_{ij} = j-EDIK TERÜLETI ÁGAZAT ANYAGFELHASZNÁLÁSA
A TERÜLET i-EDIK ÁGAZATÁBÓL

B^k ELEME b_{ij}^k = A TERÜLET j-EDIK ÁGAZATÁHOZ TÖRTÉNŐ BE-
SZÁLLÍTÁS A k-ADIK TERÜLET i-EDIK ÁGAZATÁBÓL

W ELEME w_{lj} = A TERÜLET j-EDIK ÁGAZATÁBAN JELENTKEZŐ
l-EDIK NEM ANYAGJELLEGŰ RÁFORDÍTÁS

F ELEME f_{ih} = A h-ADIK TERÜLETI FOGYASZTÁSRA TÖRTÉNŐ
KIBOCSÁTÁS AZ i-EDIK TERÜLETI ÁGAZATBÓL

K^k ELEME k_{ij}^k = A k-ADIK TERÜLET j-EDIK ÁGAZATÁBA TÖRTÉNŐ
KIBOCSÁTÁS A TERÜLET i-EDIK ÁGAZATÁBÓL

S = AZ EGYES BLOKKOKHOZ TARTOZÓ ÖSSZEGZÉS

1. sz. ábra: A területi ágazati kapcsolatok mérleg területi-
ágazatközi változata

részt a gazdasági szerkezetükkel, annak ágazati termelésével, felhasználásával és kibocsátásával meghatározzák a többi terület gazdaságának működését, azaz a gazdaság egészét, másrészt a gazdaság egésze, annak egyes régióinak ágazati termelése, felhasználása és kibocsátása determinálja az adott régió gazdaságát. Ez a rendszerszemléletű közelítés tereti alkalmassá az egész gazdaságot térben felosztóan ábrázoló interregionális mérleget arra, hogy a gazdasági tervezés egyik fontos segédeszközévé váljon. A hatásmechanizmusok sokrétűek, komplex folyamatokat váltanak ki, hiszen csak változtassuk meg a gazdaság bonyolult rendszerének egyetlen elemét, máris elemek sokasága jön mozgásba, az esetek közvetlen formái mögött akár a közvetlen hatások átgyűrűző rendszere jelenik meg, akár az ellentétes hatások fékező, visszafogó vagy más irányba fejlődő folyamatai indulhatnak meg.

A gazdasági tervezésnek tehát ahhoz, hogy döntéseinek következményeiről - amelyek összgazdasági formájukon túl térben jelennek meg - átfogó ismeretei legyenek, célszerű kialakítani egy olyan nagy információtartalommal rendelkező modelltipust, mint az interregionális ágazati kapcsolatok mérlege. Így a döntések kockázata jelentősen csökkenthető, a régiók fejlődésfolyamatai regisztrálhatók és nem utolsó sorban a gazdaság egészének területi sajátosságai megfigyelhetők.

Az interregionális ágazati kapcsolati mérlegekkel ^{5/} részletesen itt nem kívánunk foglalkozni, mivel egyrészt teljesebb bemutatásuk jelentősen megnövelné dolgozatunk terjedelmét, másrészt konkrét vizsgálatainkat egy területi-ágazatközi mérleggel végeztük, így ehhez kapcsolódó elméleti és módszertani kísérleteinkről adhatunk csupán számot.

A területi-ágazatközi mérleg matematikai feldolgozása

A területi-ágazatközi mérleggel minden olyan analízis elvégezhető, mint az általános célzatu ágazati kapcsolatok mérlegével, de sajátos jellege miatt a képleteknek és összefüggéseknek eltérő elemzése adódik.

A területi mérlegek input-output analízisének kiindulását a belső négyzet érték adataiból képzett közvetlen ráfordítási együtthatók mátrixa szolgáltatja.

A közvetlen ráfordítási együtthatók vagy technológiai koefficiensek A mátrixának egy elemét a_{ij} -t a következő módon határozzuk meg:

^{5/} Az interregionális mérleget részletesen tárgyalja: dr. Csepinszky Andor: Multiregionális input-output analízis, Megyei és Városi Statisztikai Értesítő 1965. 1. sz. pp. 1-11. 2. sz. pp. 53-63.

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}^{6/}}{x_{.j}}$$

Az a_{ij} elem azt fejezi ki, hogy a vizsgált területünk j -edik ágazata egységnyi termelésének létrehozásához az i -edik termelésből mennyit használt fel.

A terület szempontjából ez az információ akkor válik számunkra értékké, ha az egyes ágazatok összes területen belüli felhasználását megállapíthatjuk, azaz

$$a_{.j} = \sum_{i=1}^n a_{ij}$$

összegzést végezzük, így megállapíthatjuk a vizsgált terület ágazatainak önellátási fokát.

Az önellátási fok tehát azt mutatja meg, hogy az egyes ágazatok egységnyi termelésükhöz milyen mértékben veszik igénybe a terület ágazatainak termelését, azaz belső felhasználásuk révén mennyire kötődnek a területhez.

A belső négyzethez hasonlóan a mérlegünk alsószárnyán szereplő elsődleges ráfordítások arányát is megállapíthatjuk az egységnyi termelésben. A két fő csoportban bemutatott elsődleges ráfordításokból képzett közvetlen ráfordítási együtthatók az alábbiak:

$$b_{ij}^{k'} = \frac{b_{ij}^k}{x_{.j}}$$

A $b_{ij}^{k'}$ a k -adik terület i -edik ágazatából származó felhasználás mértéke a j -edik ágazat termelésében.

$$w_{lj}' = \frac{w_{lj}^w}{x_{.j}} \quad \begin{array}{l} l=1, \dots, z \\ j=1, \dots, n \end{array}$$

A w_{lj}' a j -edik ágazat egységnyi termeléséhez felhasznált l -edik nem anyagjellegű ráfordítás.

A beszállítások szerepének megállapítása a vizsgált terület egészben, ill. ágazatainak termelésében rendkívül jelentős a területi kapcsolatok feltárásában. A beszállítási területeként elvégezve az összesítéseket

^{6/} A jelölésrendszerünk megegyezik az 1. sz. ábrán alkalmazottakkal.

$$b_{.j}^{k'} = \sum_{i=1}^n b_{ij}^{k'}$$

lehetőségünk van kimutatni, hogy az egyes ágazatok egységnyi termelésükhöz milyen mértékben használták fel a különböző területek ágazatainak termelését. Ezáltal feltárhatjuk a különböző területek szerepét a területünk ágazatainak a termelésében, ami egyúttal a külső kötődésük mértékére is utal.

A beszállításokra kiszámított közvetlen beszállítási-ráfordítási együtthatók ágazati szintű összegezésével

$$b_{i.}^k = \sum_{j=1}^n b_{ij}^k$$

kimutathatjuk beszállítási területenként azokat az ágazatokat, amelyek a külső felhasználásokon keresztül alapvető jelentőségűek a vizsgált terület gazdaságában.

A nem anyagjellegű ráfordításoknak a termelési egységre történő vetítésével a terület anyagigényes- és munkaigényes ágazatait tudjuk elkülöníteni, ill. a nem anyagjellegű ráfordítások többi elemének jelentőségét is felmérhetjük.

A vizsgálat alá vont terület ágazatai egységnyi kibocsátásukhoz nemcsak az utolsó termelési vertikumból - amelyet a közvetlen ráfordítási együtthatók mutatnak -, hanem az azt megelőző vertikumból is használtak fel anyagokat és termékeket. A terület ágazatai közül lehetnek olyanok, amelyek akár a terület, akár a beszállítási területek ágazataiból közvetlenül nem használtak fel semmit, ugyanakkor közvetetten a más ágazatoktól történő felhasználáson keresztül a terület gazdasága, valamint a beszállítási területek ágazatai felé jelentős igényt támasztottak.

A terület ágazatainak egységnyi kibocsátott termelési értékének előállításához a közvetlen és a közvetett kapcsolatokon keresztül jelentkező ráfordítási igényeket az inverz együtthatók mátrixa mutatja.

$$\underline{R} = \underline{E} - \underline{A}^{-1}$$

Az \underline{R} inverz mátrix r_{ij} eleme azt adja meg, hogy a j-edik ágazat egységnyi kibocsátására kerülő termelésének előállításához közvetlenül és közvetve milyen mértékben veszi igénybe i-edik ágazat termelését.

A halmozott ráfordításokat bemutató mátrix oszlopirányú összegezésével

$$r_{.j} = \sum_{i=1}^n r_{ij}$$

megállapíthatjuk, hogy a terület j -edik ágazatánál a terület többi ágazatától milyen nagyságu együttes kibocsátásra van szükség a végső felhasználás megtermeléséhez. Az ágazatok területi kötődését most már a végső felhasználásra történő termelésen keresztül tudjuk nyomon követni, ill. a közvetlen és közvetett felhasználások együttes ábrázolásán keresztül teljesebben felvázolhatjuk a terület gazdasági szerkezetét. A közvetlen és a halmozott ráfordítások egymáshoz való viszonyával lehetőségünk van az átgyűrűző hatások mértékének feltárására az egyes ágazatokban, amellyel már a közvetett kapcsolatokon keresztül tárjuk fel az ágazatok területi kötődését.

A halmozott ráfordítási együtthatók a terület egyes ágazatai nettó kibocsátásához igénybe vett közvetlen és közvetett ráfordításaikon túl - amely a területen belüli kapcsolatok mélyebb feltárását segíti elő - lehetőséget adnak az elsődleges ráfordítások területi szintű halmozott mutatóinak az előállítására is.

A

$$B^{k''} = \underline{B}^{k'} \cdot \underline{R}, \quad k=1, \dots, m$$

a mátrix egy eleme $b^{k''}$ a vizsgált terület j -edik ágazatának közvetlen és közvetett beszállítási ráfordításait mutatja a k -edik terület i -edik ágazatából, amelyet együttesen azért vett igénybe, hogy egységnyi nettó kibocsátását elő tudja állítani. A beszállítási területekre kibontottan tehát felhasználási és beszállítási ágazatonként rendelkezésre álló mátrixok oszlopirányú összegezésével megállapíthatjuk, hogy az egyes ágazatok nettó kibocsátásuk megtermeléséhez milyen beszállítási területtel állnak legszorosabb kapcsolatban. Ha ugyanezt a mátrixot ágazatonként összegezzük, megállapíthatjuk azokat a beszállító ágazatokat, amelyek meghatározó szerepet játszanak a területi ellátásban akár a közvetlen felhasználó ágazatnak történő szállítással, akár más ágazatoknak, amelyek területi belső felhasználásokon keresztül használják fel termékeiket.

A

$$\underline{W}'' = \underline{W}' \cdot \underline{R}$$

mátrix egy eleme w'' a nem anyagjellegű ráfordítások halmozott tartalom mutatóit adják meg ágazati bontásban, azaz ki-mutatható az egyes ágazatok egységnyi nettó kibocsátásukban a közvetlenül és a területi belső felhasználásokon közvetetten jelentkező nem anyagjellegű ráfordítások mértéke. A mutató adta információkkal felderíthetjük az egyes ágazatok munkabér, értékesítési, tisztajövedelmi ráfordításainak szerepét, súlyát, ill. a közvetlen és halmozott nem anyagjellegű ráfordítási elemek összevetésével kiemelhetjük azokat az

ágazatokat, amelyek az ilyen jellegű ráfordításokból a legmagasabb igényvel lépnek fel a terület gazdasága felé.

A területi ágazatok termelésének bizonyos része a területi szinten termelő fogyasztásra kerül, amely lényegét tekintve szintén a terület ágazatainak végső felhasználására történő kibocsátást szolgálja. A mérleg oldal-szárnyán elhelyezkedő végső felhasználási szubmátrixoknak és az inverz mátrixnak a szorzata ismételten értékes információt adhat számkra a területről, ill. annak ágazatairól.

A

$$\underline{K}^{K'} = \underline{R} \cdot \underline{K}^K$$

mátrix egy eleme $k_{ij}^{k'}$ a k-adik terület j-edik ágazatába történő szállításokhoz szükséges bruttó termelést mutatja, amelyet a terület i-edik ágazatának valamennyi területi ágazatnak közvetlenül és közvetetten biztosítani kellett, hogy a kiszállítás adott terület adott ágazatában megvalósuljon.

A mátrix sorirányu összegezésével

$$k_i^{k'} = \sum_{j=1}^n k_{ij}^{k'}$$

tehát rendelkezésünkre áll a k-adik területre történő kiszállításokhoz az a bruttó termelés; amelyet - a területen belüli felhasználáson közvetlenül és közvetve - i-edik ágazatnak biztosítani kellett valamennyi ágazat számára. Amennyiben az összes területi ágazatra elvégezzük az összevonásokat és ezekből levonjuk az egyes ágazatok kiszállításait, úgy megállapíthatjuk, hogy melyik területi ágazat jelentkezik a folyó termelő felhasználáson keresztül a legnagyobb ellátóként a többi területi ágazatoknál az adott kiszállításaihoz. Az így meghatározásra kerülő területi ellátó ágazatoknál azt is ki-mutathatjuk, hogy melyik területi ágazatnak adták át termékeiket továbbfeldolgozásra, azaz az alapvető ellátó ágazatoknak melyik területi ága a legnagyobb fogyasztója a kiszállításokon keresztül. A vizsgálatot az inverz mátrix meghatározott /legnagyobb ellátóhoz tartozó/ sorával, valamint a területekre összegezett kiszállítási vektorok szorzatával állíthatjuk elő, itt is érvényes az, hogy a legnagyobb ellátó sorában a kiszállítások is szerepelnek.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének matematikai feldolgozása arra is lehetőséget ad, hogy közvetlen kapcsolatot tudunk teremteni az elsődleges ráfordítások és a végső felhasználás között.

A $\underline{B}^{k'}$, \underline{R} , \underline{K}^K

$\underline{B}^{K'}$, \underline{R} , \underline{F}

és a \underline{W}' , \underline{R} , \underline{K}^K

\underline{W}' , \underline{R} , \underline{F}

mátrix szorzásokkal a végző felhasználás összetevőinek megtermeléséhez szükséges elsődleges ráfordítások értékét kapjuk meg.

A területi mérlegekben az elsőként bemutatott összefüggéssel a kiszállítások beszállítási igényéről kapunk tájékoztatást, amikor a k-adik területre történő kiszállítások mátrixához rendeljük a k-adik terület halmozott beszállítási ráfordításait. Így megállapíthatjuk, hogy a k-adik terület i-edik ágazatából történő beszállítások a területen belüli felhasználásokon keresztül, a k⁷-adik terület j-edik ágazatában jelentkező kiszállításokban milyen mértékűek voltak.

A kiszállítások beszállítási igényességét mutató k-adik területre kiszámított mátrixban az összevonásokkal értékes információ kapunk. A sorirányú összegezéssel megállapíthatjuk, hogy a k-adik beszállítási terület i-edik ágazatából összesen milyen nagyságu beszállítás jelentkezik a területnek történő kiszállításokban, azaz kijelölhetjük azokat az ágazatokat, amelyek döntően meghatározzák a területnek történő kiszállítást. Az oszlopirányú összegezésnél arra tudunk választ adni, hogy a kiszállítási területen belül melyik az az ágazat, amelyik döntő mértékben "fogyasztója" a beszállítási területnek.

A második esetben bemutatott összefüggéssel a beszállítások és a végző felhasználás további elemei között teremtünk kapcsolatot, azaz meghatározzuk, hogy a k-adik területről történő beszállítás a területen belüli felhasználáson keresztül melyik h-adik egyéb végző felhasználásában realizálódik és milyen nagyságban.

Az elemzések során ezzel az összefüggéssel kimutathatjuk, hogy a nem termelő fogyasztásban és a bruttó felhalmozásban a közvetlen beszállításokat figyelmen kívül hagyva milyen szerepe van az egyes területeknek, valamint ágazatoknak.

^{7/} Természetesen a k területet jelző index futó indexként jelentkezik, ugyanis minden beszállítási területet bármelyik kiszállítási területhez rendelhetjük, ill. minden kiszállítási területet bármelyik beszállítási területhez kapcsolhatjuk.

A harmadik összefüggésben a nem anyagjellegű ráfordítások és a kiszállítások közötti kapcsolatot tárhatják fel, azaz meghatározhatjuk, hogy a k-adik terület j-edik ágazatába történő kiszállításokban a területen belüli felhasználási kapcsolatok figyelembevételével együttesen az l-edik nem anyagjellegű ráfordítás milyen nagyságban épült be.

A feldolgozásban ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a kiszállítási területek és ágazatok közül melyiknél jelentkezik a nem anyagjellegű ráfordítások legmagasabb lekötöttsége, ami az egyes tényezők külön-külön végzett elemzésével elvezethet bennünket a terület nem anyagjellegű ráfordításainak teljesebb megítéléséhez a kiszállításokban.

Az utolsóként bemutatott összefüggéssel a nem anyagjellegű ráfordítások és az egyéb végső felhasználási elemek közötti kapcsolatot szemléltethetjük, azaz kimutatjuk, hogy a terület l-edik nem anyagjellegű ráfordítása a területen belüli felhasználásokon keresztül milyen mértékben testesült meg a terület h-adik egyéb végső felhasználásában.

A két tényező közötti közvetlen kapcsolattal megítélhetjük, hogy a nem anyagjellegű ráfordítások közül melyek játszanak döntő szerepet a nem termelő fogyasztásban és a bruttó felhalmozásban.

Az eddig bemutatott matematikai feldolgozásból adódó elemzések mindig a terület belső kapcsolati rendszeréből kiindulva mutatták be a terület kötődését más területekhez, ágazatokhoz.

A matematikai feldolgozásnál csak az alap-eljárásokat ismertettem, ezek az elemzési módok tovább bővíthetők, kiterjeszthetők. A gyakorlati alkalmazások fogják majd a jövőben megmutatni, hogy melyik elemzési eljárás milyen információt ad a területi szerkezetről, azok formáiról és jellegéről.

Az input-output analízis területi szintű felhasználásának néhány alapesetét kívántam bemutatni. Természetesen ezek az elemzési módszerek tovább bővíthetők, egyrészt az analízisen belül, másrészt ahhoz kapcsolódó egyéb matematikai módszerekkel. Az egyes, összeállított területi /megyei/ mérlegek elemzése során dől el alkalmazhatóságuk, ill. ezen a részletes vizsgálatok alapján az eljárásck további tökéletesítésére és finomítására lesz lehetőség.

KILÁTÓ

ISKOLAHÁLÓZATI VIZSGÁLATOK AZ ELTE

REGIONÁLIS FÖLDRAJZI TANSZÉKÉN

Sárfalvi Béla

Az ELTE Regionális Földrajzi Tanszéke kutatási feladatai között évek óta központi helyet foglalnak el az iskolahálózat térbeli elhelyezkedésének, a különböző oktatási lépcsőfokok egymásra épülésének vizsgálatai. Ezek a témák részben felkérés, részben tanszéki kezdeményezés nyomán kerültek a kutatási tervbe.

Eredetileg azt a feladatot tűztük magunk elé, hogy összefüggő folyamat keretében tanulmányozzuk az iskolás koru népességnek az alsó, a közép- illetve a felsőfoku oktatási intézményhálózat közötti áramlást, az egyenlő társadalmi esélyek érvényesülését, ill. ez utóbbi megteremtésének feltételeit. A településviszonyok és a társadalmi-gazdasági adottságok regionális differenciáltságát figyelembe véve, áttekintő sémát kívántunk felvázolni a teljes oktatási intézményrendszeréről, a különböző fokozatok közötti térbeli kapcsolatokról, az e fokozatok között kialakult áramlás mechanizmusáról.

Első megbízásunk alapján a hazai felsőoktatási intézmények vonzáskörzetével, a felsőoktatásba jutás esélyének térbeli alakulásával foglalkoztunk. A második megbízatás az általános iskolai hálózat területi rendszerének felülvizsgálatát tűzte feladatul. Az iskolahálózati kutatások harmadik fázisaként - saját kezdeményezésre - fogtunk hozzá a középfoku oktatási intézményrendszer tanulmányozásához. Ebben a témában is az áramlási irányok felmérésére fektetjük a súlyt: honnan merítik tanulóanyagukat a középfoku oktatási intézmények.

A felsőoktatási intézmények vonzásterületi vizsgálata és az általános iskolák felmérése terén jutottunk el arra a szintre, hogy előzetes eredmények összefoglalására kerülhessen sor: e cikkben a felsőoktatási intézményekre vonatkozó kutatásainkat foglaljuk össze.

1. A felsőfoku szakemberképzés társadalmi háttere

a/ A vizsgálat célja, módszerei

1/ Az eddig végzett kutatómunka keretében elemzésre került a különböző felsőoktatási intézménytípusokba felvett hallgatók területi megoszlása, továbbá az egyes középiskolák képzési hatékonysága a felsőoktatásra való felkészítésben elért eredményességük alapján.

A felsőoktatási intézményekbe való áramlás főbb irányainak, a felvett hallgatók területi szóródásának megértéséhez azonban csupán az egyik - egyébként elengedhetetlenül szüksé-

ges - kulcsot szolgáltatja a középiskolai intézményhálózat térbeli elhelyezése, továbbá a középiskolai előkészítő tevékenységnek néhány olyan fontosabb mennyiségi, ill. minőségi mutatója, mint például a felvettek aránya az érettségizettekből, valamint a felvételi tárgyból az érettségiben, ill. a felvételi vizsgán elért érdemjegyek differenciáltsága.

A felsőfoku szakemberképzés mechanizmusa során, annak térbeli keretei között kibontakozott, rendkívül összetett mozgásfolyamat egészének megragadásához nélkülözhetetlen a társadalmi-gazdasági háttér feltárása is. Közelebbről a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók eredeti lakóhelyük szerinti területi elosztását vetjük egybe néhány demográfiai mutató regionális differenciáltságával.

2/ A tanulmányhoz az 1968-1971-es évek adatait használtuk fel, ill. a négy év adataiból jutottunk el az évente átlagosan felvett hallgatók számához.

Statisztikánkban csak azok a felvettek szerepelnek, akik középiskolai tanulmányaik befejeztével azonnal sikeres felvételt tettek valamely felsőoktatási intézményben. Innen adódik az az eltérés, amely az 1968/1971-es évek átlagában a ténylegesen beiratkozottak, ill. a mi statisztikánkban szereplő felvettek száma között mutatkozik. A feldolgozásra került években átlagosan évente 14 000 elsőéves kezdte meg felsőoktatási tanulmányait, a középiskolákban viszont mintegy évi 9 400 fő felvételét regisztrálták. Ebben a tanulmányban csak az utóbbiak adatait dolgoztuk fel, tehát mintegy 67 %-os reprezentációval közelítettük meg a különböző összefüggések feltárását.

Kiindulásképpen felmértük az évente átlagosan felvett hallgatók abszolút területi sűrűségét, 100 km²-re vetítve számukat.

Ezt követően megvizsgáltuk a hallgatóknak a helyi népesség számához viszonyított relatív sűrűségét, azaz arra kerestünk választ, hogy a felsőfoku oktatási intézményekbe évente átlagosan beáramló hallgatók származási hely szerinti megoszlása mennyiben felel meg az ország népessége területi elhelyezkedésének. Ennek érdekében a hallgatók számát - közigazgatási egységenként - 10 ezer lakoshoz viszonyítottuk.

3/ Miután a hallgatóknak - mint az előre várható volt - mind az abszolút, mind a relatív területi megoszlása rendkívül egyenlőtlennek bizonyult, az élesen kirajzolódó regionális egyenlőtlenégeket néhány demográfiai mutató térbeli variálódásával próbáltuk összefüggésbe hozni, ill. magyarázni. A vizsgálatokba vont "magyarázó változók" az alábbiak:

a/ a népesség korszerkezete, amelynek regionális különbségeit a munkaképes korú népességnek, ill. a felsőoktatásban részesülő fiatalokra legjellemzőbb korcsoportoknak a teljes népességhez viszonyított arányán keresztül jellemeztük.

A munkaképes népességet a 15-59 évesek arányával határoztuk meg, míg a felsőoktatási intézmények látogatására legjellemzőbb kor a 18-22 évesek korcsoportjával közelíthető meg. Mivel adataink az 1968/1971 évekre vonatkoznak, a felsőoktatásra legjellemzőbb korok meghatározása az 1970. január 1-i népszámlálás idején a 20-24 évesek kategóriájába esőket, azaz az 1950-53 között születetteket használtuk fel. Számukat ötten osztva egy átlagos évjárat létszámát alakítottuk ki.

- b/ Az iskoláztatás anyagi feltételeit befolyásoló demográfiai tényezők sorába vontuk be az családméretre vonatkozó mutatót. A tanulmányban csak a gyermekkel rendelkező házaspárokat vettük figyelembe, így reális értékhez jutottunk a családok gyermektartási teherviselésére vonatkozóan.
- c/ Abból a tapasztalati tényből kiindulva, hogy a magasabb iskolázottságu értelmiségi és alkalmazotti réteg a népesség egészében elfoglalt arányát meghaladó mértékben küldi gyermekeit a felsőoktatásba, a népesség általános iskolázottsági, ill. képzettségi színvonalának elemzésére is kitértünk vizsgálataink során.
- d/ A korábbi tanulmányok eredményei alapján minden kétséget kizáróan igazolást nyert az, hogy a városokban élő fiatalok továbbtanulási lehetősége messze felülmúlja a falusi településeken élőkét, ezért a felsőoktatási intézményekbe évente felvett hallgatók területi eloszlását a városiasodottság regionálisan eltérő fokával összefüggésben is megvizsgáltuk.

4/ A felsőoktatási intézményekbe való beiskolázás területileg differenciált aránya, valamint az ezt - részben - "magyarázó" fenti tényezők közötti kapcsolat irányának és szoroságának mérésére a Spearman-féle rangkorrelációs összefüggést alkalmaztuk,

$$r = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n s_i^2}{n/n^2 - 1/}$$

s_i^2 = a rangsorszámok különbségének négyzetével,

n = a minta tagjainak /a feldolgozott közigazgatási egységek/ számával.

5/ Valamennyi adat feldolgozását és elemzését járási szinten végeztük el, oly módon azonban, hogy - néhány kivételtől eltekintve - a városok adatait a környezetüket képező járás adataival összevontuk. A kivételek közé tartozik természetesen Budapest, továbbá két Hajdu-Bihar megyei város, Hajduböszörmény és Hajduszoboszló. Budapest külön kezelését felesleges

indokolni. A két hajdusági várost - városkörnyéki falvaikkal együtt - ugyancsak külön területegységként kezeltük, mivel középiskoláik vonzásköre a debreceni járás területétől jól elkülöníthető. Borsod megyében Kazincbarcika városát az edelényi járásba olvasztottuk be, mivel iskolai vonzóköre jelentősebb mértékben annak területére terjed ki.

Az elmondottak alapján vizsgálódásainkat 100 közigazgatási egység keretei között bonyolítottuk le.

b/ A területileg differenciált felvételi létszámok és ezek kapcsolata néhány demográfiai mutatóval

1/ A felvett hallgatók abszolút területi eloszlása. Az 1968-1971 között eltelt esztendőik adatai alapján - az ország 596 középiskolájából - évente átlagosan 9 378 fiatal jutott be a hazai felsőoktatási intézményekbe. Már a középiskolai hálózat oldaláról kiindulva vizsgálódások nyomán is érzékelhetővé vált, hogy a felvett hallgatók területi eloszlása igen nagy szóródást mutat. Abszolút és relatív sűrűségük elemzése ugyanazt erősítette meg.

Először az abszolút sűrűséget vizsgáltuk. /A járásból egyetemre felvettek száma osztva a járás területével./ A fővárosban - a nagyvárosi népességkoncentráció természetéből adódóan - a többi járás értékével összehasonlíthatatlan, rendkívül magas /492/100 km²/ az évente felvett hallgatók területi sűrűsége. De - figyelmen kívül hagyva Budapestet - az ország csaknem 100 járása rendkívül nagy differenciálódást mutat: a 100 km²-re vetített abszolút sűrűségi érték 0,75, ill. 40 fő között váltakozik.

A legmagasabb értékekkel azokban a járásokban találkoztunk, amelyeknek területére megyei városok, megyeszékhelyek vagy esetleg fejlettebb iskolavárosok esnek. Ezzel szemben a legalacsonyabb értékek éppen a nagyobb városoktól távolabb eső járásokban fordulnak elő.

Az abszolút területi eloszlás - noha rendkívül korlátozottan értékelhető mutató - már felfed bizonyos ténylegesen fennálló regionális egyenlőtlenségeket. Az alacsonyabb sűrűséggel rendelkező körzetek - a Dél-Dunántul, a Mezőföld délnyugati része, a Vértes vidéke, a főváros déli szomszédsága, a Duna-Tisza közti homokhátság, Nógrád, Borsod és Szabolcs-Szatmár néhány járása, továbbá a Sebes-Kőröstől a Bükk lábáig terjedő alföldi sáv - az ország sok tekintetben periferikus zónáiban helyezkednek el.

2/ A felvett hallgatók létszámának összevetése a közigazgatási egységek népességszámával /relatív sűrűség/. A felvett hallgatók relatív sűrűségének területi különbségei - mivel a népesség számához viszonyított értéket mutatnak - az előző index-szel szemben sokoldalúbb összefüggések feltárására alkalmasak. A jelentősebb városokkal rendelkező járások területén a legmagasabb a 10 ezer lakosra jutó, felsőoktatási intézmény-

be bejutott fiatalok száma. A legalacsonyabb relativ sűrűségi értékekkel ugyanazon területeken találkozunk, mint az abszolút sűrűség esetében. Egyetlen kivétel a főváros környéke, ahol a felvettek száma lo ezer lakosra vetitve sokkal kedvezőtlenebbül alakul, mint a területre számítva. Ez utóbbi jelenség elemzésére még később visszatérünk.

A népességre vetített hallgatósámszám regionális eltérései alapján az ország 6 területi típusra különíthető el. Ezek közül három kedvezőbb helyzetben van az országos átlagértékhez viszonyítva, a másik három viszont lényegesen rosszabb lehetőségeket tud nyújtani a továbbtanulni szándékozókknak. A legjobb járások - lo ezer lakosonként - hatszor több fiatalot küldenek a felsőoktatási intézményekbe, mint a legrosszabbak.

Lábjegyzet

- A/ Járások: Dorogi, Miskolci, Pécsi, Szombathelyi;
- B/ Járások: Bajai, Budapesti, Dombóvári, Egri, Győri, Gyulai, Kaposvári, Keszthelyi, Sátoraljujhelyi, Soproni, Szegedi, Székesfehérvári, Szolnoki;
- C/ Járások: Balassagyarmati, Ceglédi, Celldömölki, Debreceni, Hajduböszörményi, Hajduszoboszlói, Jászberényi, Kalocsai, Nagykanizsai, Nyiregyházi, Pápai, Salgótarjáni, Szarvasi, Szekszárdi, Szentesi, Törökszentmiklósi, Veszprémi, Zalaegerszegi;
- D/ Járások: Békési, Bonyhádi, Csornai, Dunaujvárosi, Edelényi, Gyöngyösi, Kecskeméti, Kiskunhalasi, Kiszvárdai, Komáromi, Mosonmagyaróvári, Makói, Mátészalkai, Mezőkövesdi, Mohácsi, Nagyatádi, Nagykállói, Orosházi, Ózdi, Paksi, Siófoki, Szeghalmi, Szentendrei, Szerencsi, Tapolcai, Tatai, Váci;
- E/ Járások: Berettyóujfalui, Bicskei, Devecseri, Fehérgyarmati, Fonyódi, Füzesabonyi, Gödöllői, Körmendi, Marcali, Mezőkovácsházi, Móri, Nyírbátori, Püspökladányi, Sárvári, Sásdi, Szécsényi, Szigetvári, Tamási, Tiszafüredi;
- F/ Járások: Barcsi, Budai, Dabasi, Derecskei, Encsi, Hevesi, Kiskőrösi, Lenti, Mezőcsáti, Monori, Nagykátai, Pásztói, Ráckevei, Rétsági, Sárobgárdi, Siklósi, Vásárosnaményi, Zalaszentgróti.

A 10 ezer lakosra jutó felvett hallgatók területi eloszlása

Területtypus	A felvettek A területtypus népes- 10 ezer la- kosra jutó száma, fő	A területtypus népes- ségének részesedése az ország népességéből %	A területtypusból felvett hallgatók részesedése az összes felvett hallgató- ból, %		
A magasan az orszá- gos átlag felett	15,0	6,8	A+B 40,0	11,0	57,7
B Jelentősen az or- szágos átlag fe- lett	13,0	33,2		46,7	
C az országos átlag körül és felett	9,6	18,3	C	20,0	
D országos átlag alatt	6,5	22,2		15,8	
E jelentősen az orszá- gos átlag alatt	3,7	9,8	D+E+F 41,7	4,0	22,5
F mélyen az országos átlag alatt	2,4	9,7		2,5	
MAGYARORSZÁG	9,1	100,0		100,0	

Ha a területtípusok közötti fokozati eltéréseket mellőz-
zük, s csak három - az átlagnál jobb, átlagos, ill. átlag a-
latti értékeket mutató kategóriákkal dolgozunk, durván az a-
lábbi mérleget állíthatjuk fel:

- a népesség $\frac{2}{5}$ -e adja a felvett hallgatók kb. $\frac{3}{5}$ -ét;
- a népesség további $\frac{1}{5}$ -e ujjabb $\frac{1}{5}$ -ét;
- a népesség maradék $\frac{2}{5}$ -e pedig csak $\frac{1}{5}$ -ét.

3/ A népesség korszerkezetének kapcsolata a felvételi a-
rányokkal. A teljes népességre számított hallgatósűrűség sem
ad azonban egészen megbízható képet a felvettek relatív terü-
leti szóródásáról, mert a felsőfoku tanulmányok végzésére leg-
jellemzőbb korok eloszlása nem feltétlenül fedi a népesség
egészének elhelyezkedését.

Az elmúlt 25 év folyamán - a szocialista iparosítás sza-
kaszában - minden korábbi fejlődési szakasz ütemét messze meg-
haladó ütemben folytatódott az ipari termelési eszközök, va-
lamint a munkaerő területi koncentrációja. Egyidejűleg jelen-
tősen ki is bővült az ipari koncentráció területe: Budapest
tágabb körzetén túl a középhegységek és a Duna vonala mentén
terjeszkedett.

Az ország mezőgazdasági területeiről nagyméretű népesség-
vándorlás irányult az iparosodó körzetek és városok felé. A
vándorlásban résztvevő népesség általában a fiatalabb korosz-
tályból került ki. Ezért az elvándorlások által érintett or-
szágrészekben a munkaképes népesség /a 15-59 évesek/ aránya
messze az országos arány /1970: 61,8 %/ alá csökkent. Az ipa-
rosodó körzetekben ugyanakkor az aktív korúak 62-65 %-át al-
kotják a népességnek. Ennek következtében a Komárom-Pest-He-
ves-Borsod sávon belül élő népesség kőrösszetétele lényegesen
eltér az ország egyéb területein, különösen pedig a Dunántul
és az Alföld egyoldaluan mezőgazdasági jellegű körzeteiben el-
helyezkedő népességtől. Például a 15-39 évesek aránya a teljes
népességből Komárom megyében 40,4 %, Pest megyében 38,9 %, míg
Somogy megyében 35,6 %, Zala megyében 36 % volt 1970-ben. Így
érthető, hogy a vizsgált időszakban a felsőfoku képzésre leg-
jellemzőbb korok - 18-22 évesek - aránya is az iparilag fej-
lett zónákban a legnagyobb. Az 1968-71 években 18-22 évesek
részarányát az 1970-es népszámlálás adataiból rendelkezésre
álló 20-24 évesek létszámával közelítettük meg.

Az előzőekben elmondottak alapján mindenképpen indokolt-
nak tűnik megvizsgálni az évente felvett hallgatóknak a felső-
oktatásra legjellemzőbb korba lépők számához viszonyított ará-
nyát. E mutató tükrében kisebbek az ország különböző részei
közötti különbségek. Amíg a teljes népességre vetítve az or-
szág egyes járásai között mintegy hatszoros volt a legnagyobb
eltérése felvettek számában, a tanulmányok megkezdésére leg-
jellemzőbb évjárat tagjaira számítva már csak négyszeres.

Az ország közigazgatási egységeinek keretében 5 eltérő
felvételi arányokat mutató területtípus rajzolódik ki, amelyek

végül is két alaptípusba vonhatók össze. Az egyik területén pozitív, a másik területén viszont negatív a 20-24 évesekből átlagolt évfárratra vetített felvételi mérleg /2. sz. táblázat/

2. sz. táblázat

A felvételi arányok területi különbségei a megfelelő évfárra viszonyítva

Területtípus	Részese- dés az ország 20-24 éves korcso- portjából,%	A felvett hall- gatók részese- dése az összes felvettből,%	20-24 éves fiatalra ^{1/} első fel- vett hallgató /fő/
A	16,00	25,00	88,0
B	41,00	50,00	73,8
C	18,50	14,70	48,6
D	12,00	6,90	33,6
E	12,50	3,40	16,8
ORSZÁG	100,00	100,00	59,4

Lábjegyzet:

1/ = A 20-24 évesek 1/5-e, azaz az egy évre redukált átlagos létszáma.

- A/ Járások: Dombóvári, Dorogi, Egri, Győri, Kaposvári, Keszthe-
lyi, Miskolci, Pápai, Pécsi, Sátoraljaujhelyi, Sop-
roni, Székesfehérvári, Szolnoki, Szombathelyi;
- B/ Járások: Bajai, Balassagyarmati, Budapesti, Celldömölki,
Debreceni, Gyulai, Hajduböszörményi, Hajduszobosz-
lói, Jászberényi, Kalocsai, Nagykanizsai, Nyiregy-
házi, Salgótarjáni, Szarvasi, Szegedi, Szekszárdi,
Szentesi, Törökszentmiklósi, Zalaegerszegi;
- C/ Járások: Bonyhádi, Ceglédi, Csornai, Edelényi, Gyöngyösi,
Kecskeméti, Kisvárdai, Komáromi, Kunszentmártoni,
Makói, Mátészalkai, Mezőkövesdi, Mohácsi, Nagyatá-
di, Nagykállói, Orosházi, Ózdi, Paksi, Szeghalmi,
Szerencsi, Tapolcai, Váci, Veszprémi;
- D/ Járások: Békési, Berettyóujfalui, Devecseri, Dunaujvárosi,
Encsi, Fehérgyarmati, Fonyódi, Füzesabonyi, Kis-
kunhalasi, Körmendi, Mosonmagyaróvári, Marcali,
Mezőkovácsházi, Nyirbátori, Sárvári, Sásdi, Siófo-
ki, Szécsényi, Szentendre, Tamási, Tatai, Tiszafü-
redi;

E/ Járások: Barcsi, Bicskei, Budai, Dabasi, Derecskei, Gödöllői, Hevesi, Kiskőrösi, Lenti, Mezőcsáti, Monori, Móri, Nagykáta, Pásztói, Püspökladányi, Ráckevei, Rétsági, Sárbogárdi, Siklói, Szigetvári, Vásárosnaményi, Zalaszentgróti.

Az első két kategóriába sorolt járások területén található a 20-24 éves korcsoport 57 %-a, s közülük kerül ki a felvettek 75 %-a. Az utolsó három kategóriába tartozó területeken él a fiatal korcsoport 43 %-a, viszont a felsőoktatásba kerülőknek csupán 1/4-e származik ezekből a közigazgatási egységekből.

4/ A családméret differenciáló hatása. A felsőoktatási intézményekbe áramló fiatalok területi megoszlása - amint ez a népesség számával, korszerkezetével való egybevetés nyomán az előbbieken beigazolódott - nem követi a népesség elhelyezkedésének regionális sémáját. A sajátos térbeli különbségek kulcsa másutt keresendő.

Egyik feltételezésünk az volt, hogy a továbbtaníttatás anyagi terheit a kisebb számú gyermeket nevelő családok könnyebben vállalják magukra, mint a sok gyermekesek. A családméretre vonatkozó vizsgálatainkat - céljainknak megfelelően - csak a gyermekes családokra terjesztettük ki.

A gyermekes családok területi eloszlása - az általuk nevelt gyermekek számát tekintve - eléggé differenciált. A Komárom-Budapest-Eger-Miskolc tengely, valamint a Nagykanizsa-Kaposvár-Pécs-Szekszárd tengely mentén, az egész Duna-Tisza közén, a Délkelet-Alföldön a családokban nevelkedő gyermekek száma alacsonyabb az országos átlagnál. Az ország északkeleti területein, a Vértes vidékén, a Kisalföld északnyugati sarkában, továbbá Kelet-Dunántul néhány pontján a gyermekes családok mérete viszont kiemelkedően nagy.

Az utóbbi területeken sokhelyütt valóban alacsony az évente a felsőoktatásba kerülő hallgatók száma, országosan azonban mégsem mutatható ki szoros összefüggés a családok gyermekszáma, ill. a felsőoktatási beiskolázás aránya között. A Dunántulon és a Duna-Tisza közén, különösen pedig a fővárost övező járások területén nemcsak a családban élő gyermekek, hanem - mint arról már korábban meggyőződhattünk - a felsőfoku képzésbe kerülő fiatalok száma is nagyon alacsony.

Azoknak a területeknek, ahol az országos átlag körüli gyermekszámmal rendelkező családok vannak túlsúlyban, a felvételi arányok tekintetében kettős szerepük van. Egy részük a legjobb felvételi eredményeket elért járások közé tartozik, más részük pedig a legkevésbé eredményesek közé. A kettősséget elsősorban a járások népességének eltérő jövedelemszínvonalára magyarázza. Az egy családra eső nagyobb jövedelem magasabb gyerekszám mellett is lehetőséget biztosít a fiatalok taníttatási terhének vállalására, ill. a keresetkiesés elvise-

lésére. Alacsonyabb jövedelem-színvonal mellett a terhek vállalására már csak meglehetősen ritkán kerül sor.

C/A képzettségi színvonal és a városiasodottság hatása a felvételi arányokra

Tapasztalati tény, hogy az iskolázottabb, szellemi munkakört betöltő szülők általában nagyobb súlyt helyeznek gyermekeik taníttatására, diplomás pályára való juttatására, mint a kevésbé iskolázott, fizikai munkát végző szülők. A továbbiakban a képzettségi szint területi különbségeit elemezzük.

A képzettségi szint megállapítására olyan pontozási rendszert alkalmaztunk, amely egyrészt tükrözi az oktatásban eltöltött éveket, azonban a magasabb kvalifikációt nyújtó felsőoktatási tanulmányokat hangsúlyozottabban juttatja érvényre.

A tanulással eltöltött éveket csak befejezett oktatási ciklusok esetében vettük figyelembe, azaz csak az elvégzett általános iskolát, ill. 4 középiskolát, vagy a befejezett felsőoktatási tanulmányokat értékeltük. Ha tehát valaki nem jutott el a 8. általános iskola befejezéséig, annak oktatásban eltöltött éveit mellőztük a népesség képzettségi szintjének megállapításakor. Hasonlóképpen, ha valaki félbeszakította középiskolai, vagy a felsőoktatási intézményekben folytatott tanulmányait, akkor csak az általános iskolai, ill. középiskolai végzettségét vettük számításba.

A népesség képzettségi szintjének megállapítását az alábbi módon végeztük el:

- a 8 általános iskola befejezését 8 ponttal értékeltük;
- a 4 éves középiskola elvégzését 12 ponttal dotáltuk;
- az érettségiért 12 pontot adtunk /12 pontot a 4 éves középiskoláért/;
- a felsőfoku oktatási intézményben befejezett tanulmányokat 16 ponttal értékeltük;
- a szakmunkás képesítésért plusz 1 pontot számoltunk.

A befejezett oktatási ciklusokban egy-egy területegység népessége által eltöltött évek értékelése nyomán kialakult pontösszeget elosztottuk a 7 évesnél idősebb népesség számával, így jutottunk hozzá az átlagos képzettségi szintet reprezentáló értékhez.

A népesség képzettségi szintjének regionális eltérései alapján határozottan elkülönülnek egymástól egyrészt az iparosodottabb - de más mutatók alapján is fejlettebbnek minősíthető - országrészek, másrészt viszont - a még mindig viszonylagosan egyoldalú - mezőgazdasági területek.

A gazdaságilag fejlettebb körzetekben az egy-egy hét éven felüli lakosra jutó - befejezett oktatási ciklusban - eltöltött évek száma 4,5-7 között mozog, míg az agrárjellegű területeken csak 3-4,5 között.

A népesség képzettségében mutatkozó különbségek két forrásból táplálkoznak. A Kisalföld és a középhegységek mentén húzódó ipari zóna - kiegészülve a főváros, Pécs, Szeged, Deb-

recen, Szolnok és Békéscsaba környékével - általában fejlettebb közoktatási intézmény-hálózattal rendelkeznek, mint az alföldi, ill. dél-dunántuli területek. A települések - a nem város státusúak is - városiasodottabbak, infrastruktúrájuk fejlettebb, ebből következően a népességük foglalkozási struktúrája is magasabb iskolázottsági színvonalat tételez fel. Más részről viszont két évtizeden keresztül ezek a körzetek voltak az intenzív belső vándorlás fő célterületei. A belső vándorlás keretében ide települők legnagyobb része a fiatalabb korosztályokhoz tartozott, akiknek iskolázottsága is általában magasabb foku volt.

Az ország iparosodó területei a népességkibocsátó mezőgazdasági körzetek munkaerőtartalékainak két különböző rétegét csapolták és csapolják még. A segéd munkások és anyagmozgatók számának duzzasztására tartósan növekedett az igény, s ez a falu képzetlenebb rétegeit mozgatta meg. Egyre inkább dominálónak válik azonban - különösen a tömeges és viharos méretű belső vándorlás csillapultával - az iskolázott fiatalokra irányuló szivóhatás.

Az ország fejlett, ill. fejletlenebb területei között - ha haloványan is - olyan munkamegosztás alakult ki, amely az országos munkaerő-reprodukció folyamatában az elvándorlási területekre a munkaerő előállítását és részleges kiképzését hárítja. Az elvándorlókat kibocsátó megyék jelentős investációt fordítanak a fiatal korosztályok nevelésére és kiképzésére - majd ezeknek jelentős részét - ellenszolgáltatás nélkül - a gyorsabban fejlődő körzetek rendelkezésére bocsátják. Az iskolázottabb, fiatal korosztályok folyamatos elszívása is - természetesen a multból öröklött kedvezőtlenebb feltételek mellett - kétségtelenül tükröződik az ország népessége képzettségi szintjét ábrázoló térkép meglehetősen szélsőséges értékeiben.

A népesség általános képzettségi színvonalában mutatkozó eltérések hatása - pozitív és negatív irányban egyaránt - tovább gyűrűzik a felsőoktatási intézményekbe való bejutás differenciált lehetőségeiben. A rangkorrelációs elemzések során közepesnek minősíthető /0,52/ összefüggés mutatkozott a népesség iskolázottsági színvonala, ill. a felsőoktatásba bejutó fiataloknak saját korcsoportjához viszonyított aránya között.

Abban, hogy nem áll fenn szorosabb összefüggés a két tényező között, egy sor kivételes viselkedést tanúsító eljárás játszik szerepet. Így pl. az alacsony képzettségi szintű Kalocsai, Szarvasi, Jászberényi, Törökszentmiklósi járások, vagy Hajduböszörmény körzete a 20-24 éveseknek igen magas hányadát juttatták be a felsőoktatási intézményekbe. Ugyanakkor a magas képzettségi szinttel jellemezhető Mosonmagyaróvári, Tatai, Dunaujvárosi, Budai, Szentendrei és Gödöllői járások hasonló koru fiataljainak a felsőoktatásba jutó százaléka fele akkora értéket ér csak el, mint az előbbi járásokban.

Az eddigiek során két olyan tényező tükrében vizsgáltuk meg a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók területi eloszlását, amelyek mindegyike egyértelműen polarizált értéket mutat fel a város, ill. a falu viszonylatában. Mind az egy családra eső gyermekek számát, mind pedig a népesség képzettségi szintjét tükröző értékek olyan skálán szóródnak szét, amelynek egyik pólusán a városi, a másik pólusán a falusi jellegű települések által dominált járások helyezkednek el. Az előbbiekre az alacsony gyermekszám, valamint a népesség magas képzettségi színvonala a jellemző, míg az utóbbiakra mindezek fordítottja áll. Ezért talán nem tűnik feleslegesnek a felvett hallgatók regionális szóródását a vizsgálat keretében szolgáló közigazgatási egységek városiasodottságának tükrében is elemzés alá vonni.

Járásaink között igen jelentős különbségek vannak a városi népesség aránya tekintetében. Az egyik végletet a 35 közigazgatási egység képviseli, amelynek területén egyetlen város sincs. A másik szélsőségre azok a közigazgatási egységek szolgáltatnak példát, amelyek városok, s amelyeket csak praktikus okokból soroltunk a járások közé. A 100 %-osan városi népességű főváros mellett Hajduböszörmény 93, Hajduszoboszló pedig 89 %-ban ugyancsak városi népességet tömörít.

A rangkorrelációs elemzés is kimutatta a szoros kapcsolatot a felvételi arányok, ill. a városiasodottság foka között. A korreláció értéke 0,72. A vizsgálatunkban szereplő mintegy 9400 felvett hallgató 85 %-a városi székhelyen működő középiskolákból jött. Kétségtelen, hogy a városi középiskolák nemcsak a székhelyen jelentkező igényeket szolgálják, hanem környékük tovább tanuló fiataljainak is rendelkezésre állnak. Néhány felsőoktatási intézményről feldolgozott részletesebb adat viszont arról tanuskodik, hogy azoknak a fiataloknak, akik nem a lakóhelyükön folytatták középiskolai tanulmányaikat, csak igen kis hányada jutott be a felsőoktatási intézménybe. Azaz az erősebb városi középiskolák nyújtotta előnyöket elsősorban a helyben lakó fiatalok tudják hasznosítani.

Néhány összefoglaló megjegyzés

A tanulmány keretei között a felsőoktatásba áramló fiatalok egyenlőtlen területi megoszlásában több-kevesebb szerephez jutó népesség- és településföldrajzi háttér egyes elemeit tehettük csupán vizsgálat tárgyává, de természetesen még ezek elemzése sem tekinthető teljesnek és kimerítettnek.

Az eddigi vizsgálatok nyomán is megfogalmazható azonban néhány összefoglaló következtetés:

- A népesség egészének, a 20-24 éves korcsoportnak, ill. a felsőoktatásba felvett hallgatóknak területi eloszlásában mutatkozó anomália arra derít fényt, hogy mindeddig nem tud-

tuk megteremteni az ország valamennyi fiatalja számára az esély egyenlőségét a magasabb kvalifikációt nyújtó felsőoktatási képzésbe való bekapcsolódáshoz. Ennek az esélyegyenlőtlenségnek az illusztrálására meggyőző példa egyrészt az 1. táblázatban az "A" kategóriában feltüntetett járások, másrészt az "F" kategóriát képező "periférikus" területek összehasonlítása. Az előbbi területtípus csaknem harmadával kisebb népességet tömörít, mint az utóbbi, mégis négy és félszer annyi hallgatót küld a felsőoktatásba. Szembeötlő, hogy a pozitív pólust nem a főváros jelenti; az előzetes hiedelmekkel ellentétben Budapest csak a 14. helyet foglalja el a közigazgatási egységek sorában a felsőfoku intézményekbe felvett fiatalok aránya alapján. Amíg pl. Miskolc vagy Dorogi járásban a 20-24 éveseknek csaknem 10 %-a kerül évente felvételre, Budapesten alig több mint 7,5 %-a.

- Az osztársadalmi érdek kettős vonatkozásban szenved sérelmet a fent vázolt egyenlőtlenségek tartós fennmaradása esetén. Egyrészt indokolatlanul leszűkül a magasabb képzési formákra való kiválasztási, meritési terület, másrészt a beiskolázás során hátrányba kerülő területek szakember ellátása és utánpótlása is rendkívül nehézkes "kivülről". Az elégtelen szakember-ellátottság - nem utolsósorban a közoktatási szférában is - ujratermeli a felnövekvő fiatal korosztályok esélyének egyenlőtlenségét.

- Az elemzésbe vont tényezők közül a felvételi esélyek variálódása terén a városiasodottság foka jut a legnagyobb szerephez, azaz az előnyös, ill. előnytelen beiskolázási feltételekkel rendelkező területek között a fő "frontvonal" város-falu viszonylatban húzódik. A másik tényező - a képzettségi szint, a gyermekek száma - ugyancsak a fő faktor függvényében változik.

A városi népesség magas aránya a járások egész sorát emeli a jó felvételi esélyekkel rendelkező területek közé, a kedvező feltételek azonban nagymértékben magukra a városi településekre korlátozódnak, a városok kisuğárzása környékükre nem jelentős. Ez a legszembetűnőbb módon Budapest körzetében mérhető fel. A főváros a maga kimagaslóan fejlett középiskolai hálózatával egyike a felsőfoku oktatási intézmények legjelentősebb forrásterületeinek. Ugyanakkor meglepő módon közvetlen környezete országosan is a legkedvezőtlenebb helyzetű területek közé tartozik. Tény ugyan, hogy a fővárosi iskolák a környező járások fiataljait is nagy számban fogadják be, ez a folyamat azonban nem ölt olyan méreteket, hogy teljesen kielégítő magyarázatul szolgálhatna arra, hogy a járások iskolái ilyen alacsony határfokkal készítik fel diákjaikat a felsőoktatás számára.

Annál feltűnőbb e területek gyenge beiskolázási eredményessége, mivel népességükön belül rendkívül magas a 20-24 éves korosztály aránya. A jelenség magyarázata feltehetően

abban rejlik, hogy az e területekre nagy számban bevándorolt fiatalok nagy része nem eltartott családtagként telepedett le, hanem önálló, független munkavállalóként, ezért nem jelentenek potenciális tartalékot a felsőoktatás számára.

Ehhez hasonló a kép az "E" és "F" területtípusba sorolt, rendkívül kedvezőtlen beiskolázási aránnyal rendelkező játékosokban, amelyekben - a népesség alacsony színvonalán, a városi népesség szerény arányán túl - a felsőoktatási beiskolázás mérlegét viszont a fiatal korosztályoknak az erőteljes elvándorlás következtében beállott apadása rontja.

ISMERTETÉS AZ MKKE GAZDASÁGFÖLDRAJZ- ÉS REGIONÁLIS
GAZDASÁGTAN TANSZÉKÉNEK KUTATÁSI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Kulcsár Dezső

A tanszék feladata a közgazdászképzésben a gazdaságföldrajzi alaptárgyak /Általános gazdaságföldrajz, Magyarország gazdaságföldrajza/ és néhány szaktárgy oktatása /Közlekedésföldrajz, Regionális gazdaságföldrajz stb./. A kislétszámú tanszék korábban a területi tervezési szakemberképzés megindítója volt. Jelenleg alternatív jellegű tárgycsoport oktatásával és szakszemináriumi képzés keretében területi gazdaságtani és területi tervezési alapismeretekkel rendelkező közgazdászok képzését biztosítja. A tanszék alaptevékenységéhez kapcsolódva olyan területi kutatásokat végez, melyek döntő többsége alapkutatás jellegű, de a gyakorlat igényeinek megfelelően fejlesztési kutatásokkal is foglalkozik. Mint egyetemi tanszék természetesen alapfeladata az oktatási tevékenységhez kapcsolódó kutatómunka, amely különösen jelentőssé vált a közgazdászképzés reformja és a tananyagkorszerűsítési feladatok előtérbe kerülésével. A kutatási feladatainkat az Oktatási Minisztérium, mint felügyeleti szerv által jóváhagyott középtávu tanszéki kutatási terv alapján végezzük:

- a/ Az élelmiszergazdaság területi elhelyezésének optimalizálásával foglalkozó kutatás.
 - b/ A Balaton térség környezetvédelmének komplex közgazdasági kutatása.
 - c/ Uj tárgyak tananyagának kidolgozásához, és a korábbi tárgyak tartalmilag új szerkezetű tananyagainak összeállításához kapcsolódó kutatások.
 - d/ Területfejlesztési feladatok megoldásához kapcsolódó kutatások.
- a/ Az élelmiszergazdaság területi elhelyezésének optimalizálására irányuló, a lineáris programozás újszerű adaptálásával folyó kutatás célja olyan számítástechnikai módszerek és vizsgálatok kidolgozása, amelyek megalapozzák a mezőgazdaság területi tervezését, és elősegítik az élelmiszergazdaság területfejlesztési koncepciójának kidolgozását. A munka külső szakértők bevonásával folyik, és a korábban megkezdett optimumszámítások továbbfejlesztésére irányul, átfogva a teljes élelmiszergazdasági vertikumot. Az alkalmazott modell makrógazdasági jellegű, és a nagyfokú agregáltság ellenére igen nagy méretű. Az eddig elkészült számítások értékelése során arra az alapkérdésre keressük a választ, hogy mi lenne a mezőgazdasági terület és az állatállomány optimális szerkezete az egyes tájegységekben /megyékben/, ha a rendelkezésre álló termelési tényezők optimális kihasználása és eloszlása

mellett alakul ki az optimális területi termelési színvonal. A felépített modell a ráfordítások - termelési kapacitások - eredmények összefüggéséből kiindulva jut el a termeléshelyhez, a feldolgozás, a szállítás és fogyasztás elemzéséig. A modell gyakorlati felhasználására irányuló számítási feladatok még jelentős kutatómunkát igényelnek.

- b/ A Balaton térség környezetvédelmének komplex közgazdasági kutatásait az MTA K-5-ös kutatási témájának részeként végzi a tanszék. A kutatások igen széles tématerületet fognak át, így a tanszéki team-en kívül az egyetem társtanzékeiről, - elsősorban a gazdaságpolitikai kutatócsoporttól - és külső intézetektől is bevontunk szakembereket a munkába. A vizsgálati térség: a Balaton üdülőkörzete és vízgyűjtő területe.

A kutatások két fő témakört ölelnek fel. Egyrészt a Balaton népgazdasági jelentősége, szerepe; másrészt a Balaton vízminőségvédelmének matematikai döntéselőkészítő modelljének kidolgozása, alkalmazása. Az első témakörben a térség ipari, mezőgazdasági, idegenforgalmi, infrastrukturális ágazatainak és a térség devizabevételi szerepének felmérése, színvonalának elemzése és népgazdasági súlyának behatárolására törekszünk, elemezve az egyes ágazatokban végbement fejlődés és a tervezett ágazati fejlesztések el-
lentmondásait, és környezet kihatásait. A szakértői rész-
tanulmányok szintetizálásával az a célunk, hogy a Balaton-térség társadalmi-gazdasági szerepéről integrált képet kapjunk.

A Balaton vízminőségvédelmének matematikai döntéselőkészítő modelljének kidolgozása olyan modellrendszer összeállítását jelenti, amely költségoptimalizálási céllal a környezetvédelmi beruházások döntésmo-
delljét, a beruházások ütemezésének modelljeit fogja át. Az elkészített sztochasztikus rendszerű modell elméleti jellegű.

A további kutatómunka célja olyan gyakorlati számítások végzésére alkalmas modellátalakítás, amely a Balaton ökológiai folyamatainak leíró modelljeit /feltételrendszerét/ alapul véve, a beruházási alternatívák költségminimalizációs választását lehetővé teszi.

- c/ Uj tananyagokkal kapcsolatos kutatásaink közül három emelhető ki.

Az általános gazdaságföldraj hazai viszonylatban új rendszerű kidolgozását követően elkezd-
tük Magyarország gazdaságföldrajzának új koncepcióban történő kimunkálását. Az új anyag a területi fejlődés összefüggéseit, a legfőbb törvényszerűségek feltárását, a jellegzetes területi struktúrák kialakulásának okait helyezi a középpontba.

A gyakorlat igényeinek megfelelően kialakult tárgyunk, - a településgazdaságtan, tananyagának összeállítása azért

jelentős feladatunk, mivel e témakörben ez az első, közgazdasági alapokon nyugvó rendszerezett ismeretanyag összefoglalás. Az elkészült első rész után a második rész kidolgozásával az a cél, hogy a korábban kialakult gyakorlati jellegű településgazdálkodás mellett a dinamikus szemléletű településgazdaságtant megteremtjük.

A környezetvédelem közgazdasági és regionális kérdései kutatási eredményeinek tulajdonképpeni összefoglalásával készítjük el az azonos című anyagunkat. Az új tananyag egyrészt a környezetvédelem hazai és nemzetközi tapasztalatainak értékelésével azokat az általános közgazdasági témákat rendszerezi, amelyek a környezetvédelem közgazdasági alapkérdései. /A gazdálkodás környezeti feltételei, a mikro és makró vetületek, közgazdasági költség és kárfogalom, beruházási politikák és szabályozási kérdések stb./. Az anyag másrészt a gazdálkodás hazai környezeti kérdéseit tárgyalja regionális szemléletben.

- d/ Területfejlesztési feladatok megoldásához kapcsolódó külső szervek és intézmények részére végzett kutatásaink közül a következők emelhetők ki:
- A VI. ötéves terv ipartelepítési irányelveinek megalkotása /ÉVM - 1978/.
 - A hűtőipar távlati telepítése és a nyersanyagorientáció összefüggése /VÁTI - folyamatban/.
 - A központi körzet rendezési tervének elkészítését megalapozó kutatás /BUVÁTI - folyamatban/.

E kutatások - együttműködve az adott szervekkel -, elméleti jellegű kutatásaink kiegészítéseként nemcsak a gyakorlati kapcsolattartás szempontjából fontosak, hanem az oktatásban mint esettanulmányok kerülnek tárgyalásra.

A FRANCIA FALUSI TÉRSÉGEK FEJLESZTÉSI STRATÉ-

GIÁI ÉS PROBLÉMÁI ^x

Az 1960-as évektől kibontakozó francia falusi fejlesztési politika néhány sajátos, más nyugat-európai országban nem található problémával kell, hogy szembenézzon.

Meg kell állítania egy több mint száz éve folyó elnéptelenedési folyamatot - melyet a vidéki nagyvárosok túlzott fejlesztése is súlyosbított - anélkül, hogy ezzel a mezőgazdaságnak, a nemzetgazdaság továbbra is fontos szektorának modernizálódását akadályozná.

Az ország jelentős részén az európai viszonylatban különösen alacsony népsűrűség nehezíti az elfogadható falusi életkörülményekhez szükséges szolgáltatások és infrastruktúra kiépítését és fenntartását.

Végül, a francia falusi térség kiterjedtsége és változatosága, mely szinte minden típusú európai falusi problémát összegyűjt az országban, speciális regionális politikák kidolgozását is szükségessé teszi.

A falusi térség statisztikai definíciója szerint Franciaországban olyan településekből áll, melynek beépített területein 2000 lakosnál kevesebb él. Sok szakértő szerint a definíciót árnyaltabbá kellene tenni, hogy kiterjedjen a falusi térségtől elválaszthatatlan kisvárosokra és az urbanizált régiókba bezárt, eléggé nagy falusi területekre is. Minden esetre, ez a meghatározás is jól elkülöníti az extenzíven hasznosított területeket. A fenti definíció szerint, a francia falusi térség 46,750.000 km² /az ország területének 86 %-a/, melyen 14.250.000 lakos /a francia népesség 27 %-a/ él. A falusi tér nagyon különböző típusokra oszlik a természeti feltételek, a gazdasági szerkezet, az infrastrukturális színvonal szerint. A típusok ismertetése előtt szükséges foglalkoznunk a falusi funkciókkal, s a falusi tér sajátos fejlesztési problémáival.

A falusi tér funkcióinak helyzete és tendenciái

A háború óta a falusi funkciók többértívűvé váltak, vagy korábban meglévő funkciók kaptak nagyobb szerepet. Az egykori mezőgazdasági zónában új tevékenységek terjedtek el: a városi dolgozók lakóhely-funkciói, üdülési funkciók, az ökológiai rezervátum funkciója.

^x Az Európai Gazdasági Közösség részére készített francia kormányjelentések, és a francia hétéves terv dokumentumai alapján összeállította: Enyedi György.

1. A falusi tér alapján gazdasági funkciókkal jellemezhető

Jelenleg a falusi községek lakosságának foglalkozási szerkezetében a három nagy szektor - ipari, mezőgazdasági, tertiér - azonos arányú. Ez a mezőgazdasági foglalkozás erős visszaszorulásának és a tertiér foglalkozások gyors terjedésének eredménye. A mezőgazdaság 1954-ben a falusi keresőknek még 60 %-át, 1975-ben már csak 32 %-át foglalkoztatta./1. sz. táblázat/.

1. sz. táblázat

A falusi keresők foglalkozási megoszlása

Év	Mezőgazdaság		Ipar		Tertiér	
	%	1 km ² -re	%	1 km ² -re	%	1 km ² -re
1954	57,8	9,36	24,1	3,94	18,1	2,96
1962	50,2	7,08	27,0	3,95	23,8	3,06
1968	43,5	7,08	29,3	3,95	27,2	
1975	32,2	3,66	34,7	3,93	33,0	3,74

az INSEE adatai alapján.

A mezőgazdaság játssza a főszerepet a falusi térségek hasznosításában, az országterület 59 %-át megművelik. A teljes agrárterület nagyon lassan csökken /évi 0,2 %/, mivel egyes régiókban új földeket vonnak művelésbe /Champagne, Berry, Landes/, mellyel nagyjából kiegyenlítik a hegyvidéki körzetek s az erősen urbanizált régiók agrárterület-csökkenését. A mezőgazdaság foglalkoztatási szerepe viszont gyorsan mérséklődik, hiszen az agrárnépesség 1968 és 1975 között további 1/3-ával csökkent. Különösen gyors a mezőgazdasági foglalkozás csökkenése az alpi és pireneusi megyékben, a Vogézekben és Elzászban, a párizsi medence déli peremén /2. sz. táblázat/.

2. sz. táblázat

A mezőgazdasági keresők csökkenése

	Létszám 1000 fő		Évi csökkenés üteme %/ időszakonként		
	1954	1975	1954/62	1962/68	1968/75
Gazdálkodók	1920	1147	1,7	3,0	2,8
Segítő családtagok	2064	504	5,0	4,0	9,8
Bérmunkások	1153	375	4,0	5,6	6,0
Összesen	5137	2026	3,9	3,9	5,6

Az agrárnépesség csökkenésével egyidőben a növénytermesztés és az állattenyésztés termék kibocsájtása lényegesen növekedett, miközben a területi specializáció is erősödött. Az agrárszerkezet még korántsem stabil, nagy a kisgazdaságok száma, a birtokmegoszlásban még lényeges változások várhatók. A mezőgazdaság a falusi tér alapvető funkciója, de egyre kevésbé határozza meg a térség átalakulását. A 13,5 millió hektárt elfoglaló erdőségek az országterület 1/4-ét jelentik. Területük a 19. század közepe óta állandóan növekszik. Az erdő jelentősége tájanként erősen eltérő, a nyugati sövényekkel átszőtt kulturtájtól, a bocage-tól /10 %/, a délnyugati Landes-ig /64 %/, ahol az 1 millió hektárt összefüggően borító fenyőerdő a világ legnagyobb ültetett erdeje. Bár az erdők alapvetően a fakitermelést szolgálják, kevés munkaalkalmat nyújtanak: a fakitermelésben és fűrésztelepeken összesen 90 ezren dolgoznak. A fakitermelés fokozását indokoltá tenné az ország fa-deficitje.

A falusi térségekben az iparosítás kezdetétől meghonosodott az ipar. Eredetileg nyersanyagra és energiaforrásra települt, de folyamatosan átalakult, megváltozott ágazati összetétele és települése is. A párizsi régió ipari decentralizációja ipartelepítési hullámot váltott ki; a vállalatok főleg munkae-rőre települtek, főleg Nyugat-Franciaország munkaerőben bővelkedő régióiba. Ebben az újabb iparosításban főleg az autógyártás, gép- és elektromos ipar vett részt. Jelenleg a falusi térségben mintegy 18 ezer ipari vállalat működik, 900 ezer munkást alkalmaz, a francia gyáripar termelési értékének 15 %-át adja. A vállalatok zöme régi, elavult felszerelésű, kevésbé dinamikus ágazatokhoz tartozik; sok az új üzemnyitás, de sok a bezárás is. Az ipar a falusi népesség 1/3-át foglalkoztatja, de egyes régiókban szinte teljesen hiányzik. A falusi ipar a Lyon-i régióban és a Genf - Le Havre vonaltól északra koncentrálódik.

A kézműipar és a szolgáltatóipar általánosan elterjedt a falusi régiókban. A kisiparosok és kiskereskedők száma általában együtt csökken a falusi népességével, 30 %-uk /200 ezer fő/ "tűnt el" 1962 és 1975 között. Ma sem jelentéktelen számuk: a 440 ezer boltban és műhelyben - az alkalmazottakkal és segítő családtaggal együtt - 1,1 milliónyian dolgoznak. A tercier szektorban dolgozók száma jelentősen nőtt, a szolgáltató ipar és a közszolgáltatások fejlődésével - ez az egyetlen foglalkoztatást bővítő szektor a falusi térségben. A tercier foglalkozásuak aránya /30 %/ területileg egyenlő eloszlású, leszámítva a párizsi agglomeráció peremvidékét, néhány alpi és földközi-tengeri megyét, ahol jelentős az időszakos népesség /nyaralók, hétvégi házak lakói; 40-56 %/.

2. A falusi tér új funkciói

A lakosság szélsőséges koncentrációja a városi övezetekben új értéket ad a falusi térségnek, melynek egyre fontosab-

bak lakóhely- és üdülési funkciói. Ezzel párhuzamosan az erősödő felismerés, hogy a falusi tér korlátozott, elpusztított részletei alig regenerálhatók, és hogy a növekvő s gyakran ellentmondásos földigény-növekedés pazarláshoz vezet, a falusi földterületet egyre inkább nemzeti vagyonként kezeli.

A lakóhely-funkció főleg a nagyvárosi agglomerációk peremén terjed, összefüggésben az ingázási távolság növekedésével /általános motorizáció, tömegközlekedés javulása/. A nagyvárosi agglomerációk fellazítása általában törekvése a városi vezetőségeknek, amellet sokan, családi házra vágyva, szívesen kitelepülnek a zsúfolt nagyvárosokból. Különösen Elzász-Lotaringiában, a Szajna mentén és északon elterjedt ez a települési forma.

Hasonló városból kiirányuló mozgás a nyugdíjasok falura költözése. Egy részük - aktiv pályájukat befejezve - szülőföldjére tér vissza, tehát oda, ahonnan az 1920-as, 30-as években volt a legerősebb az elvándorlás. De egyre több - tehetősebb - régi városlakó is falun épített házába vonul vissza nyugdíjasnak, elsősorban a Földközi-tenger vidékére. Ez a nyugdíjas kiáramlás olyan erős, hogy például Párizsból többen vándorolnak a falvakba, mint viszont.

A falusi tér üdülési funkciója a francia föld egyre nagyobb részén jellemző. Egyes hegyvidéki és tengerparti körzeteket már régebben átalakított, de jelenleg mindenütt terjed a távoli vidékeken is. A hétvégi idegenforgalom, a nyári és téli üdülésben egyaránt szerepet játszik. Az üdülés terjedése /1976-ban a lakosság 51,5 %-a utazott nyári és 18,1 %-a téli üdülésre/ olyan nagy hatása a falusi turizmusra, hogy az üdülők több mint fele - több, mint 400 millió vendégnapot töltve - falura megy. Roppant elterjedtek a második otthonok, melyek kezdetben az alig használt falusi házakat újították fel, később jelentős új építkezéseket is jelentettek a hegyi, partvidéki falvakban s a háttér-településekben /3. sz. táblázat/.

3. sz. táblázat

A második otthon-állomány növekedése /1000 db/

	1954	1962	1968	1975
Összesen	447	951	1232	1685
ebből falusi település	329	632	742	998
falusi második otthon 1 km ² -re	0,65	1,27	1,56	2,14

A 20 év alatt háromszorosára növekedett, ma már 1 millió egy-
séget kitevő falusi második-otthon-állomány különösen Párizs
és Lyon körül 150 km-es zónában, a breton és földközi-tengeri
partvidéken és különösen az Alpokban elterjedt, ahol eléri az
állandó házak számát.

A falusi térségek tájvédelmi funkciója ujjabb keletű. E
térségben játszódnak le gyakorlatilag az alapvető természeti
folyamatok, mint amilyen a víz körforgása, a természetes nö-
vényzet és állatvilág reprodukciója stb. A természet önfenn-
tartó folyamatai a falusi tér gondos és kiegyensúlyozott fel-
használását igénylik. Ugyancsak szükségesnek mutatkozik a fa-
lusi táj megőrzése, megóvása az esztétikai romlástól és - a
mezőgazdasági technikai standardizálásból fakadó - túlzott
egyhanguságtól. Falusi zónák /természeti zónák/ megőrzése az
urbanizált régiókon belül - a nagy konurbációk területrende-
zésének elsőrendű szempontja lett.

A falusi világ kulturális hagyományai - helyi építészet,
nyelvjárás, tárgyi hagyományok - úgy válnak egyre értékeseb-
bé, ahogyan fokozatosan eltűnnek és egy nemzetközi kulturális
modellel váltódnak fel.

E konzerváló funkciók értékelése és számbavétele nem
könnyű; ismerve a francia föld nagyságát és erős regionaliz-
musát, jelentősnek tetelezhetjük fel ezeket. Természetesen
csak a falusi tér egy részén - városkörnyéken, üdülővezetek-
ben érvényesül hatásuk.

A falusi tér speciális problémái

A falusi funkcióknak a városnövekedés hatására történő
átalakulása nem problémamentes, a régi falusi rendszer nehe-
zen alkalmazkodik, esetenként ellenáll a változásoknak.

1. Foglalkoztatási és népesedési problémák

A foglalkoztatás előfeltétel a falusi régió népességének
szükséges színvonalon tartásához. A jelen gazdasági válság a
falusi régiókat érzékenyen érinti, részben mert termelési
szerkezete különösen sebezhető, részben a mezőgazdasági fog-
lalkoztatás elkerülhetetlen csökkenése miatt. A munkanélküli-
ség ugyan alacsonyabbnak tűnik, mint a városokban /a kereső
népesség 2,8 %-a - 4 %-kal szemben/, de ez inkább a munkanél-
küliség rejtett formáinak elterjedtsége miatt van így. A ne-
hézségek a falusi kereső népesség jelentős csökkenését ered-
ményezték /1954 és 1975 között 30 %-os csökkenés azonos terü-
leten, azaz 5 munkahelyvesztés km²-enként/; mezőgazdasági túl-
népesedést okoznak egyaes körzetekben /Bretagne, Normandia,
Limousin/, alacsony női foglalkoztatást tesznek lehetővé /a
munkaképes kora nők /20-64 év/ 40 %-a, szemben a városi 54 %-
os aránnyal/, ami főleg délen, Bretagne-ban és a Massif Cent-
ral-ban jellemző. Új és változatos munkahelyek létrehozása -
a falusi fejlesztés alapkérdése.

A legújabb demográfiai fejlődés /1968-1975/ a népesség stabilizálódását jelzi, ami azért is figyelmet érdemel, mert több, mint egy évszázadig tartó népességsökkenés állt meg, miközben a falusi községek száma csökkent - éppen a legdinamikusabbak olvadtak be a városi agglomerációkba. Az elvándorlás megszűnése eredményezte e kiegyenlítődést /a természetes szaporodás jelentős csökkenése mellett /4. sz. táblázat/.

4. sz. táblázat

A falusi demográfiai változások tényezői /évente, %/

	1954-62	1962-68	1968-75
Természetes szaporodás	+0,51	+0,31	+0,04
Vándorlási egyenleg	-0,96	-0,69	-0,03
Teljes népességváltozás	-0,45	-0,38	-0,01

Az általában pozitív kép súlyos problémát takar. Nagy különbség van ugyanis egyes növekvő /jó ingázási lehetőségű, új funkciókkal rendelkező, nyugdíjasokat vonzó/ és valósággal összeomló, kiürülő régiók között.

A vándormozgalmak következményei súlyosak. Az elvándorlók főleg munkába lépő fiatalok, a bevándorlók pedig nyugdíjasok, ami a falusi térséget előregíti /a 64 éven felüliek aránya 18 %/, és megújulásának demográfiai alapjait deformálja. Az alacsony népsűrűségű /kevesebb, mint 28 fő/km²/ falusi területek terjeszkednek, már az országterület felét foglalják el, és egyes régiók valósággal néptelenné válnak /Dél-Alpok, a Massif Central délkeleti része, a középső Pireneusok/.

2. Az életkörülmények problémája

A lakásviszonyok jelentősen megjavultak a francia vidéken, hála a vezetékcsatlakozásnak, a vízvezeték hálózat kiépítésének, a lakások belső modernizálásának, s a több család együttélése megszűnésének. A lakások komfortja, s főleg az új lakások építése így is erősen elmarad a városokétól. /1/ További probléma a régi házak átépítése és az elhagyott házak jobb hasznosítása.

/1/ A falusi lakások 26,7 %-ában van fürdőszoba vagy zuhanyzó, vizöblítéses WC és központi fűtés, szemben a városok 56,2 %-ával.

A közszolgáltatások fenntartása és javítása általában minden ágazatában /közoktatás, egészségügy, közlekedés/ igen problematikus. Az intézményhálózattal kapcsolatos politika egymással ellentétes feltételeket igyekszik kielégíteni: az intézmények "gazdaságos" működését, és viszonylagos közelségét a használókhoz. A közszolgáltatással kapcsolatos problémák a szolgáltatás funkcionálását, minőségét és elérhetőségét egyaránt érintik. Különösen sok gondot jelentenek e szempontból az alacsony népsűrűségű zónák, ahonnan a közszolgáltatás szinte eltűnőben van - pedig, mint láttuk, e zónák egyre nagyobb részét teszik ki a francia agrártérségnek. A közszolgáltatások hanyatlása főleg az alapellátást érinti /elemi iskola, egészségügyi ellátás/, bár sok körzetben /melyeknek tul kicsiny város a központja/ a városi jellegű szolgáltatások is hiányosak /60 járásban a legnagyobb város lakossága kevesebb lo ezernél/.

A jövedelem kétségekivül a falusi életkörülmények alapvető adata, de erről nincsenek olyan pontos információk, hogy messzemenő következtetések levonhatók legyenek. Három dolog ismeretes: a falun kifizetett bérek - azonos munkára - alacsonyabbak a városi béreknél; a szegény családok aránya falun magasabb; az önellátás bizonyos maradványai fennmaradtak, a nyári szabadság igénybevétele csekély. A falusi jövedelmek nemcsak alacsonyabbak, de igen egyenlőtlen eloszlásúak, főleg a mezőgazdasági jövedelmek, melyek megyei átlaga 1:10 változik. A hegyvidéki és középhegységi övekben valóságos szegénység-zónák alakultak ki - éppen ott, ahol az elszigeteltség többletköltségekkel is jár.

3. A térség használatának és szervezésének problémái

A tulajdonviszonyok kérdése a földhasználatért folyó versenyben és szabályozásban jelentkezik.

Az ország területének mindössze 3,2 %-a "urbanizált", tehát beépített, továbbá ipari és közlekedési infrastruktúra által használt. /340 m²/lakos/. Évente 75-80 ezer hektár szükséglet mutatkozik nem-mezőgazdasági területekre /beleértve a zöldterületeket is/, ami nem jelentős mennyiség a 32 millió ha összes agrárterülethez viszonyítva. A mezőgazdaságból kieső területek inkább a mezőgazdaság belső fejlődéséből származnak /erdősítés, parlagföldek/, mint a városi földhasználat nyomásából. A földpazarlás kockázata mégis fennáll, mert a nem-mezőgazdasági földhasználat szétszórtnan jelentkezik, s a föld-spekuláció a környező, jóval nagyobb agrárterületeket is "befagyasztja". Helyileg a nem-mezőgazdasági földhasználat terjedése konfliktusokat eredményezhet, így a városkörnyéki zónákban, az urbanizációs tengelyt képező völgyekben és a fő turista övezetekben /tengerpart, magas hegységek/. Ez utóbbi övekben növekszik a külföldi vásárlás /1974-ben több mint 5000 ingatlant vásároltak külföldiek/, ami azt jelzi, hogy Franciaországot olcsó tartalék-földnek tekintik.

A falusi térség használata, a fenti folyamat szabályozása különösen problematikus. Ennek a fő problémája a községek közigazgatási apparátusának szervezeti és pénzügyi gyengesége.

4. A környezetvédelem problémái

E problémák a "legsérülékenyebb" természeti zónákban jelentkeznek, amelyekben a természetes öko-szisztéma felborult. Az öko-szisztéma felborítását vagy a népesség túlzott területi koncentrációja okozza, ahol a környezetromboló hatások szélsőséges intenzitásuk /a szétszóródó urbanizált területek/ vagy, ellenkezőleg, ahol az elnéptelenedés olyan erős, hogy a régióban megmaradt lakosok nem képesek a földek megfelelő művelésére, a környezet megfelelő karbantartására. A művelésből való kivonásra az egyes agrártérségek nagyon eltérő módon reagálnak: ökológiai javulástól /pl. a lejtők szántásának legelőkkkel való felváltása az eróziót csökkenti/ az igen erős pusztulásig: a mediterrán hegyvidékeken a művelésből való kivonás után elpusztultak a terraszok, fokozódik a talajpusztulás.

Az öko-szisztéma megbomolhat a mezőgazdasági használaton belül is: hadd utaljunk a tagosítások következményeire / a növényzetre, állatvilágra, mikroklímára/, a gépi földművelés, a vegyszerek használatának következményeire stb.

A falusi térség fő típusai

A francia falusi térségnek - a területfejlesztést figyelembe vevő számbavétele - kettős szempontból: a funkciók és a problémák szempontjából történeht.

1. A funkcionális térségek

A funkcionális területtipusok elkülönítésének ismérvei a korábban felsorolt funkciók belső kapcsolatai. Ezek: a gazdasági tevékenység viszonylagos jelentősége, a használati funkciók természete és intenzitása, e térségek védettségi fok. Ennek alapján megkülönböztethetők:

- agrárjellegű térségek /legalább 35 % mezőgazdasági foglalkozású a teljes kereső népességből, melyhez kapcsolódnak a mezőgazdaság által indukált ipari és terciér foglalkozások/. E terek Nyugat-Franciaországra, főleg a Bretagne-ra és a Délnyugatra jellemzőek;
- iparosított falusi térségek /a keresők több mint 40 %-a az iparban foglalkoztatott/: Észak-kelet Franciaország és a Lyon-i régió;
- intenzív idegenforgalmi térségek /a keresők több, mint 40 %-a a terciér szektorban dolgozik és magas a második otthonok aránya/: az Alpok, a Pireneusok egy része és a Côte d'Azur háttere;

- lakóhely jellegű falusi terek, amelyek az ingázóknak /ismérv: a keresők több, mint 20 %-a elingázik/ és a hétvégi pihenőknek lakó-települései;
- a természetvédelmi funkciójú falusi terek, amelyek jelenleg a Nemzeti Parkokra s néhány védett területre korlátozódnak.

2. A probléma-területek

A területfejlesztési politika nem elégedhet meg olyan területi felosztással, amely az optimális földhasznosítást veszi figyelembe. Figyelembe kell vennie a meglévő, és a jövő változások során várható problémákat is. Ezért a következő felosztást is fontosnak tartjuk:

- a népesedési egyensúlyhiány zónai, amelyekben a népességcsökkenés erősödik;
- az alacsony népsűrűségű zónák, amelyekben a fő probléma a szolgáltatások fenntartása;
- a városkörnyéki térségek, ahol az ingatlanszabályozás és a környezetvédelem elsőrendű fontossága;
- a gazdaságilag elmaradott falusi zónák /hanyagolt iparral, szerkezeti átalakítást igénylő mezőgazdasággal/;
- az ökológiai egyensúly szempontjából érzékeny területek, melyek /tájképi és természeti/ megőrzése fontos.

A francia falusi térségek fejlesztési stratégiái

A falusi térségek gazdaságszervezési és fejlesztési politikája kétségkívül jelentősen megerősödött az elmúlt évtizedben. E politikát csaknem teljes egészében a Mezőgazdasági Minisztérium irányította, amely elsősorban a falusi infrastruktúra fejlesztésére irányult; befolyással voltak rá a Tervbizottság és a DATAR /Területfejlesztési Hivatal - főhatóság-jellegű intézmény/, nagyobb regionális fejlesztési és területrendezési akciók. Az elmúlt években a falufejlesztést a kormányzati szervek egyre nagyobb figyelemre méltatják, egy sor tanulmányi szervezet jött létre, s csaknem valamennyi érintett szakminisztériumban fejlesztési osztályokat szerveztek. Lassanként a Mezőgazdasági Minisztérium és a Területfejlesztési Hivatal szempontjai összehangolódtak, s jelenleg a fejlesztési hangsúlyt a kis falusi régiók komplex fejlesztésére helyezik. /A falusi régiót egy vagy több kisváros és vonzáskörzete jelenti./ E fejlesztés kezdetét a Falusi Területrendezési Terv jelentette 1968-ban.

1. A falusi területrendezés fő célja

A jelen /VII./ hatéves terv /1975-1980/ a falusi zónák és kisvárosaik fejlesztésében három fő célt jelölt meg:

- ösztönözni és irányítani a helyi közösségek vezetőit a fejlesztési programok kezdeményezésére és kivitelezésére. Az

államnak javasolnia kell, hogy milyen módszerekkel és eszközökkel hajtsanak végre helyi szervek területfejlesztési politikát. A kisváros és falusi vidéke egységbe foglalva nyújthatja a legjobb keretet - a hozzáértő és megnőtt felelősségű helyi vezetés számára - a közösségi élet megújítására és gazdagítására. A falufejlesztési stratégiában a közigazgatási reformnak és községek közötti intézményeknek, társadalmi szervezeteknek nagy jelentősége van.

- nemzeti segélyprogramot kell szervezni a fejlődés területi elterjedésére: az ipar áttelepítésére és más tevékenységek /kézműipar, idegenforgalom/ elterjesztésére, hogy növekedjen a helyi munkakinálat, a rosszul foglalkoztatott mezőgazdák helyben maradjanak. Csökkenteni kell a közszolgáltatások igénybevételei lehetőségeinek különbségeit. Tanulmányozandó külön falusi közszolgálati szervezet létrehozása.

- a segélypolitikában három típusú falusi zónát kell megkülönböztetni: az elnéptelenedő, elmaradott vidékeket, az erősen urbanizálódó vidékeket és az átlagos falusi vidékeket. /Az állami tervezés is elismeri tehát a falusi tér-típusok szerinti differenciálás szükségét./

2. Az ágazati fejlesztési politikák hozzájárulása a

falufejlesztési politikához

Több termelő és szolgáltató ágazat fejlesztési politikája fontos szerepet játszik a francia falusi térségek fejlesztésében, céljaikat gyakran regionális szempontból is megfogalmazzák.

Az agrárpolitika, amelynek fő célja a termelés szakosítása és a gazdaságok szerkezeti átalakítása a jövedelemnövelés érdekében, olyan regionális stratégiát is tartalmaz, mint a gazdasági nehézségekkel küzdő agrár-zónák /"a falusi megnyitás zónái"/, amelyekben a termelő beruházások és a közszolgáltatások dotációját egyaránt fokozzák. Különleges támogatást kap - egy 1974-es rendelet óta - a hegyvidéki mezőgazdaság, különös tekintettel szerepére a környezetvédelemben és üdülésben.

Az iparpolitika fő célja a francia ipar szerkezeti modernizálása és az energetika fejlesztése, de szerepel a tervek között a szegény agrárterületek és az elnéptelenedő területek iparfejlesztési támogatása is.

Az idegenforgalmi politika is nagy figyelmet fordít a falusi környezet befogadóképességének növelésére és kihasználására.

A termelő ágazatok falusi fejlesztésében elsősorban a magántőkét ösztönzik. A szolgáltatások esetén a közszolgáltatásokra hat az állami ösztönzés elsősorban.

SZAKIRODALMI

TÁJÉKOZTATÓ

ENYEDI GYÖRGY: Kelet-Közép Európa gazdaságföldrajza - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 293 p.

Enyedi György legújabb munkája feltehetően osztatlan elismerést vált ki azokból, akik a gazdaságföldrajzot nem szűkítették és szűkítik le a társadalom ökonómiai tevékenységének tértudományára. A szerző a vizsgált tér országainak társadalmát történeti fejlődésében, a természeti-gazdasági-társadalmi folyamatokat összefüggésükben, határozott térszemléletben mutatja be. Így Közép-Európa e régiójának fejlődésében erőteljesebben kirajzolódnak azok a sajátos vonások, amelyek a ma ismert területi különbségeket létrehozták.

A szerző több új szempontra, összefüggésre hívja fel a figyelmet, amelyeket érdemes tovább gondolni, hogy megérthessük e térség gazdasági-társadalmi problémáit.

E szempontok közül említék néhányat, amely remélhetően másokat is ösztönöz a könyv elolvasására:

1. A könyv első fejezete a térség politikai földrajzi vázlatát adja és ez az indítás már eleve szokatlan az elmúlt 25 év hazai gazdaságföldrajzi irodalmában. A szerző ezzel nem a politikai földrajz erősödő reneszánszának enged, hanem hangsúlyozni kívánja a politikai - mindenekelőtt külső - tényezők szerepét, amelyek időről-időre erősen befolyásolták az itt lévő országok belső fejlődését is.

A tartós politikai feszültségek, a határok állandó változása lehetővé tették a racionális területi munkamegosztáson alapuló nemzeti piacok kialakulását. A két világháború között a térség országainak a felbomlott gazdasági térszerkezetet az új politikai határokhoz kellett igazítani, ami szintén jelentős gazdasági hátránnyal járt. Mindez a gazdasági-társadalmi fejlettségben mutatkozó területi különbségeket tovább erősítette. A második világháborút követő újabb határváltozásokat még a lakosság tömeges kitelepitése is tetézte, ami a nemzetgazdaságokat tovább gyengítette, az alig kialakult területi kapcsolatokat szétzilálta.

Aligha vonható kétségbe, hogy e tényezők döntően befolyásolták az itt lévő országok gazdasági-társadalmi fejlődését, ezért csak helyeselhető, hogy minderről a szerző a könyv első fejezetében ír.

2. E problémakörtől nem választható el a nemzetiségi kérdés /6. fejezet/, amely időről-időre lehetőséget adott a politikai feszültségek szítására.

A szerző reálisan tárgyalja a hosszú ideig "tabu"-ként kezelt témát, s rámutat, hogy ezek a feszültségek ma is "fékező szerepet játszhatnak a térség gazdasági és társadalmi integrációjában".

Kevesen mérték fel eddig azt a negatív hatást is, amelyet a lakosság-kitelepitések a gazdasági-társadalmi fejlődésben okoztak. Az első világháború után kb. 8 millió, a második világháború alatt és után mintegy 25 millió embernek kellett el-

hagynia otthonát. Mindez az esetek többségében az érintett területeken a gazdaság átmeneti visszaesését, a gazdaság szerkezetének módosulását, a települések leromlását, a kialakult "közösségek" felbomlását eredményezte.

E kérdések reális értékelése valóban hozzásegíthet ahhoz, hogy az itt élő népek gazdasági "elmaradásuk" okát, "fáziskészsüket", ne csak önfejlődésük, belső gazdasági-társadalmi adottságaik korlátaiban lássak. Ennek felismerése is szükséges ahhoz, hogy kisebbségi-komplexustól mentes közép-európai közvéleménytudat kialakulhasson.

A fenti két kérdésnek részemről történt kiemelése túlzónak, önkényesnek tűnhet, ezért e figyelemfelkeltést az alábbiakkal indokolom: a szerző e tényezők elemzésével egyrészt árnyaltabbá, pontosabbá teszi Kelet-Közép-Európa fejlődéséről kialakult képet, érthetőbbé válnak a gazdasági-társadalmi sajátosságok és az ezeket kialakító okok, a gazdasági-társadalmi fejlettség területi különbségei stb. Másrészt e kevésbé tisztázott kérdések is részei annak a tényezőcsoportnak, amely végül is befolyásolja az integrációs folyamatot. Először ugyanis az egyes népcsoportok, országok, térségek stb. közötti történelmileg kialakult "feszültségeket" kell feloldani ahhoz, hogy az együttműködés valóban tartós alapokra épülhessen.

3. A fenti megfontolásból következik, hogy a könyv 9. és 10. fejezetét /A nemzetközi földrajzi munkamegosztás. Területfejlesztési politika./ is az olvasó külön figyelmébe ajánlom.

E térségek gazdasági fejlődésének eredménye és egyben feltétele a gazdasági integráció erősödése. Ez az integrálás függ az országok gazdasági fejlettségétől és nemzetgazdaságuk szerkezetétől. Az integráció általában eltérő szerkezetek és magas fejlettség mellett erősödik. Mivel e térség országai közötti különbségek az 1950-es években még erősek voltak, ezért a "kétoldalu gazdasági kapcsolatokat szorgalmazták, de az integráció alapvonását a térség országainak a Szovjetunióval kialakult bilateriális kapcsolatai határozzák meg" még ma is, az egymásközötti kapcsolatok alig erősödnek.

Bár az is jelentős eredmény, hogy a térség országainak gazdasági fejlettségében jelentős kiegyenlítődés következett be - legalább is a balkáni országok gyorsan felfejlődtek - ami végül is az együttműködés fokozásának egyik előfeltétele.

4. A gazdasági fejlettség országokon belüli regionális különbségei is számottevőek még ma, ami az integrációnak bizonyos mértékben szintén gátja /ezek fejlesztése ugyanis leköti a belső erőforrások egyrészét/, ugyanakkor éppen az integráció segítene e különbségek kiegyenlítésében /pl. a határmenti területek fejlesztése/.

Ha a területfejlesztést "város és vidéke" kapcsolatként is értelmezzük, akkor a határmenti települések /Szeged, Nagyvárad, Kassa, Szezecin vagy Ostrava stb./ fejlesztését aligha képzelhetjük el nemzetközi együttműködés nélkül.

5. E problémához kapcsolódik a nemzetközi területi integráció kérdése, amelynek lehetőségeire a 12. fejezet hívja fel a figyelmet.

A szerző véleménye szerint a területi integráció alapja hármas lehet; e folyamat elősegítheti a természeti erőforrások közös kihasználása /pl. a Kárpát-medence mezőgazdasági potenciálja, a sziléziai szénvagyon stb./; az infrastruktúralis hálózatból adódó integráció /pl. a közlekedés-szállítási vonalak vagy a településhálózat. Ez utóbbi esetben a "városi vonzásterületek ölthetnek nemzetközi jelleget"/; végül a gazdaság területileg koncentrálódó vagy decentralizálódó tendenciái erősíthetik az integrációt.

A területi integrációk természetesen lassabban bontakoznak ki, mint az államközi kapcsolatok. Megvalósítása pedig nem kérdőjelezi meg az országterületek feletti nemzeti szuverenitás jogát.

A szerző véleménye szerint a nemzetközi makrorégiók kialakulása során Csehszlovákia és Magyarország döntő szerepet játszhat. Számunkra a Duna szlovák-magyar szakasza lehet a legfontosabb gyorsan fejlődő régió. Pozsony és Budapest között ugyanis egy gazdasági tengely van kialakulóban, amelyet a tervezett dunai vízlépcsők kiépítése tovább erősíthet.

A nemzetközi együttműködésben nagyobb hangsúlyt kaphat a hazai folyók közül a Tisza, sőt a Dráva is.

A Nagyalföld az élelmiszergazdaságnak lehetne integrációs zónája. Ez a térség viszonylag rövid időn belül képes lenne jelentős felesleget termelni az alapvető élelmiszerekből és ez valamennyi érintett országnak érdeke.

A fenti néhány "kiemelés" talán rávilágít arra, hogy a szerző a térség olyan gazdasági, gazdaságpolitikai, sőt társadalom-politikai problémáival is foglalkozik, amelyek a szakembereken kívül a szélesebb közvéleményt is foglalkoztatják.

Berényi István

X X X

STUDIA GEOGRAPHICA

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézete Dr. Pinczés Zoltán szerkesztésében *Studia Geographica* címmel új szakmai kiadványsorozatot indított. Az 1977-ben megjelent első kötet Dr. Hajdu Zoltán: A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása című dolgozat /Debrecen, 1977. *KLTE* soksz. 108 p./, az 1978-as második pedig Dr. Bertá Bálint: Dombóvár vonzáskörzete című munkáját /Debrecen, 1978. *KLTE* soksz. 65 p./ tartalmazza.

Örömmel üdvözölhetjük az új sorozatot, mert első két kötetének tanubizonyossága szerint fiatal, kezdő kutatók, földrajz-szakos tanárok arra érdemes, hosszabb lélegzetű munkáinak teremtett publikációs fórumot. /Mindkét szerző a KLTE-n szerzett földrajz-szakos tanári diplomát./ Említésre méltó azonban a két gazdaságföldrajzi dolgozat témaválasztásuk, tartalmuk miatt is. Vizsgálati eredményeik közvetlenül felhasználható, hatékony segítséget nyújtanak az illetékes megyék területi tervezőinek, területfejlesztéssel foglalkozó szakembereinek. A publikációk város /városok/ és környékük kapcsolat-intenzitásával foglalkoznak, részletesen elemezve mind a fennálló kapcsolatokat, mind azokat a tényezőket, amelyek a kapcsolatokat éltetik.

A két szerző közül szélesebb spektrumú kutatást Hajdu Zoltán végzett Hegyalján. Őt történelmi múltú, város jellegű település: Abaujszántó, Sárospatak, Sátoraljaujhely, Szerencs és Tokaj funkcionális, a városhierarchiában betöltött szerep szerinti, valamint vonzáskörzeti vizsgálatával elmond mindent, amit gazdaságföldrajzi értelemben Hegyaljáról és központjairól tudnunk kell.

A bevezető és a terület megyén belüli jellemzését követően a III. fejezet történelmi adatokra támaszkodva rekonstruálja egyrészt a hegyaljai városok gazdasági-társadalmi fejlődését alapításuktól kezdve, másrészt felvázolja a városhierarchia történelmi változásait. Ok-okozati összefüggését adja annak a mozgalmasságnak, amely mind a központok, mind egész Hegyalja fejlődését, megyén és országon belüli változó szerepét jellemezte. A fejezetet a városok jelenkori hierarchikus rendjének megállapításával zárja. A IV. fejezet a tanulmány terjedelmileg /43 p./ és jelentőségét tekintve egyaránt legfontosabb része, a legtöbb önálló kutatási eredményt hordozza. Annak leszögezése után, hogy az öt hegyaljai település mind történelmi visszapillantásban, mind jelenlegi szerepüknél fogva a területi munkamegosztásban a központi funkciók ellátására specializálódott, részletesen elemzi azokat a funkció-csoportokat, amelyeknek intézményei e városokat a központi szerepkör ellátására alkalmassá teszik. Az igazgatási-szervezési, oktatási-kulturális, egészségügyi, kis- és nagykereskedelmi, valamint szolgáltatási funkciók szerepe az egyes városok életében a fejlődés folyamán állandóan változik, ezért a funkciók vizsgálatára is a történelmi jelleg nyomja rá a bélyegét. Minden egyes funkció-csoport elemzés végén alapos összegezés mondja el röviden, az illető funkció csoport milyen szerepet tölt be az öt város életében, intézményi vonzásuk mekkora területre terjed, s a lakossági ellátás milyen jellegű kiegészítésekre szorulna.

A komplex vonzáskörzeti határok kijelölése után a vizsgálatok a speciális funkciók elemzése: a városok ipari, mezőgazdasági, a közlekedésben és az idegenforgalomban betöltött szerepe zárja. Az ismertetést megnyitó értékeléshez nem sok

tehető hozzá kritikai észrevételként, talán csak annyi: a hierarchikus változásokat vizsgáló részt külön fejezetként lehetett volna tárgyalni, logikailag a központi funkciókat tartalmazó IV. és V. fejezet után.

Berta Bálint Dombóvár, a fiatal Tolna megyei város vonzaskörzetének vizsgálatával egy olyantelepülés kapcsolatait tárja fel, amely már városi rangjának elnyerése előtt is központja volt környezetének. A szerző kizárólag vonzaskörzeti kutatásokat végzett, eredményesen. A rövid bevezetés utáni II. fejezetben tömören elemzi azokat a tényezőket, amelyek a vidéket Dombóvár vonzásában tartják. Dombóvár vomzásterülete aprófalvas agrárvidék, ahol a mezőgazdaság feltételei kedvezőek, de a kis településekben az alapfoku ellátás sem biztosított teljes körben. Dombóvárt a XIX. századi vasutépítések emelték ki a tisztán mezőgazdasági jellegű kistelepülések sorából. A kedvező közlekedéscsodrajzi helyzet rohamos fejlődést eredményezett: járásszékhelyi rangot, ipari üzemeket. Az 1960-as évektől ipari jellegét újabb telephelyek létesítése erősíti, egyre bővülő intézményhálózata pedig a környék számára a közép-foku központ szerepkörének ellátására teszi alkalmassá.

A dolgozat gerincét a III. és IV. fejezet adja a vonzaskörzetek ágazatonkénti vizsgálatával, majd a komplex vonzaskörzet határainak kijelölésével. A környező településekre vonzást gyakorló szerepkör közül a kiskereskedelmet, oktatást és egészségügyit vizsgálja. Megállapítja, hogy mindegyik szerepkör intézményei nagy vonzásintenzitásukat a kiemelkedően jó közlekedési kapcsolatoknak köszönhetik. Dombóvárt 48 település közel 48 ezer lakosa vonattal és autóbusszal egyaránt a 60 perces utazási időn belül keresheti fel. A kedvező közlekedési kapcsolatokkal, s az elemzett központi funkciójú intézmények ingázók által történő nagyarányú igénybevételel indokolja a szerző, hogy a szakirodalomban még nem egyértelműen megítélt munkaerővonzást e fejezeten belül tárgyalja. A város üzemeiben dolgozók 25 %-a vidéki, naponta ingázó. A 15 legfontosabb munkáltató fele munkaerő állományának több, mint 30 %-át vidékről toborozza, nem egyszer vállalati járművel, naponta ingáztatja. Négy vállalat esetében 50 % feletti ez az arány.

A komplex vonzaskörzet-határon belül 40 ezer ember él, ám a vonzott lakosság felerészben közigazgatásilag a szomszédos Baranya és Somogy megyéhez tartozik.

A tanulmány megfelel eredeti célkitűzésének: támpontot nyújt a vizsgált vonzaskörzetek intézményei tervezésével és szervezésével foglalkozó szakemberek számára. Annak érdekében azonban, hogy a végkövetkeztetések evidencia-szerűen adódjanak, szerencsés lett volna Dombóvárnak, a sajátos fekvésű, sokfunkciójú, központi szerepkörű településnek egy külön fejezetben, a dolgozat elején történő bemutatása. E fejezetbe kívánkozott volna a közigazgatási változások történeti áttekintése is. A közigazgatási határmegvonások elégtelensége ugyanis a dolgozat több fejezetében olvasható, korrigálásuk

szükségessége a vizsgálatok eredményeivel alátámasztott végkövetkeztetések egyike, anélkül, hogy az olvasó e kérdésben tisztán látna.

Eke Pálné

X X X

E. V. ALAEV: Ekonomiko-geograficeszkaja terminologija. - Izdatyelsztvo "MISZL", Moszkva, 1977. 159 p.

"A gazdaságföldrajz terminológiája" című könyv nagy érdeme, hogy tartalmazza és rendszerbe foglalja a területi kutatásokban használt fogalmakat. Ma már nem lehetséges egy ország területi gazdasági fejlesztési problémáinak megoldása a földrajz és a közgazdaságtudomány, a statisztika, valamint a kartográfia szokványos módszereivel. Ezért vált szükségessé egy olyan tudományág fejlődése, amely az ország területi gazdaságát és annak területi szerkezetét tanulmányozza. Ennek a sajátos tudománynak a feladata a gazdasági és társadalmi tényezők összességének széleskörű komolex tanulmányozása.

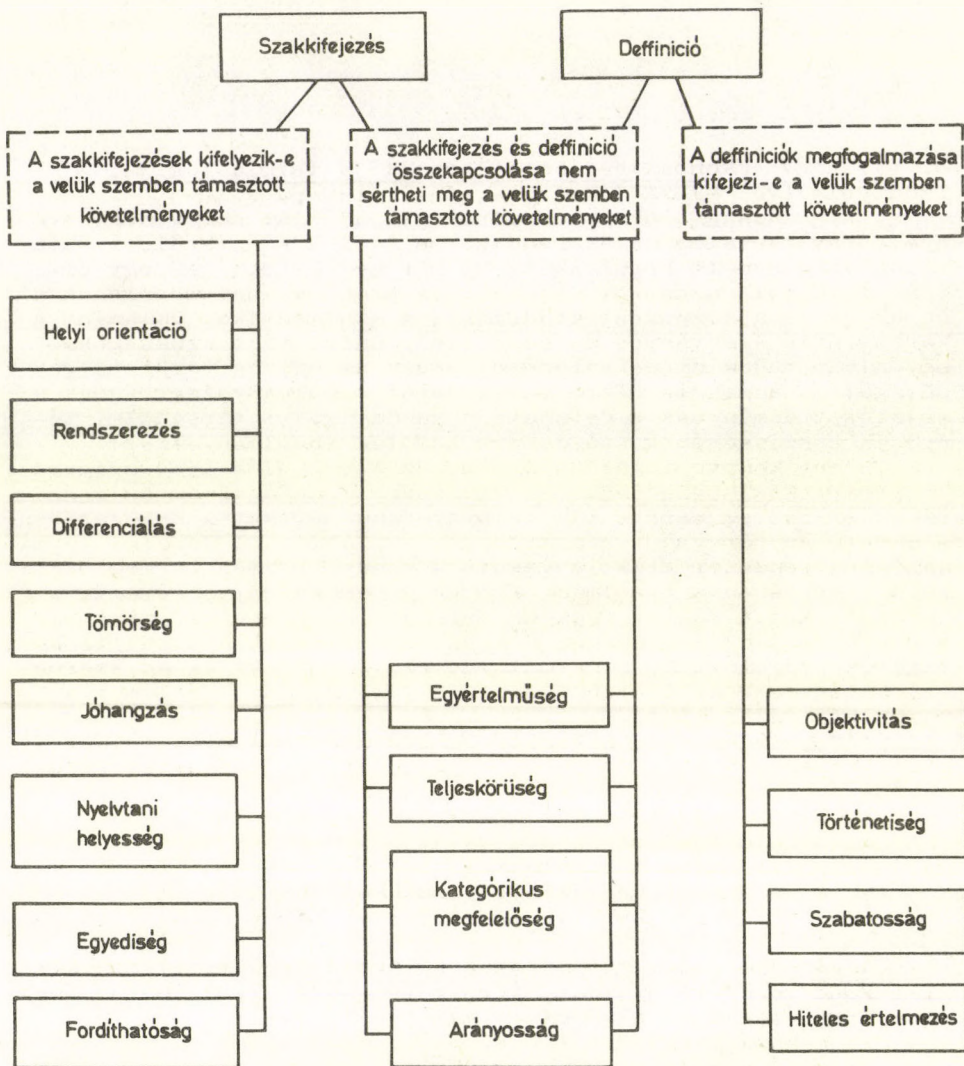
Alaev könyve a gazdaságföldrajz terminológiáját szigorú kritériumok alapján foglalja rendszerbe. A fogalmak és meghatározásukhoz szükséges követelmény-rendszereket a bevezetőben részletesen tárgyalja a szerző /1. sz. ábra/. A fogalmi-terminológiai rendszer /FTR/ bevezető - rendszerelméleti megközelítésű - részében a tanulmány szerzője bemutatja, hogy egy, a területi kutatásokhoz gyakran használt alapfogalom, mint pl. a régió /rajon/ fogalmához hogyan kapcsolódnak a területi kutatások bonyolultabb fogalmai /2. sz. ábra/. Ez az egyszerűtől az egyre bonyolultabb fogalmak felé haladás jellemzi a könyv más fejezeteit is.

A tanulmány első fejezete a földrajz fogalmi-terminológiai rendszerével foglalkozik. E fejezetben kerülnek tárgyalásra

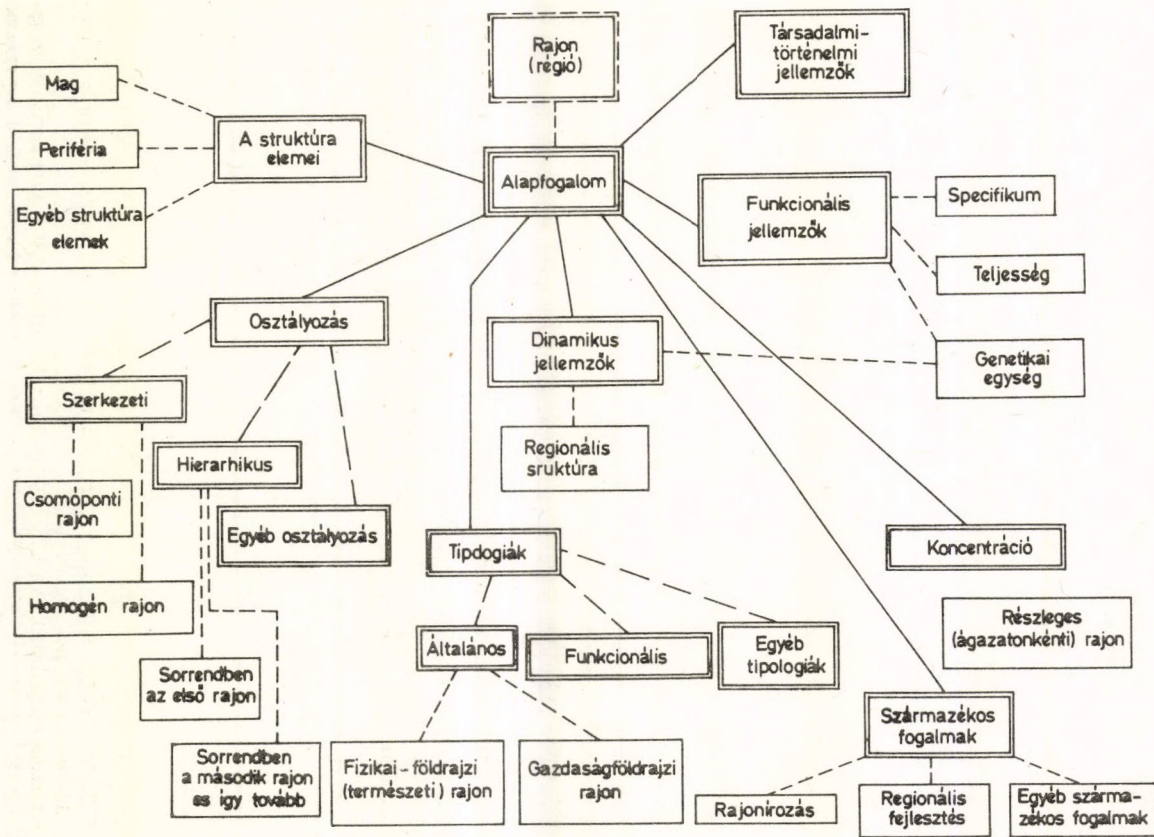
1. a földrajz keletkezésével és tárgyalásával
2. a földrajzi osztályozásokkal
3. a földrajzi viszonyokkal
4. a térbeli földrajzi folyamatokkal és
5. a földrajzi kutatás módszereivel kapcsolatos fogalmak.

A második fejezet a gazdaságföldrajz fogalmi-terminológiai rendszerét tárgyalja. E fejezet részben olyan fontos fogalomkörök kerülnek elemzésre, mint:

1. a gazdaságföldrajz viszonyai, ezen belül
 - a/ a területi munkamegosztás fogalmai
 - b/ a termelőerők területi elhelyezésének fogalmai;
2. a térbeli gazdaságföldrajzi folyamatok fogalmai;
3. a regionális fejlesztés és elhelyezés tényezőinek fogalomköre;

1. sz. ábra: A fogalmak meghatározásának követelmény-rendszere

2. sz. ábra: A fogalmi-terminológiai rendszer

4. gazdaságföldrajzi rendszerek fogalmai, ezen belül:
 - a/ területi termelési komplexumok
 - b/ közlekedési rendszerek
 - c/ településrendszerek fogalmai;

5. a gazdaságföldrajzi kutatás módszereinek fogalmai.

Erdemes külön is megemlíteni, hogy a fejezetben vizsgált gazdaságföldrajzi kutatási módszerek fogalmai között szerepelnek ún. hagyományos eljárások /pl. térképezési módok/ és új gazdaság-matematikai módszerek fogalmai is. Az új módszerek között szerepel a számítógépes térképezés, a különböző területi gazdaságmatematikai módszerek stb.

A könyv harmadik fejezetében a földrajzi környezet, az ökológiai környezet, a természeti környezet, a geokibernetika és a földrajzi tér strukturájának fogalmairól esik szó.

Az eddigiekből láthatjuk, hogy az Alaev-könyv a gazdaságföldrajz terminológiai fogalmainak igen széles körét elemzi szigorú logikai rendszer alapján.

Sajnos e könyv eddig még magyar nyelven nem jelent meg, pedig jelentősége igen nagy lenne, mivel kétszáznál is több gazdaságföldrajzi fogalmat tartalmaz és rendszerez, olyan fogalmakat, melyeket a területi problémák kutatásában igen gyakran használunk sokszor különböző értelmezésben.

A hazai területi kutatások nyelvezetének is előnyére válna a fogalmak egységesebb használata.

A könyv a területi szakemberképzéshez is mint oktatási segédanyag kiválóan megfelelne.

A mű végén négy nyelvű címszójegyzék található, mely az orosz mellett egy fogalom angol, francia, német és spanyol nyelvű fordítását is megadja. Hasznos és kívánatos lenne a címszójegyzék fogalmainak magyar nyelvű fordítása és értelmezése.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a tanulmány elősegíti a gazdaságföldrajzi fogalmak egységesebb használatát a Szovjetunióban, és lehetővé teszi a más nyelvekben használt fogalmak egységesebb értelmezését is.

A könyvet a regionális gazdaságtan, a gazdaságföldrajz művelőinek, s a területi tervezés szakembereinek a figyelmébe ajánlom.

Sikos T. Tamás

X X X

TERÜLETI STATISZTIKA, Statisztikai fogalmak. - KSH, Budapest, 1978. 159 p.

A statisztikáról szóló 1973-ban kiadott V. törvény végrehajtásának eredményeként született a "Statisztikai fogalmak" című katalógus-sorozat. E sorozat keretében eddig olyan témák kerültek tárgyalásra, mint

1. a nemzeti vagyon, állóeszközök és készletek statisztikája,
2. népesedés statisztika,
- 3, munkaügyi statisztika,
4. beruházás-statisztika,
5. igazságügyi és államigazgatási statisztika,
6. egészségügyi és szociális statisztika,
7. közművelődés- és sportstatisztika
8. oktatás-statisztika.

A sorozat legújabb füzete a területi statisztika kérdéseivel foglalkozik. Jelentősége abban áll, hogy átfogó ismereteket ad a területi statisztikában használatos és a különböző kiadványokban szereplő fogalmakról, ezen túlmenően a füzet kísérletet tesz az egyes terminológiai fogalmak pontosabb megfogalmazására is.

Egy tudomány fejlődése szempontjából nagy jelentőségű lépés fogalmainak egységesítése és azok egységes használata. E füzet készítésénél célul tűzték ki, hogy tartalmazza a központi állami statisztika azon egységesített fogalmait és előírásait, melyeket a statisztikai adatközlésben és a különböző tájékoztatókban kötelező érvénnyel kell alkalmazni.

A füzet két fejezetből áll. Az első fejezet a területi fogalmak rendszeres jegyzéke mellett a fogalmak tartalmi leírását is magában foglalja.

A második fejezet a fontosabb területi statisztikai, területi gazdaságtani és területi tervezési fogalmakat tartalmazza. E fejezet túllép a területi statisztika szűken vett fogalomkörén. Itt kerülnek tárgyalásra olyan fontos fogalmak, mint pl. a regionális tervezés, a területi tervezés, a területfejlesztés, a területi gazdaságtan, a regionális fejlesztés stb.

Szükséges és a területi tudományok további fejlődése szempontjából hasznos lenne az egyes fogalmak összehasonlítása a nemzetközi irodalomban használatos fogalmakkal. Ismeretes, hogy a fent említett fogalmak tartalmát illetően országonként kisebb-nagyobb eltérések mutatkoznak, s az elnevezések sem mindig egységesek.

A füzet nagy segítséget nyújthat a területi kutatásokban használt fogalmak egységes értelmezéséhez.

Sikos T. Tamás

Készült az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet házi sokszorítóján rotaprint eljárással. Példányszám: 450. A kiadásért felel: Dr. Pécsi Márton intézeti igazgató

